

Erica van Beek

**TWEE
VROUWEN
EN EEN**

JAS *Verloren jeugd
verloren toekomst*

Erica van Beek

Twée vrouwen en een jas

Verloren jeugd
verloren toekomst

Kwadraat - Utrecht 1994

Op het omslag: Erica van Beek met haar moeder
Foto achterzijde: © 1994, Chris Pennarts, Utrecht

© 1994, Erica van Beek, Nieuwegein
© 1994, tekeningen: Ad Vermeulen, Nieuwegein
© 1994, ontwerp omslag: Rinke Doornekamp, Utrecht

ISBN 90 6481 221 7
NUGI 321

Zet- en drukwerk: Haasbeek, Alphen aan den Rijn

Opgedragen aan
het Joods Maatschappelijk Werk,
Dorine de Gruyter,

ter herinnering aan
Olga, mijn moeder

en met dank aan
Paul Groenendaal en aan Elma Verhey,
zonder wie dit boek niet
tot stand zou zijn gekomen.

Inhoud

Voortzetting van de reeks "De reeks van de reeks"	11
De reeks van de reeks	12
De reeks van de reeks	13
De reeks van de reeks	14
De reeks van de reeks	15
De reeks van de reeks	16
De reeks van de reeks	17
De reeks van de reeks	18
De reeks van de reeks	19
De reeks van de reeks	20
De reeks van de reeks	21
De reeks van de reeks	22
De reeks van de reeks	23
De reeks van de reeks	24
De reeks van de reeks	25
De reeks van de reeks	26
De reeks van de reeks	27
De reeks van de reeks	28
De reeks van de reeks	29
De reeks van de reeks	30
De reeks van de reeks	31
De reeks van de reeks	32
De reeks van de reeks	33
De reeks van de reeks	34
De reeks van de reeks	35
De reeks van de reeks	36
De reeks van de reeks	37
De reeks van de reeks	38
De reeks van de reeks	39
De reeks van de reeks	40
De reeks van de reeks	41
De reeks van de reeks	42
De reeks van de reeks	43
De reeks van de reeks	44
De reeks van de reeks	45
De reeks van de reeks	46
De reeks van de reeks	47
De reeks van de reeks	48
De reeks van de reeks	49
De reeks van de reeks	50
De reeks van de reeks	51
De reeks van de reeks	52
De reeks van de reeks	53
De reeks van de reeks	54
De reeks van de reeks	55
De reeks van de reeks	56
De reeks van de reeks	57
De reeks van de reeks	58
De reeks van de reeks	59
De reeks van de reeks	60
De reeks van de reeks	61
De reeks van de reeks	62
De reeks van de reeks	63
De reeks van de reeks	64
De reeks van de reeks	65
De reeks van de reeks	66
De reeks van de reeks	67
De reeks van de reeks	68
De reeks van de reeks	69
De reeks van de reeks	70
De reeks van de reeks	71
De reeks van de reeks	72
De reeks van de reeks	73
De reeks van de reeks	74
De reeks van de reeks	75
De reeks van de reeks	76
De reeks van de reeks	77
De reeks van de reeks	78
De reeks van de reeks	79
De reeks van de reeks	80
De reeks van de reeks	81
De reeks van de reeks	82
De reeks van de reeks	83
De reeks van de reeks	84
De reeks van de reeks	85
De reeks van de reeks	86
De reeks van de reeks	87
De reeks van de reeks	88
De reeks van de reeks	89
De reeks van de reeks	90
De reeks van de reeks	91
De reeks van de reeks	92
De reeks van de reeks	93
De reeks van de reeks	94
De reeks van de reeks	95
De reeks van de reeks	96
De reeks van de reeks	97
De reeks van de reeks	98
De reeks van de reeks	99
De reeks van de reeks	100

En wat als die kinderen groot worden?

Inhoud

Woord vooraf	11
September	13
Oktober	39
November	65
December	109
Januari	139
Februari	145
Maart	149
Nawoord	157

Woord vooraf

Op 1 september 1992 schrijft Erica aarzelend in een mooi klein, in zijde gebonden boekje: '...erg gezellig geweest...' en ze peinst verder over de titel van het dagboek dat ze wil bijhouden als verslaglegging van de queeste waartoe ze besloten heeft.

De aanleiding is drieledig.

Een innerlijke noodzaak die steeds sterker geworden is de laatste jaren.

Het boek van Elma Verhey, *Om het joodse kind*.

En de aangekondigde conferentie 'Het ondergedoken kind,' die haar hele, met veel moeite opgebouwde, innerlijke rust en geordende leefwereld omvergegooid had.

Alle chaos van haar kindertijd kwam boven.

Ze zit aan haar keukentafel en kijkt over de galarijleuning uit over Nieuwegein. In dit huis woont zij tevreden. Nu wordt het tijd te durven.

En zij begint te schrijven. En peinst. De titel...

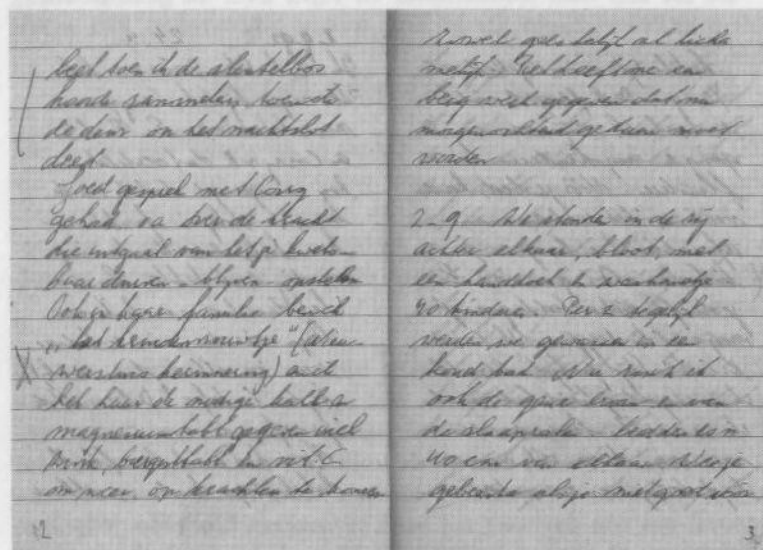
Zij kan niet vermoed hebben dat zij in de zomer van 1994, aan dezelfde keukentafel maar veel gelukkiger, zuchtend van opluchting en blij aan haar boek te hebben kunnen werken met vrienden, het manuscript zou dichtslaan om voldaan te zeggen: 'Zo, nu kunnen we eten. Ik heb een bietensalade. Joods recept. Lusten jullie dat?'

Zij zal twee jaar geleden zeker niet vermoed hebben, dat in 1994 háár boek in de etalages zou liggen. Toch is dat zo. In augustus 1994 zat zij aan de bietensalade met de twee redacteurs. Twee maal herhaald had zij de volledige confrontatie met haar eigen verleden uitputtend moeten doormaken, woord voor woord, om een dagboek tot boek te maken. Geliefde gedeelten schrappen, of dingen nader toelichten, hetgeen dagboekschrijvers altijd als onhistorisch ervaren.

Ik was een van deze redacteuren en ik kan u verzekeren dat het hele proces van september 1992 tot nu, twee jaar later, voor Erica een hels emotionele periode was.

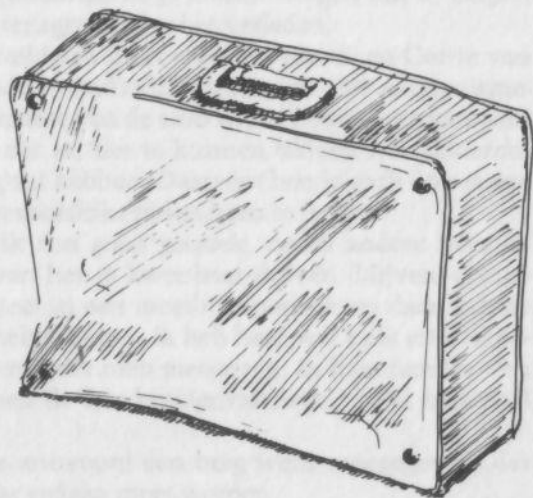
Paul Groenendaal

Leiden, 1 september 1994

Pagina uit het boekje van Erica

September

2 september 1992

Ik heb een besluit genomen. Ik ga Dorine vragen mij te helpen bij het – eindelijk – teruggaan naar het verleden.

En ik heb dat verteld aan mijn vrienden Piet S. en Corrie van R. Corrie is een oude vriendin die ik ken uit het anti-racisme-werk en Piet is voorzitter van de club waar ik secretaris van ben. Ik heb hun gezegd dat ik, om te kunnen blijven functioneren, ook hun hulp nodig zal hebben. Daarvoor ben je toch ook vrienden? Om elkaar door moeilijke tijden heen te helpen?

Met Corrie had ik een goed gesprek, onder andere over de kracht die uitgaat van het je kwetsbaar durven (blijven) opstellen. Zij zit momenteel in een moeilijke periode en daar lijdt ze lichamelijk en geestelijk onder. Ik heb haar wat kalk en magnesium, wat kruiden en vitaminen meegeven. In haar familie – en daar niet alleen – ben ik 'het kruidenvrouwtje.' Niet helemaal ten onrechte.

Piet heeft me als antwoord een berg werk meegegeven, dat morgenochtend maar gedaan moet worden.

Voor het eerst besepte ik dat ik mijn tanden op elkaar beet toen ik mijn eigen sleutelbos hoorde rammelen terwijl ik de deur op het nachtslot deed. Herinnering aan de Martha-Stichting...

Later die avond. De herinnering wordt bewuster.

De leidster, Ida de Liefde, had de barmhartige gewoonte haar sleutelbos te gebruiken, als ze kinderen wilde 'terechtwijzen.'

1943 – Nieuwersluis?

We stonden in de rij achter elkaar, bloot, met een handdoek en een washandje. Veertig kinderen. Met twee tegelijk werden we gewassen in een koud bad. Nu ruik ik ook weer de geur ervan. En die van de slaapzalen; er waren veel bedplassers. Bedden, zo'n veertig centimeter van elkaar.

Wee je gebeente als je niet goed voor het bed je avondgebed zei of zong. De liefde Gods uitte zich ook als 'zij' van zaal ging en ze nog kinderen hoorde fluisteren: dan moest je voor je bed gaan staan, koude voeten op het zeil, en maar afwachten hoe lang ze je liet staan. In sommige gevallen uren. En je durfde niet in bed te gaan of nog wat te zeggen. Ik werd er ook altijd uitgehaald. Als ik niet goed gebreid had, moest ik 's nachts breien, zittend op de marmeren trap. Als ze op tijd terug was en ontevreden, kreeg je er 'naadjes' bij. En soms vergat ze me. Zat ik halve nachten, tot ze naar de wc moest en ze me toevallig zag zitten.

Sokken stoppen. Voor elke op- en neerhaal in de rij. Ik deed het nooit goed en vlug genoeg. Als ik aan de beurt kwam, was het tijd voor klappen, tot ik vaak half bewusteloos was. Wat haar nog veel kwaaiër maakte, was dat ik niet kon reageren. Van angst, of ook van trots?

Daarna moest je eten op het strafbankje, de 'biekenbank' en mocht je niet spelen.

Ik was trots op mijn vader, die haar wel aankon. Die zoveel snoep meebracht dat alle kinderen, ook wie geen bezoek kreeg, konden meesnoepen. Wat overbleef werd door juffrouw Geert Knoet ingepikt. Ze fouilleerde me zelfs om te zien of ik niets achterhield. Alle kinderen noemden hem Pappa en waren dol op hem.

Emmie Veldkamp – als Sneeuw witje zo mooi. Rode koontjes, pikzwarte ogen en haar. Ze zat achter me op school en prikte me steeds in mijn rug met een speld. Ineens had ik daar genoeg van, draaide me langzaam om en goot plechtig mijn inktpot over haar hoofd leeg.

Die dag werd ik door Meester van de Berg zó met zijn wandelstok geslagen, dat ik naar het ziekenhuisje moest. De kinderen hadden me steeds gepest, omdat ik nooit iets terug zei of deed. Na die inktpotscène was dat voorgoed afgelopen. Ze zagen dat ik 'gewoon' pas reageerde als het mij uitkwam. Niettemin bleef Geert Knoet mij als prima slachtoffer zien, juist daarom?

3 september 1992

Margreet G.-Van der H. heette vroeger Greetje. Zij heeft samen met mij op de Mulo met den Bijbel in Alphen aan den Rijn gezeten en komt ook uit de Martha-Stichting. Zij heeft contact met mij gezocht en we hebben een afspraak gemaakt. Vandaag op het Centraal Station in Den Haag. Neutraal terrein. We zouden op elkaar wachten bij het derde loket in de hal, om drie uur. En omdat we elkaar niet kenden, zou zij mij herkennen aan een felroze paraplu.

Mijn trein was om twee voor drie aangekomen, dus keurig op tijd. En terwijl ik het perron af- en de hal inliep, keek ik al of ik haar zag. Zij zou een rode mantel dragen. Niets te zien, dus nam ik mijn plaats in. En terwijl de tijd voorbijging, de reizigers om me heen elkaar aflostten bij het loket en naar hun treinen snelden, en daklozen en drugverslaafden me naar mijn gevoel steeds nadrukkelijker beloerden, werd ik moedelozer en moedelozer. Wat kon er fout gegaan zijn? Na een uur wachten heb ik de trein terug genomen.

Weggegooid geld, dat reisje, en nu ben ik blut. Ik kan niet meer reizen tot er weer geld binnen is. De voorbereiding voor het gemeentelijke Platform Mondiale Bewustwording, waar ik met onder anderen Piet aan werk, heeft tot nu toe bijna f 150,- gekost aan zendingen, brieven, en dergelijke. Het is vrijwilligerswerk, dus ik moet maar zien of ik het terug krijg, en zo ja wanneer.

Zojuist heb ik Margreet gebeld: door mijn schuld is onze afspraak fout gegaan. Ik had donderdag in mijn agenda staan. En zij, als onderwijzeres, kan alleen op woensdagmiddag zo'n afspraak maken. Zij had dus gisteren, woensdag, een uur voor niets gewacht. We hebben nu een afspraak voor aanstaande zondag, 7 september. Dan komt ze toch naar mij toe. Niks neutraal terrein, dus!

Ze vertelde me nu al, via de telefoon, dingen over de Martha-Stichting die ik niet (meer) weet. Over boer Kwakernaak bijvoorbeeld, op wiens boerderij, naast het tehuis, ik de kalveren mocht

verzorgen. O ja, dat weet ik toch nog. Ik doopte de kalfjes zelfs, en voor de stier, die altijd in zijn hok zat en die vreselijk hard kon loeien, was ik erg bang. Margreet vertelde over de schoenmaker van de Stichting, over de latere opbouw van de groepen kinderen. En ik vertelde over het onrecht, dat ik, omdat ik naar de Mulo mocht, verantwoordelijk werd gesteld voor het gedrag van de jongere kinderen uit mijn groep. We hebben lang gepraat, maar ik kan mij geen beeld van haar vormen.

Er zijn veel mensen van mijn leeftijd op zoek naar hun verleden. Rien G. is een van hen. Ik ken hem alleen door de telefoon. Ook hij is driftig op zoek en heeft verhalen die een 'gewoon' mens als ongelooflijk voorkomen. Rien is in een christelijk gezin opgegroeid en niemand heeft hem uitleg willen of kunnen geven over zijn (orthodox) besneden zijn. Hij heeft in Alphen aan den Rijn gewoond en in Boskoop, later. Hij herinnert zich fietssende groepen kinderen van de Martha-Stichting. Ikzelf weet nog wel van de kilometers lange marsen, in rijen van drie. Naar en door alle dorpen rond Alphen. Zeer herkenbaar als gestichtskinderen. Maar fietsen? Dat herinner ik me niet. De enige fiets die ik me herinner, kreeg ik van mijn vader en die werd me binnen twee weken ontstolen! De leiding zal er wel plezier van hebben gehad.

Familie Coté. Vader was onder-directeur, moeder was een vrouw die elk kind wel als moeder gehad zou willen hebben. Wij waren kinderen, zonder ouders, zonder familie, zonder achtergrond. Ze waren zeer geliefd bij ons, opgroeiende meisjes. Met Mieke, hun dochter, heb ik nog samen op de Mulo gezeten. En ik heb nog een foto van haar, waar ze op staat samen met een vriendje van school.

4 september 1992

Herinneringen. Nieuwersluis. Witte, zondagse mouwschorten, zwarte sajetten kousen, klompen. Wit metalen wiegen en gordijntjes met veel kant. Was dat speelgoed, of lagen er baby's in? Een heel groot huis, een park rondom met een groot grasveld.

Boven was een hal: de wc's lopen over, drollen en stank overal. Geen herinnering aan de indeling van het huis of de dagelijkse gang van zaken.

Later, na 1946, in Alphen aan den Rijn. De groep waar ik eerst in zat, was rechts van het gebouw. Dat was de groep van de leidster (voor dag en nacht) Geert Knoet. Later zat ik 'boven' in de groep M2... De elektrische bedrading daar hangt los uit de muur. Ik heb een schok gehad en ben enige tijd buiten bewustzijn geweest. Op een bank in een kleine nis in de zaal kom ik bij. In die zaal van M2 leerde ik andere kinderen liedjes en dansjes. Ik had een dansje gemaakt van 'Zeg kwezelken wildet gij dansen?' Dat ken ik nog steeds, dat dansje. En in bed vertelde ik de kinderen altijd (grijsel)verhalen, waarbij de anderen altijd gezellig bij elkaar in bed kropen. Dat mocht toen blijkbaar.

Was het daar dat ik voor het eerst ongesteld werd? Elf jaar jong moet ik geweest zijn. En niet meer in de groep van Geert Knoet. In paniek moet ik geweest zijn, toen ik 's morgens bloed in mijn bed vond. Bang straf te krijgen – of een dodelijke ziekte te hebben.

Maar de leidster (ik weet niet meer welke) vertelde me dat ik nu een Groot Meisje was en niet meer met jongens mocht spelen. Ze gaf me schone lakens en vreemd uitziende badstof 'doeken' met een gaatje aan weerszijden en een gordeltje. Dat was dat, dat was mijn seksuele voorlichting, en die van mijn generatie meisjes.

De zolder van de school, die ook op het terrein stond. Wat deed ik daar? Had ik daar soms tekenlessen? Er stonden antieke bustes en koppen van gips en marmer en het rook er zeer stoffig.

Meester Van Dijk uit de vierde klas zat met zijn hand in mijn broekje. Als ik reageerde, iets liet merken van: 'Schei uit!' kneep hij me gemeen.

Het zijn losse flodders, de herinneringen die boven komen. Ik

herinner me geen van de andere leidsters, behalve de sadistische vrouwen Geert Knoet en Ida de Liefde. De Liefde ('Het Kreng van Barmhartigheid,' zoals wij haar noemden) kreeg later een oogziekte, letterlijk vuurrode ogen, en zou volgens de overlevering blind zijn geworden. Dat noemden wij de straf van God.

Er waren ook wel goede leidsters, zoals degene die Margreet noemde: Leny Zwaal.

Margreet vond het onwaarschijnlijk dat ik voor twaalf jongeren uit mijn groep verantwoordelijk werd gesteld... Ik zat op de Mulo en kreeg als enige een klein kamertje voor mijzelf – een voormalige keuken – waar ik mijn huiswerk kon doen.

'Maar,' zei de toenmalige leidster (wie?), 'dan moet je er wel voor zorgen dat de jongeren zoet gehouden worden.' Of woorden van die strekking. Dat ik me toch geen namen meer herinner! Het gevolg was wel dat ik 's middags en 's avonds geen huiswerk kon maken. Ik heb mezelf toen geleerd op de torenklok, die ik van ver uit mijn raam kon zien, te slapen en 's morgens vroeg, soms om vier uur, wakker te worden om mijn huiswerk te doen. Ik moest en zou het goed doen, een voorbeeld zijn. Nu nog heb ik voldoende aan zes uur slaap! Ik moest wel gelijk met de anderen naar bed en er werd gecontroleerd of mijn licht uit was.

Dat 'voorrecht' heeft minder dan een jaar geduurd. Toen moest ik weer 'op zaal' en werd het kamertje weer keuken. Althans, in mijn herinnering.

Slak van Beek. Dat was ik. Zo werd ik genoemd. Langzaam, onhandig, altijd de laatste in de rij, in welke rij dan ook. In de rij bij Geert Knoet, voor elk ophaaltje en neerhaaltje bij het stoppen van zwarte kousen. Bij elk toertje van het zwarte sajetten, of zondagse grijze kousen breien. Hoe vaak heb ik mijn werk niet moeten uithalen om opnieuw te beginnen? En hoe vaak kreeg ik, als ik de laatste in de rij was juist daarom een pak slaag?

5 september 1992

Zij van Flink, een meisje uit mijn groep, wier broertje een soort dierlijk magnetisme voor me had. Van haar moest het afhangen of ik met dat broertje op het schoolpleintje mocht lopen. Het kostte me wel mijn mooiste boeken. Pure chantage!

Riekie en Liesje Olie en hun broertje, die na de oorlog ineens Olij heetten. Het zangkoor van Jo Toet, echtgenote van Daniël Waayenberg, en de cantates die we zongen:

*Het zwerk blijft somber nederhangen,
Een doodse stilte heerst alom.
De schepping treurt, zij heeft geen zangen
En d'orgeltoon van 't woud is stom...*

Dat is me altijd bijgebleven. En nu komt er ook een gedachte boven aan een zangspel over de lente en een liedje van prinses Irene dat we leerden:

*Wij zijn de haasjes uit de bò-òssen,
De kleine haasjes uit de bò-òssen
En eten een hazelnoot...*

Vandaag het *Nieuw Israelitisch Weekblad* (NIW) van 28 augustus gelezen, dat mij was toegezonden door de telefoniste van het Joods Maatschappelijk Werk. De tranen staan in mijn ogen bij het lezen van de column van G. Philip Mok: 'Am Jisraeel Chaï.'

Ik ben een jodin in hart en ziel. Dit realiseer ik me temeer omdat, hoewel mijn verleden bij de Martha-Stichting wel zeer christelijk en verbijsterend is, mijn joodse ziel pas echt ontroerd wordt bij het lezen van het NIW en deze column.

Zal er ooit nog iemand zijn die die ziel van mij naar haar ge-rechte plaats brengt?

7 september 1992

Margreet is geweest. Met een fotoalbum vol foto's van kleintjes en van de gebouwen van de Martha-Stichting. Zowaar ook een foto van Geert Knoet! Margreet is tot vijf uur gebleven. Ik herkende haar pas toen ik haar kinderfoto's zag. Zij is nu een Zeer Volwassen Dame en Onderwijzeres. En ik ben arbeidsongeschikt verklaard.

De vrouw rechts is Geert Knoet

Hoewel ik bijzonder gespannen was, zijn er toch geen emoties bovengekomen bij het bekijken, bespreken en herkennen van beelden uit die tijd. Vreemd, eigenlijk. Namen, namen van personen en plaatsen, meer was het niet. Of nog niet? Enkele geuren komen terug. En het rinkelen van de vele sieraden van jufvrouw Corvase, de lerares Duits. En het gezicht van de zielige oude vrijster van handwerken, die – ook door mij – zo gepest werd.

We spraken over de familie Coté, ook voor Margreet een zeer geliefde familie. Jammer dat Mieke zoveel aandacht te kort is gekomen, omdat haar ouders in die jaren aan meer dan vierhonderdvijftig kinderen aandacht gaven. En gastvrijheid en liefde, die de kinderen van niemand anders ontvingen.

Nog steeds 7 september, nacht

Ik heb aan Paul, mijn geliefde van vroeger en vriend van heden, gevraagd of hij mijn schrijfsels wil lezen. En, mocht het ooit een echt boek worden, wilde hij dan ook de redactie op zich nemen?

In de jaren die achter ons liggen ben ik nooit in staat geweest hem iets uit mijn jeugd te vertellen. En als ik het al probeerde, klonk het verward en onbegrijpelijk voor hem. En zelf raakte ik elke keer in paniek, als hij me min of meer dwong naar dat verleden te gaan, hoe liefdevol en geduldig hij ook te werk ging. Het veroorzaakte ondraaglijke spanningen tussen ons. Mijn vreemde reacties op voor hem onschuldige opmerkingen, mijn buitensporige angsten en paniektoestanden, mijn in de schulp kruipen als hij geïrriteerd raakte. Zijn bohémien-achtige levenshouding tegenover mijn behoefte aan veiligheid. Liefde en geborgenheid, heel burgerlijk, zijn voor mij synoniemen voor veiligheid. Voor hem betekent het benauwdheid, beknotting van zijn vrijheid. Dubbelop, als een gekortwiekte vogel in een kooi. Dat kon dus nooit goed blijven gaan. En dat ging dus ook niet goed.

Na bijna twee jaar stilte heb ik weer contact met hem opgenomen. Dit is ook de manier om hem over mijn jeugd te vertellen, al die dingen, al die angsten die bovenkomen. Zal ik het volhouden tot het einde? En zullen Dorine, mijn vriendin van het Joods Maatschappelijk Werk, en Paul, mijn oude vriend, in staat zijn genoeg ondersteuning daarvoor te geven?

Paul heeft ook zijn verhalen. Verhalen uit zijn jeugd, hoe hij de oorlog beleefd heeft. En de jaren daarna. Zijn leven is één doorlopende lijn, met uitschieters natuurlijk, zoals in een E.C.G., maar zijn herinneringen zijn een rode draad die door zijn hele leven loopt. En ik? Ik heb het gevoel alsof mijn leven pas in mijn volwassenheid, halverwege, begint. De weg terug van daaruit is nog niet eens zichtbaar, maar moet er wel zijn. Ik ben ten slotte niet als volwassene ter wereld gekomen, of zonder achtergrond of ouders.

8 september 1992

De herinneringen blijven komen. Er is nu geen stoppen meer aan. Toen ik veertien jaar was, in 1949, kon ik zomaar bij mijn oom Bart en tante Marie en hun twee dochters gaan logeren (Marie is degene die ervoor gezorgd heeft dat ik bij mijn vader weg moest en in de Martha-Stichting terecht kwam, maar dat besepte ik toen nog niet). Na enkele keren logeren vertelde ze me, dat ik uit de Martha-Stichting mocht en bij hen kon komen wonen, als ik beloofde nooit meer contact met mijn vader te hebben! Ik realiseerde me niet dat ze daarmee de ultieme triomf zou beleven, door mijn eigen vader zijn enig kind af te nemen – voorgoed – nadat jaren terug mijn vader mij bij haar had weggehaald. Hij heeft mij ooit verteld hoe hij er toevallig getuige van was geweest hoe ze mij mishandelde en hoe hij mij toen meegenomen heeft, maar dat is een ander verhaal. Dacht tante Marie een goedkope huishoudkracht aan me te hebben? Ik had tot dat moment nooit iets anders huishoudelijks geleerd dan afdrogen of afgedroogd worden.

Na een korte bedenktijd weigerde ik mijn vader op te geven. Ik moest terug naar de Martha-Stichting en ik heb nooit meer bij hen gelogeed! Zij hilde van boosheid en teleurstelling, maar ik heb nooit spijt gehad van mijn beslissing. Ook al bleef ik daarvoor in de Martha-Stichting, en ook al was ik mij nog niet bewust van doel en achtergronden.

Toch was ik toen, al even onbewust, een arrogant wicht. Ik moet negentien jaar geweest zijn en ik werkte net op het gemeentehuis van Woerden. Ik had de Martha-Stichting dus verlaten en was vrij om mijn vader te bezoeken. Bij hem in Amsterdam woonden ook oom Coen (zijn broer) en diens vrouw tante Cor. Oom Coen was plantsoenarbeider en ik zat op kantoor. Ik stelde dat hij beampte was en ik ambtenaar. Onzinnig en belachelijk. We kregen er woorden over, het was niet leuk meer. Misschien wilde ik hen 'straffen' door hen te beledigen, omdat ze mij in die Martha-Stichting hadden laten zitten. Hé, in mijn kindertijd heb ik toch ook bij mijn vader en bij hen gelogeed? Ze moesten toen in één huis samenwonen en waren bezig mijn va-

der, die alleenstaand was, eruit te krijgen, want zij hadden een gezin. Opa was toen al dood...

Opa! Het kleine huis dat ik nog ruik. Opa, die ik hartstochtelijk liefhad, die me op schoot nam, voorlas en met me speelde. Die voor mij in een grootboek alle strips uit de krant plakte. En boven lagen nog meer grootboeken en strips en van alles, waar ik mee mocht spelen. Ik realiseer me dat opa en mijn vader in latere jaren een kleinere rol voor me gingen spelen, onder andere omdat ik wist en hoorde dat zij beiden veel meer betekenden voor de jongens van nummer 88 (opa woonde op nummer 90 aan de Plaatijzerweg) en voor hun moeder, tante Ella. Daar kon ik toen voor mijn gevoel niet bij of tussen komen. Maar de korte tijd dat ik bij mijn vader en opa woonde en bij tante Ella kwam en speelde met de jongens, Henk en Erich (het was niet meer dan een half jaar), was de enige echt gelukkige tijd van mijn jeugd.

Terug naar de Martha-Stichting.

Het is het gevoel. Geen bewuste herinnering. Het moet donker, koud en nat geweest zijn. Natte sneeuw en wind, toen ik in Nieuwersluis aankwam.

Ik heb hetzelfde gevoel als ik denk aan hoe ik daarvoor van het ene onderduikadres naar het andere werd gebracht. Aan 'ie-mands' hand, met misschien een koffertje of een tas in de andere hand.

Eigenlijk kan ik uit die periode niets terughalen als echte herinnering. Het is als een dunne zwarte sluier die over het hele verleden ligt. Je ziet – en weet – dat er iets achter ligt, maar er doorheen zien is zo moeilijk. Er is niets dat, al is het maar even, oplicht, waardoor je één moment duidelijk alles kunt waarnemen.

Ik was daar, op Sterreschans, in Nieuwersluis. Het stonk er en het was er lawaaiig en vochtig.

's Avonds moesten we onze kleren om onze schoenen vouwen – sommigen droegen klompen of klompschoenen -, zodat we indien nodig konden vluchten.

Ik had nachtmerries, anderen bonkten 's avonds en 's nachts met hun hoofden ritmisch tegen het hoofdeinde van hun bed. Ik weet van tenminste één keer dat ik slaapwandeland in de eetzaal ben gaan zitten en daar de hele nacht gezeten heb, met netjes mijn armen over elkaar. Tot de groep kwam ontbijten en me wakker maakte. Zo is het me later verteld. Geert Knoet moet me – met koud water – helemaal afgewassen en aangekleed hebben. Ik schijn van ver gekomen te zijn.

Tijdens elk luchtalarm, bij alle inslagen op of nabij de spoorlijn Amsterdam-Utrecht, doken we 's nachts onder de bedden. Of overdag, onder de tafels of de slootkant in. En als we hout sprokkelde in het bos aan de overkant, zochten we in paniek een boom om tegenaan te staan. Er stond een boerderijtje in het bos. Als we daar in de buurt waren, stoven we naar binnen en gingen tegen de muren staan. Eén kind van de groep heeft daar ooit iets gepikt. Daarvoor kregen we later allemaal, om de beurt, een pak slaag. Want slaan kon ze, Geert Knoet. En ik heb nooit de indruk gehad dat ze dat met tegenzin deed.

Twee slaapzalen. Hepatitis brak uit, geelzucht, diarree en overgeven. Daar kregen we straf voor. Als je moest overgeven, werd alles teruggeschept op het bord, ander eten eroverheen en eten zou je.

Dagenlang kreeg je hetzelfde bord voor je neus. Dat gebeurde echt.

Vrijdags namiddag gingen we 'in bad'. Zeer zepig water, waarschijnlijk was er geen echte zeep meer. Alle veertig kinderen gingen in hetzelfde badwater. Zo herinner ik het me althans.

Ik liet toen, en dat is wel een duidelijke herinnering, op vrijdag na het bad de hele groep naast het bed knielen. Daar zaten we in onze ponnen of pyjamaatjes en ik sprak met het gezicht naar wat ik dacht dat het Oosten was, een gebed uit. Waar háálde ik het vandaan! Zelfs Geert Knoet knielde en bad later mee.

In die tijd had ik ook kennis van alles wat eetbaar was, en er

was veel eetbaar in de grote tuin rond de buitenplaats Sterreschans. Ik leek te weten wat wilde rogge en tarwe was, welke vruchten eetbaar waren, welke paddestoelen giftig waren. Er was een struik met glanzend rode vruchten waar we beslist af moesten blijven. Maar op de een of andere manier wist ik dat die vruchten absoluut niet giftig waren. En ze waren erg lekker. Nadat ik ervan gegeten had, heeft men, waarschijnlijk met angst en beven, een dag afgewacht en toen werden die struiken geplunderd. Wat overbleef werd tot jam gemaakt. Het vreemde is dat een deel van die kennis na de oorlog verdween en pas in mijn middelbare jaren teruggekomen is. Hoe kon ik, stadskind uit Amsterdam en Wenen, toch al die dingen weten en ook gebruiken?

Kou, nattigheid, stank en angst. Die gevoelens zijn nu overheersender dan het oorlogsgeweld.

Waarom, verdomme, herinner ik me niet hoe en door wie ik bij mijn vader ben weggehaald? Ook niet hoe ik bij mijn moeder ben weggehaald? Ik voel nu duisternis. Gegil en geschreeuw. Van alle kanten?

De paniek van toen is weer helemaal in mij terug.
Sodemieter allemaal op! Laat me alleen.

12 september 1992

Het verleden laat me nu niet meer los. Nu is het gewone vrijwilligerswerk weer volop begonnen. Ik spreek veel mensen die willen praten over de flits die men van mij heeft gezien in het vroege nieuws. Het was op de eerste dag van de conferentie 'Het Ondergedoken Kind'. Die duurde drie dagen, maar de eerste dag kon ik al niet aan, en ben ik de namiddag al vertrokken.

Nu komen hun verhalen los... De verhalen van mensen die nooit vergeten zijn hoe hun vriendjes en vriendinnetjes, hun klasgenoten verdwenen zijn. Hoe de geruchten gingen over verraad en onderduikers, over onderwijzers en onderwijzeressen die verdwenen en tantes en ooms enzovoorts. Mij hadden ze daarmee nooit in verband gebracht.

18 september 1992

Het kost me moeite dit boekje te pakken. Ik voel me fysiek niet in orde en ik mag van de huisarts geen bloed voor het Rode Kruis geven voordat hij het zelf onderzocht heeft.

Toch wil ik verder teruggaan. Niet naar de onderduiktijd, maar naar de tijd daarvoor. Wat herinner ik me werkelijk uit de tijd met mijn moeder? Losse flodders herinneringen komen boven, echte herinneringen!

We wonen in Amsterdam, in de Vrolikstraat. Ik ben in de voor-kamer aan het spelen met het poppenhuis met echte lichtjes. Dat heeft mijn vader gemaakt. De gordijnen zijn gesloten, de lamp brandt.

In de achterkamer wordt gezongen bij gitaar en mandoline en... viool? Oostenrijkse (berg)liedjes, Nederlandse wandelliedjes, operetteliederen. Ik voel me er goed bij, al ben ik alleen. Alleen, maar met Kareltje – Karlchen zal ik hem genoemd hebben – mijn grote houten pop uit Wenen, wiens benen heen en weer gaan als je zijn armen beweegt. Als we wandelen loopt hij vaak naast me, dan houdt Mutti, of iemand anders, zijn andere hand vast en zwaait die heen en weer.

Jetje, mijn buurmeisje. We spelen in de tuin. Jetjes moeder is bij mijn moeder. We rennen de waranda op, de keuken in. Maar Jetje trapt op de houten waranda in een grote spijker. Ik word misselijk, omdat zij zoveel pijn heeft. Typisch, zo'n reactie.

We spelen bij Jetje thuis. Zij heeft een opa, die in een achterkamer woont. Op een dag doet opa 'vies'. Hij haalt zijn plasser te voorschijn en houdt die tegen de mijne en die van Jetje. We mogen er niet over praten. We vinden dat zo interessant, dat we het meteen aan Jetjes moeder vertellen... De volgende dag is opa weg en Mutti wil er niet over praten.

Tante Hilda, Mutti en ik lopen in de Leidsestraat. Mutti heeft een mooie gele jurk aan met heel kleine blauwe roosjes. Ik hin-

kel, stoep op, stoep af en verzwik mijn enkel. Dat doet zo'n pijn, dat ik bijna flauwval. Mutti neemt me in haar armen. Dan plas ik op haar mooie nieuwe jurk en van schrik begin ik heel hard te huilen. – Maar het is zalig zo door haar gedragen te worden.

Ik heb wratjes onder mijn voet en ben met haar bij de dokter. Die brandt ze weg en ik gil het uit. Als dat voorbij is en Mutti nog even met hem napraat ga ik, rondlopend, ergens op staan dat van glas is en dat onder mijn voeten versplintert. Mutti is van streek en verontschuldigt zich uitgebreid bij de dokter, maar naar mijn voetjes kijkt ze niet.

Met een heleboel kinderen tegelijk staan we voor een kliniek. In de deuropening staat een dokter, die onze amandelen moet gaan knippen. Hij houdt een toespraakje, waar de moeders bij zijn. Hij belooft de kinderen (mij ziet hij over het hoofd) van alles, tot een autoped met vierkante wielen toe, als ze maar zoet zijn. Ik ben kwaad. Ik wil ook een autoped met vierkante wielen, maar mij heeft hij niets beloofd en ik wil ook niet mee naar binnen... Zonder moeder, allemaal dokters en zusters en enge grote stoelen... En pijn! Met geweld wordt mijn mond opengehouden, er is pijn en bloed in mijn keel. Paniek!

Later krijg ik van Mutti ook een cadeautje, maar geen autoped met vierkante wielen.

De voorkamer is de kinderkamer. De gordijnen, de kussentjes op de zelfgemaakte triplex stoeltjes, het tafelkleedje, het gordijntje voor het zelfgemaakte kastje – alles is bekleed met dezelfde dunne lichtblauwe stof met kleine gele en roze bloemetjes. Ik heb veel speelgoed, meer dan andere kinderen. Mijn vader maakt zelf veel. Ik denk dat hij ook de meubeltjes en de lamp zelf gemaakt heeft.

Maar ik ben toch liever bij tante Jo, die achter ons woont en die acht kinderen heeft. Daar is het altijd druk en gezellig. Daar wil ik ook altijd eten, thuis niet. Soms eet Mutti mee.

Terugkijkend lijkt het alsof ik van ver kom. Een andere tijd, andere sfeer. Het lawaai buiten overvalt me even. Daarna overheerst het geruststellende suizen van de koelkast de ruimte.

Terug. Andere herinneringen.

Aan de overkant van de straat is een snoepwinkeltje. Soms krijg ik een hele stuiver om te versnoepen. Dan ga ik met Jetje of met een vriendje uitgebreid uitzoeken wat ik allemaal hebben wil.

We gaan altijd met een aantal kinderen tegelijk, samen met een volwassene, naar de fröbelschool. Dan komen we langs een wasserij van de Franse Lelie. Mutti is zo mooi; ik ben er zo trots op als zij meegaat. Of als we ergens anders heengaan. We gaan veel uit, ook op visite.

Herinneringen aan coulissen, toneelgordijnen, hol klinkende stemmen en balletoefenzalen met pianomuziek. Ik zit in een balletgroepje met andere kleintjes. Maar Mutti is ook heel muzikaal: ze kan zingen en dansen en houdt van toneel...

(Jaren later ben ik met mijn vader op bezoek geweest bij een familie Schubert. Zij kwamen ook uit Wenen en hadden mijn moeder gekend. En mij als klein meisje. Hun huis was voor mij een openbaring, zo bekend en vertrouwd. Maar de mensen, mevrouw en mijnheer Schubert, kende ik niet meer.)

Mutti is er trots op ook mij mooi te maken. Ik herinner me een roze-wit wollen pakje met heel mooie knoopjes. Een schotsgeruit jurkje van zijde met een wit kanten schortje, witte zijden sokjes en zwarte lakschoentjes. Ik voel de stof nu ik er aan denk...

Beelden... Ze blijven komen, tuimelen over elkaar heen in hun haast zich aan mij te openbaren. Ik schrijf steekwoorden op, om ze niet te vergeten, niet één mag er nu ontsnappen, hoe ze ook door elkaar dwarrelen.

Ruzie tussen mijn ouders. De schommel hangt tussen de open-
slaande deuren naar de waranda in de achterkamer. Ze zitten el-
kaar na om de tafel, misschien toch een spelletje – en ik probeer
zó te schommelen dat ik mijn vader kan trappen. Tja, ach, die
arme lieve man.

Een ander beeld. Ik ben in een vakantiekolonie in Petten aan
Zee, speciaal ingericht voor stadse bleekneusjes. Ik krijg daar
een ziekte, wellicht heimwee. Het moet winter zijn, een harde
winter. Mijn mooie Mutti wordt met bloedende benen binnenge-
bracht en naast mij op het ziekenzaaltje gelegd. Zij heeft heel
lang gelopen door diepe sneeuw en de harde bovenlaag heeft
haar zijden kousen en haar benen kapotgeschuurd. Maar ze is
weer bij me. Ze heeft langer dan ik het bed moeten houden. Van
de rest herinner ik me niets, alleen dat ik haar daarna nooit meer
uit het oog wilde verliezen. Behalve als ik naar de fröbelschool
ging. Zoveel mooie dingen heb ik voor haar gemaakt en thuisge-
bracht: een kleedje voor op het theemeubel (met het zilveren kof-
fieservies), gemaakt door knipjes in een ontelbaar aantal malen
gevouwen zijdepapiertje; of hele mooie van ijzerdraad en ge-
kleurde kraaltjes gemaakte dingen, als een schommel met zijpa-
len en een poppetje (een pidelaatje) erop. Die pidelaatjes heb ik
veel later in de Martha-Stichting weer gemaakt, herinner ik me
nu.

Van de fröbelschool herinner ik me een feest. Ik moet met een
jongetje hardlopen om een glas limonade te winnen. Er staan
twee glazen: in het ene zit echte ranja, het andere is aan de bin-
nenkant geschilderd. Ik win! En pak ook nog het goede glas. En
hij is heel boos.

Een warme lente-ochtend. De zon is net op. Ik sta met Mutti
bij de Bata. Daar werkt mijn vader. Er komen vliegtuigen over.
Lawaai, bominslagen. Mijn moeder valt haar knieën kapot, slaat
haar handen voor haar gezicht en begint schreeuwend te hui-
len. Oorlog. "Oh nein. Mein Gott, nein!". Overal mensen, over-
al paniek. Mijn vader? Ik weet het niet. Mijn lieve mooie Mutti

bloedt en huilt. In mijn herinnering sta ik volkomen verward en zie alleen dat beeld en hoor lawaai. Verschrikkelijk veel lawaai.

Zwemmen in het Sportfondsenbad op de Heiligeweg. Ik kon als baby al zwemmen, hoorde ik later. Maar er is toch paniek, als ik als kleuter de trap van de 'hoge' heb bestegen en men mij ineens op het puntje van de plank ontdekt. Ik word door een mannenbuik opgevangen als ik spring. Mutti huilt van schrik...

Slapen doen we in de alkoof, de tussenkamer. Naar de achter(huis)kamer matglazen schuifdeuren, waardoor in feite de huiskamer vergroot kan worden; naar de voorkamer een houten deur. Aan weerszijden een bed.

Mutti draagt vaak een broche van de Stefanskirche in Wenen, waar we vlakbij gewoond moeten hebben. Ik zie de kleuren nu voor me. Dat vind ik het mooiste dat bestaat en ik klim vaak op haar schoot, alleen om daarnaar te kijken.

Wenen. Van Wenen herinner ik me eigenlijk weinig of niets. Een groot, grijs, kazerne-achtig gebouw waar alle stemmen heel hard klinken. Een grote parkachtige tuin. Of is het een park? Daar heb ik ook een Omama, die in mijn herinnering heel groot en statig is. Veel en heel grote trappen en heel hoog. Je ziet zoiets nog wel eens in oude films.

Een dan duik ik weer het verleden in zonder duidelijke herinnering, althans geen beelden. Het voelen van het heel fijne porselein. Die geuren, de geur van earl grey thee, bergamot, rozen, de ondergeur van bepaalde parfums, van fresia's: het zijn de geuren van Mutti.

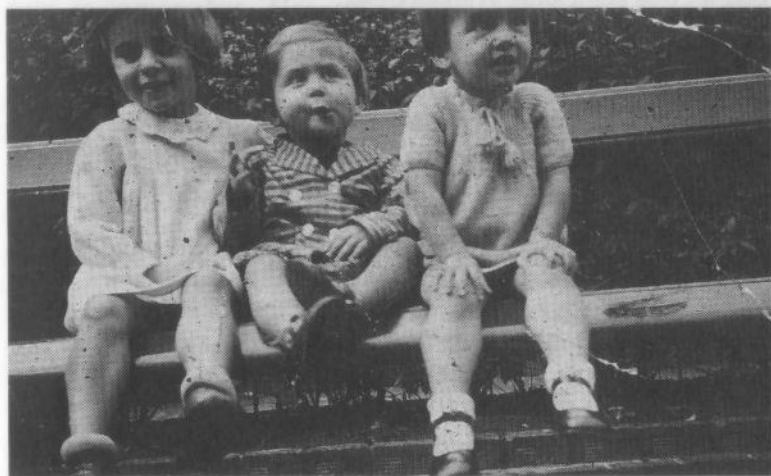
Ik moet een heel bijdehand kindje zijn geweest. Tweektalig, met een grote woordenschat in zowel Nederlands als Duits-Oostenrijks. En met maar een flauwe notie van de drama's die zich rond mij afspeelden en de spanningen van de naderende oorlog. Toen was geluk heel gewoon.

En opeens was dat over.

Een van de laatste dingen die ik me uit de Vrolikstraat herinner, is de bomtrechter vlakbij, op de hoek van de Van Woustraat.

19 september 1992

Na al die jaren komt er nu (natuurlijk geheel onterecht, dat besef ik wel) een grote boosheid op jegens mijn nicht Ilse, die haar halfbroer Kurt en halfzusje Inge (mijn neef en nicht dus), nooit ook maar een beetje met me heeft willen delen. Na Wenen – en daar heb ik alleen één fotootje van – heb ik hen nooit meer gezien. Ilse heeft, in ieder geval met Inge, geregeld contact. Of is Hilda, haar moeder en mijn tante (Mutti's zuster) daarvoor verantwoordelijk? Ilse heeft in Engeland bij Inge gelogeed en soms komt Inge naar Amsterdam. Ilse is werkzaam geweest in een kibboets. Ilse heeft haar moeder gehouden. Niet Ilse's schuld, niemands schuld. Die dingen gebeuren gewoon zo. Maar zij heeft een hele familie behouden. Ik heb iedereen verloren. Wilde haar

Van links naar rechts: Inge, Kurti en Erica in Wenen

moeder niet verantwoordelijk zijn voor het enige kind van haar zuster? Zij overleefde, waar mijn moeder omkwam. Misschien was ik bij haar ook niet echt gelukkig geweest, maar ik had wel familie gehad. Familie in Amsterdam, in Engeland, Oostenrijk (Wenen) en Israël. Ilse heeft die contacten gehouden. Ik heb ze nooit gehad.

Bitterheid is niet nodig en niet goed. Maar ik moet het toch even kwijt.

Vanavond op teletekst gelezen over de eerste echt antisemitische betoging in Oost-Europa. En over het besluit van de Arabische landen om een 'heilige oorlog' tegen Servië (vóór de moslims in Bosnië) te gaan voeren.

De angst slaat weer toe, krijgt Nostradamus weer gelijk? Ook de ellende met Irak was letterlijk door hem voorspeld. In 1994 zou Europa in oorlog zijn met de islam, en waarschuwingen zouden niet helpen.

Afwachten en toezien hoe Europa en Israël ten onder zullen gaan en Amerika zich er veel te laat mee in zal laten? Dan krijgen we dus een Derde Wereldoorlog.

20 september 1992

Teletekst, bladzijde 312. Budapest. Tienduizenden betogers tegen de president en tegen de directie van de Hongaarse televisie. Het Democratisch Front had gewaarschuwd tegen de joodse macht.

Teletekst, bladzijde 313. Als die 'heilige oorlog' zou doorgaan – er staat in Iran al een leger klaar, zegt teletekst – en als alleen Saoedi-Arabië nog tegen is, wat gaat er dan hier gebeuren? Al die tienduizenden jonge, stuurloze moslims, die zich bewust zijn moslim te zijn al willen ze er niets aan 'doen', zullen die een doel vinden in deze zogenaamde heilige oorlog? Een doel om voor te leven, een ideaal? Ach hemel, dan zal Europa inderdaad overspoeld worden door de islam, maar anders dan Nostradamus bedoelde. Die voorspelde dat de dreiging uit Iran zou komen.

Er is een enorme depressie aan het opkomen. Ik moet uitkijken. Maar wat is het nut van het verleden ophalen, als er ook niets goeds van de toekomst te verwachten is? Dat schreef ik ook in een gedichtje in 1956, toen de opstand in Hongarije onderdrukt werd:

...

Misschien is er geen toekomst meer om in te leven

Zodat we haast vanzelf stil blijven staan.

't Is dunkt mij, beter heden stáán te blijven

Dan in nabije toekomst te vergaan.

...

Ik ga maar even iets anders doen. Pauls brieven lezen. Hij is alles wat ik schrijf aan het computeriseren, en stuurt me de prints toe met een brief. Commentaren, zijn eigen verhalen. Herinneringen en dingen die hem nu overkomen, die hij nooit eerder in verband heeft gebracht met mijn persoon. Over hoe hij en zijn vriendjes, kort na de oorlog, de joodse familie van Juultje de zenuwen en paniek op het lijf joegen door enorme knallen in hun tuin te veroorzaken. Hoeveel spijt hij daar achteraf van had. Hoe gemakkelijk hij de oorlog doorgerold is, zijn herinneringen zijn gekleurd door zijn opgewekte zwerversgeest.

In *Het Parool* van 27 augustus (waarom lees ik dat nu pas?) schrijft Chawwa Wijnberg: '... Het gevoel van verdriet, woede en wanhoop, waarmee we (de kinderen) als het ware geslachtofferd zijn...'

Ze vergat de angst en de fundamentele eenzaamheid nog te noemen.

Ik droomde van een dansfeestje op iemands kamer. Er was een bed dat opengeslagen lag. Niemand danste met mij, ik deed wanhopig mijn best er net zo gelukkig uit te zien als de anderen, die schik hadden. Ik stelde hen voor even op het bed te gaan zitten, maar ook dat wilden de anderen niet. Bij het weggaan liet iemand mij vóórgaan en ik liep alléén de donkerte buiten in. Liet

de anderen achter me, of ze gingen de andere kant op.

En ik werd met angst wakker.

En gisternacht droomde ik van aardbevingen en lawaai en opgesloten zitten tussen de mensen en geen kant op kunnen. Ik realiseerde me in die droom wel dat dat het veiligst was.

Ik heb Ilse een brief geschreven, haar verteld wat ik mij kon herinneren, of dacht te weten. En haar gevraagd of zij mij meer kon vertellen. Misschien heeft haar moeder, Hilda, haar dingen verteld over mijn moeder, mijn grootouders, over Wenen. En misschien helpt dat weer om echte herinneringen boven te halen.

21 september 1992

Ik wil toch proberen verder te gaan. Er is nog een groot niemandsland tussen Mutti en de Martha-Stichting te ontdekken. Ik vind het erg beangstigend en het is allemaal erg duister. Alsof ik het niet mag ontdekken, geweld moet gebruiken. Het put me uit, maar maakt me ook koppig.

Voor deze week sluit ik het boekje af en stuur het naar Dorine om te lezen. Dan neem ik het, nadat we het samen besproken hebben, weer mee terug.

24 september 1992

Met Dorine afgesproken om nog eens het beeld van mijn moeder op te halen. Nu, zoals dat door mijn vader en eventueel mijn familie is opgelegd.

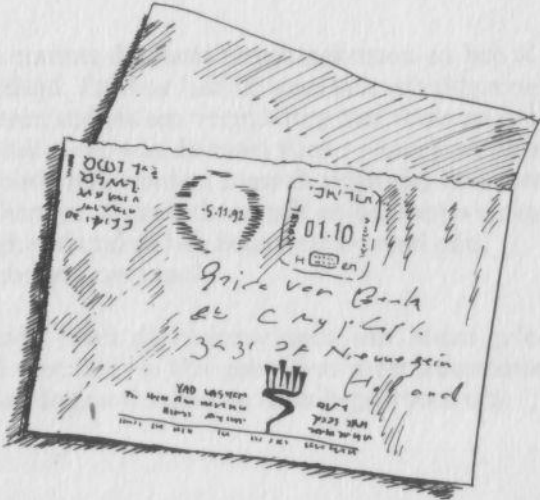
En een antwoord proberen te vinden op de vraag in hoeverre dat opgelegde beeld mijn zelfbeeld beïnvloed heeft. En dus mijn leven.

Waar ga ik heen en waar komt ik uit?

29 september 1992

Ondanks slaappillen de tweede slapeloze nacht gehad. Ik ben te veel bezig met vrijwilligerswerk en verplichtingen daaromtrent, daartegenover voel ik ook de wens om dat los te laten en bij mezelf te komen. Lukt niet. Moe, spier- en botpijn. Ik ben om 05.15 maar weer opgestaan en heb koffie gezet. Gepiekerd over fouten en harteloosheden ten opzichte van anderen. Over tekortschieten in mijn werk. Ik praat te veel. Ik heb dat allemaal nooit eerder zo gehad.

Oktober

1 oktober 1992

Ik ben toch in een enorme depressie terechtgekomen en heb alles (tijdelijk) neergelegd. En daar heb ik weer een schuldgevoel over... Ik was gisteren tijdens een vergadering hier thuis zo nerveus dat het niet leuk meer was. Er moet voor 17 en 18 oktober een manifestatie voorbereid worden, maar ik stotterde, kon niet uit mijn woorden komen, kleinerde mezelf en begreep weinig. Ik voel me geestelijk verlamd en heb lichamelijk overal pijn.

Waarom? Wat gebeurt er met me?

Jessica, mijn dochter, heeft de herinneringen aan Mutti gelezen. Ze was er blij mee, zei ze. Het geeft haar meer informatie over haar nooit gekende grootmoeder en meer begrip voor mij.

4 oktober 1992

Ik kon de afgelopen dagen niets opbrengen. Er was eigenlijk zoveel werk te doen dat ik verscheurd werd tussen mijn verlangen verder te gaan met dit boek en mijn 'liefde en plichtsbetrachting' voor het werk, dat toch zijn einde vindt op 17 december, als het gemeentelijk Platform Mondiale Bewustwording wordt geïnstalleerd. Alle voorbereidingen daarvoor slokten mijn tijd, mijn energie en mijn geld op. Het vakbondswerk had ik de afgelopen maand al opgegeven, evenals contacten met raadsleden en commissies.

Jessica had me al gewaarschuwd dat mijn duik in het verleden al mijn energie zou vergen. Ze lijkt gelijk te hebben gekregen. Het blijft eng en het is nog steeds de vraag of het allemaal de moeite waard is:

Ik, de joodse dochter van middelbare leeftijd, opgegroeid in een 'christelijk' milieu, ben tijdens deze queeste gekomen op een punt dat ik weer naar mijn joodse wortels zoek. Maar juist

door dat verleden hoor ik, en voel ik me, niet meer thuis in de joodse gemeenschap. Wat dat laatste ook moge zijn.

Maar goed, daar gaan we dan: het beeld dat ik van mijn moeder heb. Een echt beeld heb ik niet zo duidelijk. Een kleine, gespierde vrouw, slank. En heel opvallende, heel grote ogen. Goed verzorgd, soms sjiek. Soms vrolijk, soms afstandelijk. Ik herinner me geen knuffelpartijen, geen dingen die we samen deden. Wel waren we onafscheidelijk, wat vrij normaal is voor een alleenstaande moeder met één kind.

Toch moet er, buiten de beschreven herinneringen, een beeld zijn dat aan de werkelijkheid appelleert. Maar het weten van het verleden (niet de herinneringen), de wetenschap van vluchten en van de angsten voor het opkomend antisemitisme van voor de oorlog, de vervolgingen, roepen evenmin als de wetenschap dat ik door die laatste zaken geestelijk zo verminkt ben, werkelijke herinneringen op. Het beeld blijft hetzelfde: mijn mooie lieve Mutti.

Mijn vader heeft me verteld over het vluchten naar en uit Wenen. Hij vertelde me over Hilda, waar we samen nog wel eens op bezoek zijn gegaan. En hij heeft me ook verteld dat hij, jaren na de scheiding, toen hij al lang bevriend was met 'moedertje', nog van Olga is blijven houden. Haar ogen, die waren ook voor hem onvergetelijk. Tegelijkertijd bracht hij me echter het beeld bij van een vrouw, die mateloos geïrriteerd raakte door zijn gebrek aan wilskracht, doorzettingsvermogen en eerzucht. Zelf had zij immers, ondanks alle maatschappelijke tegenwerking, gouden medailles gewonnen op de Arbeidersolympiade in Budapest. Dat die meteen bij de grensovergang in Duitsland werden ingepikt, was een andere zaak. Hij, mijn vader, had bij zijn huwelijk zijn studie staatseconomie opgegeven om zijn gezin te gaan onderhouden. Hij kon in die crisistijd geen werk vinden. Voor de 'steun' werkte hij in de duw (Dienst Uitvoering Werken), maar ik weet niet of het huwelijk toen al stuk was. Dat was mijn vaders beeld.

Hoewel hij een lieve, zachte man was, heeft hij het niet gered

met Olga, die inderdaad zo veel meer doorzettingsvermogen en rationaliteit bezeten moet hebben. Dat wordt duidelijk uit wat zij in de atletiek bereikt heeft, uit haar overlevingsdrang, maar ook uit de kringen waarin zij verkeerdt moet hebben. Artiësten, toneel, muziek en dergelijke pasten helemaal niet bij de zachte, meegaande en puur linkse arbeidersjongen, die mijn vader was.

Ik geloof eigenlijk dat het van Olga's kant een huwelijk uit rationele overwegingen was. Hij echter was verloren vanaf het moment dat hij haar zag. Dat hij haar achteraf 'hard' heeft genoemd, kan ik nu begrijpen. Maar het verandert niets aan het beeld dat ik van haar heb. Dat heeft toch ook iets van weerloosheid.

Voor zover ik me herinner, is er in de familie nooit over haar gesproken. Zij is doodgezwegen en ik was 'die arme kleine'. Letterlijk doodgezwegen. Toen ik op mijn eerste onderduikadres kwam, bij mijn tante van vaders kant, moet ik toch hebben gevraagd wanneer Mutti nou terugkwam.

'Niet zeuren, we zien wel wanneer ze terugkomt. Stil zijn, nu moet het uit zijn.'

No proof of her existence ever after.

Een beetje begrijpelijk als men bedenkt hoe die tijd was. Op elk adres moest het lijken of ik er thuishoorde. En een kind dat bleef zeuren wanneer Mutti nou terugkwam, was een gevaar voor haar omgeving. Het vragen en zelfs de herinnering werd dus al heel snel onderdrukt en weggewerkt door de geestelijke en lichamelijke dwang van buitenaf. En door de veelheid aan indrukken, door alle verhuizingen en nieuwe omgevingen en de opgepikte angsten, verdween de herinnering inderdaad. Niemand, buiten mijn vader dan, heeft ooit met mij over mijn moeder gesproken. Ook na de oorlog niet. Het was – opeens – afgebroken.

Pas in 1963 werd ik, even, met mijn verleden geconfronteerd. Ik ontving van het Rode Kruis een bewijs van haar overlijden. En 'Wiedergutmachungsgeld' uit Duitsland, waarvan ik mijn ge-

zin kon laten profiteren. Pas in die tijd, toen ik dat relatief kleine bedrag ontvangen had, vroeg ik me af of er ergens misschien toch iemand leefde die mijn moeder was. Ondanks het overlijdensbericht. Want ik had twee kleine kindertjes en een miljoen vragen. Ik keek naar elke joods uitziende vrouw – misschien was zij het wel? Ik schreef naar Israël, toen ik op tv een vrouw gezien had van wie ik dacht dat zij op Olga moest lijken.

Naarmate ik ouder werd, ontkende mijn gevoel het verstand dat wist.

Er bestaat een pesterig kinderspelletje, waarbij de kinderen in een kring staan met één kind in het midden. Dat ene kind wordt met een harde duw van de een naar de ander geslingerd. Na zo'n duw probeer je je evenwicht te hervinden, maar voordat je daar in slaagt, krijg je van de volgende een nieuwe duw naar een ander. Wanneer je even denkt goed terecht te komen, heb je al weer een duw te pakken voor je nogmaals je evenwicht hebt kunnen vinden. Dat is het beeld dat ik heb van mijn kindertijd. Ooit hoorde ik bij iemand, kon ik iemand vasthouden. Dat brengt tegelijk een nieuwe herinnering boven. Ik aan Mutti's hand, altijd. In de tram op haar schoot, het hoogste woord voerend. Bij haar hoorde ik, aan haar hield ik me vast. Het beeld dat ik van mezelf heb uit vroeger jaren, na het verdwijnen van Mutti, is als dat kind in het midden van de kring.

Hier, in dit flatje in Nieuwegein, waar ik vanaf 1981 woon, is daar pas verandering in gekomen.

Gescheiden van mijn tweede echtgenoot, de kinderen volwassen, mijn linkse ziel 'gebaad' in vrijwilligerswerk. Dat is ook een manier om niet aan mijzelf toe te komen.

Maar ik werd mijzelf, Erica van Beek. Een vrouw voor wie ik achting kon hebben, ondanks haar buien van neerslachtigheid, gekke reacties en paniektoestanden.

Daar hebben Paul en Dorine een grote rol in gespeeld.

9 oktober 1992

Gisteren heb ik met Dorine een begin gemaakt met het verwerken van het hiervoor beschrevene en afgesproken dat zij informatie zou inwinnen over mijn moeder bij het Rijksarchief. Volgende keer spreken we af wanneer we in Westerbork gaan zoeken naar Olga in barak 41/0.

Eigenlijk wil ik nog eens terug naar Olga en de feiten en herinneringen. Het echt afmaken!

Op een foto van mij, als peuter met het hoedje, staat op de achterkant het jaartal 1939. Ik was toen dus vier jaar en terug in Amsterdam. Een feit dat geen enkele herinnering naar boven roept.

Erica in 1939

Uit Olga's briefje vanuit Westerbork aan tante Hilda maak ik op dat zij zich moest melden bij de gevangenis aan de Amstelveenseweg, omdat ze haar ster niet had opgehaald maar had opgespeld. Van daaruit moet ze rechtstreeks naar Westerbork en Auschwitz zijn gestuurd. Toen Olga's zuster, mijn tante Hilda, overleed, ontving ik van haar dochter Ilse uit de nalatenschap een door Olga geschreven briefje en een telegram uit Westerbork. Het was daardoor, dat ik definitief instortte en niets kon met de bovengekomen gevoelens.

RIJKSTELEGRAAF		
VERKORTINGEN VOOR BETAALEDE DIENSTAANWIJZINGEN		
D → Dinsdag	PC → Koningseleg Oms	GP → Tante Raster
RP → Aankomst bericht	TC → Gefeelvermoring	MP → Hogebeveling
RF → Bode bericht	TR → Telegrafisch bericht	LE → Gedeeltesamen
NOTA: Het is niet toegestaan om berichten te verspreiden of te verspreiden van het bericht.		
TELEGRAM		
ONTVANGEN TE Amsterdam	DEN 17/9/42	DOOR: DRAAG
ASSEN 1273 17/10/9 1810		
ZEND ONMIDDEELYK EXPRES AANTERBEWYZEN JAAP TC		
OLGA BOCK HOOGHALEN OOST BARAK 41/0		
NOTA: Indien letters en cijfers, of breuken en gebogen lijnen, niet voorkomen door een dubbele streep (=) betekent dit, dat die tekenen één groep vormen. B.v. 3-5-8 wil zeggen 3 1/2, 1-2-3/4 stelt voor 1 3/4 35.		

Het telegram van Olga uit Westerbork

De feiten zoals ik ze nu ken op een rij:
 8 september 1942:
 briefje dat ze op transport naar Westerbork is;
 10 september 1942:
 telegram vanuit Westerbork;
 14 september 1942:
 officiële overlijdensdatum in Auschwitz.

Het eerste onderduikadres:

Bestevaerstraat 19 3-hoog. Daarvoor zat ik even in de Bellamystraat, in ieder geval op 11 augustus 1942.

Mutti moet dus op of vlak na mijn zevende verjaardag verdwenen zijn.

Daar die verjaardag op een zaterdag viel (gevonden op de eeuwigdurende kalender) valt er te denken aan een familielid, in dit geval zeker, dat me meenam omdat Olga zich op maandag 3 augustus 1942 moest melden op de Amstelveenseweg.

Dan, op 8 september, schrijft ze dat ze is 'entlassen en op transport gesteld' naar Westerbork. Dat was op 'Mittwoch.' Het telegram is van 10 september en was tevergeefs, op een vrijdag dus. De eerstvolgende dag dat de trein naar Auschwitz vertrok was op dinsdag 14 september, dezelfde als haar officiële overlijdensdatum! De treinen vertrokken immers altijd op dinsdag?

Dat kan twee dingen betekenen. Ten eerste, dat ze de reis naar Auschwitz niet heeft overleefd. Ten tweede, dat ze inderdaad direct na aankomst is 'afgemaakt.' Echter, het zou kunnen betekenen, dat ze of nooit dood of levend in Auschwitz is aangekomen... of nooit is vertrokken zelfs...

Help. Ik kom er niet uit!

Dan die Bellamystraat... Was ik daar korte tijd wel bij Hilda en kwam ik op 11 augustus 1942 in de Bestevaerstraat bij Marie en Bart? Of bij háár ouders?

In de Simon Stevinstraat, in mijn herinnering een achterbuurtstraatje, was ik wel bij Marie en Bart.

Tussen 11 augustus 1942 en 15 december 1942 is er een reeks van adressen. Na de Simon Stevinstraat de Keizersgracht. Bij wie? Daarna de Prinsengracht, weet ik ook niets van. De Eerste Leliedwardsstraat, midden in de Jordaan. Een scheef huis met schuine vloeren. Het heeft jaren in de steigers gestaan. Ik herinner me dat ik bij een nicht van vader moet zijn geweest. Dat de schuine vloer kapotte crapeauds en ander kapot en stinkend meubilair bevatte. Houten vloer en vochtig stinkende keuken. De mensen konden daar niets aan doen: de huizen werden niet onderhouden. In een kamer lag een hoop lappen of dekens, daar

sliep ik op. In een andere kamer was een raam dat uitkeek op een huis waar Chinezen woonden. Soms mocht ik naar buiten kijken en zag dan die jongens met hun mooie witte overhemden en hun zwarte broeken. Ik vond ze zóóó mooi!

Daarna Hoom, Keern 32 of 24. Een zuster van mijn vader, tante Bets, getrouwd met Aart den Ouden, drie kinderen. Dat was een echt gezin. Ik sliep met hun dochter in één bed. We gingen na de oogst blauwmaanzaadbollen zoeken. Dat was in het Kennemerland. De stoppels op het kortgemaaide land veroorzaakten bloedende benen en voeten. Hoe werd daar op gereageerd? Ik weet dat niet meer. Alles wat we vonden ging in de onderbroek met elastiek in de pijpen en werd 'thuis' afgegeven. Soms hielden we appels of peren voor ons zelf en die aten we in bed op.

Midden in het stadje was een pauwenkooi, daar stond de school vlakbij. Ik ging naar die school met een buurjongetje, wiens ouders NSB-ers waren. Dit is minder een herinnering dan een verhaal dat me later verteld werd. De Duitsers marcheerden langs ons huis. En op een kwade dag, toen wij naar school gingen en zij marcheerden, zongen zij: 'Auf der Heide blüht ein kleines Blümelein und dass heisst Erika...' En ik, met mijn Oostenrijkse achtergrond, moet de sergeant aan zijn broekspijp hebben getrokken en gezegd: 'Ich heiss auch Erica.' Wel, op de schouders van de moffen ben ik enkele keren naar school gebracht. Daarna was ik ook gauw weg uit Hoorn.

Toen moet ik opnieuw bij Marie en Bart terechtgekomen zijn. In Amsterdam-Noord, Vijfde Vogelstraat 17. Marie was hard. Naar vaders zeggen was hij gevlucht uit de 'Arbeitseinsatz' en thuisgekomen. Hij woonde op vijftientwintig meter afstand en kwam mij zoeken, en betrapte Marie, toen ze mij een pak slaag gaf. Het moet een keiharde ruzie zijn geweest voor hij me oppakte en meenam naar Opa. Ik mocht Marie niet meer zien. Dat hoefde ook niet, ik had nu Opa en de buurjongens Henk en Erich. En had het enige gelukkige halfjaar van mijn jeugd, na mijn moeders verdwijning.

Marie heeft wraak genomen en me aangegeven. Hoogstwaar-

schijnlijk bij de Raad voor de Kinderbescherming. Op 15 december 1943, een koude, natte, donkere dag, moet ik weer zijn op- en weggehaald om naar de Martha-Stichting te worden gebracht, toen in Nieuwersluis.

Geen enkel afscheid, geen enkele aankomst of verwelkoming, geen enkele medereiziger(ster) herinner ik me meer. Ook van de reis uit Wenen naar Amsterdam, die heel traumatisch geweest moet zijn, weet ik niets meer. Helemaal niets.

Ik moet het uit de verhalen van anderen hebben. Ik stel me zo voor dat ik aan de hand liep, naast een donkere mantel, die ook een koffertje vasthield, een hele lange weg, koud, nat... Ik verbeeld me te weten dat ik aankwam in weer een andere stinkende kamer, met heel veel kinderen, waar het warm was. Het koffertje werd neergezet: 'Hier is ze' en ik bleef achter. Bij een eng mens in een uniform en met een heleboel kinderen om me heen. Snotneuzen, vieze schorten, vingers in hun mond, jengelend en huilend...'

13 oktober 1992

Ik heb van Ilse een brief ontvangen!

Mijn herinneringen kloppen! De brief zelf is zo onleesbaar, dat ik hem hier letterlijk overschrijf. Ook het gevoel naar Ilse klopt: de spanning tussen ons is inderdaad te groot. Hier volgt hij.

Amsterdam, 12 oktober 1992

Lieve Erica,

Dank je wel voor je lange brief. Ik was al aldoor aan het bedenken dat ik je verzoek van een tijdje geleden nog steeds niet beantwoord heb.

Het heeft er onder andere mee te maken, dat ook ik niet door alle sores van het verleden heen ben.

Maar jouw brief heeft me eraan herinnerd dat je niet alles voor je uit kunt schuiven, vooral niet als 't ook anderen betreft.

Ik weet zeker geen antwoord op alles wat je aansnijdt, maar wil het wel proberen. Maar eerst iets over wat je schrijft, namelijk over je boosheid dat je destijds zo aan je lot overgelaten bent.

Ik herinner me dat ik dat ook als kind al niet kon begrijpen (al wist ik toen niet eens wat jij allemaal had meegemaakt en sommige dingen pas nu door je brief). Maar ik voelde ook intuïtief dat ik daar niet over moest praten, uit loyaliteit met mijn moeder. Er was een vaag gevoel dat 't niet anders kon, dat ik haar verdriet zou doen als ik er wat over zei. Of mijn ouders te getraumatiseerd waren om jou op te nemen weet ik niet, wel dat het erg was en is, dat ze 't niet gedaan hebben.

Ik herinner me dat Hilda altijd veel kritiek had op Marie en haar handelwijze jegens jou. Dat ze 't erg vond dat jij in de Martha-Stichting zat. Misschien dat er een verdrongen schuldgevoel jegens jou en Olga aan ten grondslag lag, maar daarmee liet ze jou wel vreselijk in de kou staan.

Ik heb tot voor kort altijd erg klem gezeten tussen dat loyaliteitsgevoel met haar en mijn eigen boosheid op haar. Dat laatste was eigenlijk 'verboden' en dat heeft ook onder andere de relatie tussen jou en mij in de weg gestaan. Toen ik je destijds zei dat ik me schuldig voelde, meende ik dat echt, maar dat leverde jou weinig op.

De spanning die jij voelt tussen ons heeft wat mij betreft daarmee te maken.

Wat onze grootvader betreft, ik heb inderdaad naar Tsjecho-Slowakije geschreven, maar dat heeft niets opgeleverd. Ze konden niets over hem vinden, schreven ze.

Ik weet dat hij Tsjech was, naar Wenen is gegaan, dat Hilda (en Olga?) oorspronkelijk nog de Tsjechische nationaliteit had(den) en later statenloos is (zijn) geworden, omdat ze langer dan tien jaar buiten Tsjecho-Slowakije had(den) gewoond.

Oma Josephine was Oostenrijkse, zover ik weet, lid van de Arbeiderspartij, vrij militant en ziekelijk.

Hilda heeft me niet veel over Olga verteld. Ik had de indruk

dat ze nogal verschillend waren. Olga was veel ondernemer en sportiever.

Olly was Olga's vriendin. Maar Olly en Hilda konden niet met elkaar opschieten. Olga en Hilda waren enige tijd in een weeshuis toen hun moeder ziek was. Ze zaten toen nog op school.

Hilda vertelde altijd met iets van verwondering dat Olga zich nergens wat van aantrok en uiteindelijk met een houtvlot (?) de Donau is afgezakt. Als kind stelde ik me dat letterlijk zo voor en associeerde dat ook nog met een plaatje uit *De hut van Oom Tom*: Eliza springt over de ijsschotsen de Ohio over.

Dat Olga's huwelijk met jouw vader slecht was, weet ik van jou, dat heeft Hilda me nooit verteld. Wel zei ze dat jij 't als kind erg moeilijk hebt gehad. Ook dat jij en Olga een tijdlang in Wenen logeerden, ik weet niet hoe lang. Hilda heeft inderdaad nooit met Jaap* samengewoond, al stonden ze wel op de zelfde adressen ingeschreven (heb ik opgezocht in 't bevolkingsregister). Louis** heeft me verteld dat Olga's huis een ontmoetingsplaats van allerlei mensen was (daar ontmoette Hilda ook Sal*** en Louis) en ik geloof dat het er erg gezellig was.

Ik realiseer me opeens dat Olly natuurlijk veel meer over Olga weet!

Ik zal je haar adres geven. Ze heeft wel een wat selectief geheugen, maar ze weet desondanks nog erg veel.

Erica, ik vind het erg dapper van je dat je naar het onderduikcongres bent gegaan. Ik heb 't wel gevolgd natuurlijk, maar van een 'veilige' afstand. Goed dat jij die afstand nu een beetje overbrugt, ik wil 't ook wel proberen.

Voor nu wil ik het hierbij laten.

Schrijf me maar terug als je zin hebt. Ik wil graag wat van je horen.

Veel liefs en pas goed op jezelf,

Ilse

* Mijn vader

** Ilse's stiefvader

*** Een vriend van mijn moeder en Hilda.

Tot zover Ilse's brief. Ze gaf mij tevens het adres van mrs Olly Weiss in Londen, tante Olly, de vriendin van mijn moeder.

Ik wil er, als het een beetje bezonken is, in verschillende fases op terugkomen:

- 1 De rol van Hilda;
- 2 Het verleden vóór mij;
- 3 De reis van Wenen naar Amsterdam;
- 4 Wat voor ontmoetingsplaats bedoelt Ilse?

14 oktober 1992

Ik heb tante Olly een lange brief geschreven. En een brief naar Yad Vashem* in Jeruzalem gestuurd. Nu is het wachten. Voor dat ik Hilda's rol in al deze dingen opschrijf, wil ik eerst tante Olly's antwoord afwachten; zien of die rol werkelijk zo negatief is als ik denk.

15 oktober 1992

Zaterdag verschijnt er een advertentie in *Trouw*, *Het Parool* en *de Volkskrant*:

*Wie heeft vóór oktober 1942 Olga Bock/van Beek gekend?
Dochter zoekt haar moeder. Br.o.nr.*

Kosten f 53,- excl. Het is weer een mogelijkheid om een spoor te vinden, al verwacht ik er niets van. Hooguit een nicht of een neef van vaders kant en dan niet zozeer voor mij of Olga, maar omdat ze het gegeven wel interessant vinden.

Meer kan ik momenteel niet doen. Afwachten.

* Het herinneringsoord voor de Holocaust, waar alle namen van joodse, door de vervolging overleden mensen zijn ondergebracht in, als het ware, één massaal kerkhof.

O
Ik hoop Sal te zien
Daaaaaaag

Het briefje maakt duidelijk dat Olga me aan Hilda heeft meegegeven. En ik realiseer me wel dat Ilse's echte vader ook in die tijd naar Westerbork moet zijn 'afgevoerd.'

Oh... Ilse's brief... Ik ben de afgelopen vierentwintig uur maar tien minuten weggeweest. Zou Dorine juist in die tijd gebeld hebben?

18 oktober 1992

Dit weekend hartstikke druk met vijfhonderd jaar Columbus. De manifestaties gisteren en vandaag zou ik nog meedoen. Dus sluit ik dit boekje weer af. Ik was weer in paniek, maar die advertentie heb ik toch maar gezet. Chaoot ben ik toch!

21 oktober 1992

Ik heb dezelfde advertentie opgegeven als de eerste keer, voor het *NIW*.

Naar aanleiding van de advertentie heeft *KRO*-radio geschreven. Ze willen er graag een programma over maken. Ik heb bedenktijd gevraagd, wil eerst met Dorine en met die journaliste praten. Ze komt donderdagmorgen, 29 oktober.

23 oktober 1992

Heel langzaam merk ik dat er, hoe dieper en verder ik terug durf te denken, een soort rust over me komt. Heelheid? Alles wat ik heb meegemaakt is niet ervaren door een ander kind, dat ook Erica heette, het worden en zijn mijn eigen herinneringen. De breuk tussen 'vroeger' en 'later' lijkt te dichten. Zonder veel pijn te genezen. Dat geeft een nieuw evenwicht, lijkt het wel. Ik laat de gevoelens stromen, zonder er een beeld bij vast te houden. Het is goed.

Alles wat ik lees en zie, alle ellende van de wereld lijkt me, hoe vreemd het ook klinkt, bij te dragen aan mijn persoonlijke 'genezing.' Het wordt, heel langzaam, het bewustzijn dat al die trauma's en verschrikkingen anderen worden aangedaan, niet meer (ook) mij persoonlijk. Het blijft natuurlijk een mateloze ellende. En soms moet ik mijn tranen wegslikken, mijn boosheid uiten. Maar steeds vaker word ik me ervan bewust, dat dit is omdat ik medemens ben en niet omdat het me persoonlijk zou overkomen. Ik hoop dat ik dit goed onder woorden breng. Ikzelf onderging altijd teveel de ellende van anderen, omdat mijn eigen angsten, boosheid en verdriet daardoor naar boven mochten komen. En voor het eerst houd ik me bij mezelf. Mag ik alsjeblieft eindelijk een scheidslijn trekken daarmee? Ikzelf vind het goed. Van daaruit zit ik straks met nieuwe motivatie in mijn 'werk,' want ja, ik kijk nu uit naar het moment dat ik dat mezelf weer kan geven en het goed zal kunnen doen.

24 oktober 1992

Heb van Yad Vashem formulieren ontvangen. Rabijn Joseph Schachter schreef er een brief bij, die ik hier zo goed mogelijk vertaal.

15 oktober 1992

Beste mevrouw Van Beek,

In antwoord op uw zeer ontroerende brief het volgende:

- 1 Ik vermoed dat Bock uw moeders meisjesnaam was, want ik vond geen spoor over haar in de 'Oorlogsgraven-Stichting'-boeken onder de naam Bock. Schrijf me alstublieft terug en sluit een aantekening bij over de betreffende stukken en dan zal ik naar haar zoeken in de lijsten (of u kunt dat zelf doen bij de Oorlogsgraven-Stichting, Bankaplein 5, 's-Gravenhage).
- 2 U noemde geen enkel familielid noch uw vader. Hebt u enige informatie over hen?
- 3 (Eigenlijk 1, maar dat zag ik even over het hoofd). Ingesloten vind u enkele blanco formulieren. U kunt ze gebruiken voor de herdenking van uw moeder en welk ander fa-

milielid ook, dat slachtoffer was.

Als u de stukken en verklaringen stuurt, doet u er dan alstublieft een briefje bij aan mij persoonlijk, zodat ik kan zoeken of ik iets geregistreerd kan vinden over vader/moeder/familielid – maar ik heb haar getrouwde naam nodig.

Ik weet dat het moeilijk is voor u, maar ik weet ook dat u de juiste dingen doet.

Hoogachtend,

Rabbi Joseph Schachter,
Hall of Names, Jeruzalem

Touching, zo lief, die brief.

Er was behalve de formulieren nog een officieel schrijven bij van het Departement, met wat duidelijker aanwijzingen. En... registratie kost geen geld, maar giften worden natuurlijk dankbaar aanvaard. Alleen tja, het bank- of gironummer staat in het Hebreeuws!

Ook het niw stuurde, bij name van hoofdredacteur Tamara Benima, een lief briefje: '...Als u informatie nodig heeft waar u moet zijn en bij wie, bij het zoeken naar verdieping, belt u ons dan gerust. Misschien kunnen wij u verder helpen.'

Al met al gebeurt er verschrikkelijk veel. Morgen is het zondag, dan schrijf ik hen terug.

En daarna neem ik een retourtje Amsterdam, om dit boekje persoonlijk te gaan brengen bij Dorine. Tenslotte heb ik weer een rail-actiefkaart. En een paraplu.

27 oktober 1992

Thuisgekomen van het bezoek aan Dorine. Postbakje geleegd. Een tweede schokkende brief van Rabbi Schachter uit Jeruzalem.

Maar daarvoor gebeurden er ook (voor mij) schokkende dingen. Ik wil dus trachten het chronologisch te beschrijven.

Bij Dorine onder andere uitgebreid stilgestaan bij de raadsels voor mij rond de overlijdensdatum van Olga. Wel, vóór ik het Amstelstation verliet, waren die raadsels opgelost!

Ik moest wat lilliputter-woordenboekjes kopen bij Scheltema op het Koningsplein en besloot via de Kalverstraat naar de Dam te lopen. Ik kwam langs De Slegte. Ik kan daar nooit zomaar voorbijgaan en ging dus naar binnen. Begane grond. En mijn oog viel op het bordje 'oorlogsboeken.'

Ik pikte er drie uit:

Eva Schloss, *Herinneringen van een joods meisje, 1938-1945*;

Treinen naar de hel van Dr. J.W. van Hulst;

De Engelse uitgave van *Documenten van de vervolging van het Nederlandse Jodendom*, een uitgave van het Joods Historisch Museum in Amsterdam.

Al in de winkel bladerde ik wat in de *Documenten* en mijn oog viel op de eerste bladzij van het gedeelte van het Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD): Op 11 september 1942 is er een trein uit Westerbork vertrokken met 874 joden richting Auschwitz. Dus toch! Wèl op zaterdag!

Treinen naar de hel keek ik in de trein in en las het derde hoofdstuk: 'Hebben de joden het geweten?' Ja dus. Olga ook dus.

De achtste komt ze aan in Westerbork, de tiende stuurt ze een wanhopig telegram, de elfde moet ze met de trein mee, de veertiende wordt ze linea recta de gaskamer in gestuurd. Of toch doodgeschoten? Zie de brief van Rabbi Schachter. Oh, God! Wát God?

Ik bladerde daarna in de *Herinneringen* van Eva Schloss en vond de stad Wenen, waar ook de schrijfster gewoond had. Vanaf bladzijde 18 kwam de vlucht onder andere naar Nederland ter sprake.

Ik borg de boeken weer op. Kon het even niet meer aan, maar was, zittend in een volle trein niet in staat om iets te uiten. 'Thuis,' dacht ik steeds, 'thuis, dan kan ik het wel verwerken. In mijn boekje.'

De rest van de reis bleven mijn gedachten cirkelen om die drie zaken:

- de datum, dus de dood;
- het weten wat er zou gebeuren;
- de vlucht uit Wenen.

Thuis kon ik het op een rijtje zetten en verwerken, dacht ik. Maar thuis wachtte me de brief van de rabbi, die ik hier zo goed mogelijk zal vertalen. Vanavond of morgen.

28 oktober 1992

Ik heb een kopie van voornoemde brief en de *Page* (het herdenkingsformulier) gestuurd aan Dorine en Ilse voor commentaar en vertaling van het Hebreeuwse formulier. Daar moet ik dus nu over schrijven...

Wah, wat zie ik daar tegenop. Panisch voel ik me nu. Eerst maar de bovengenoemde brieven op de bus doen.

Later, die avond. Daar gaat ie, in vertaling:

Beste mevrouw Van Beek,

Minder dan 24 uur geleden beantwoordde ik uw brief. En nu schrijf ik u alweer, over iets dat enorm belangrijk voor u kan zijn.

Ik zat erover in dat uw moeders naam ontbrak op de oorlogsgraven-lijsten. Zoals ik in mijn (voorgaande) brief had aangegeven, dacht ik dat dat misschien kwam, omdat Bock haar meisjesnaam zou zijn. Ik besloot te gaan zoeken naar een *Page of Testimony* onder die naam, omdat ik dacht aan de mogelijkheid dat iemand haar had laten registreren onder die meisjesnaam. Ik verwachtte niets. Maar... soms gebeuren er wonderen. Er was een door een nicht in 1957 ingeschreven *Page*. Ik zend u de kopie bijgesloten toe.

De *Page* vermeldt dat Olga Bock, dochter van Hermine Bock, geboren in Wenen, heeft gewoond in Amsterdam (gehuwde naam was haar onbekend), moeder van twee kinderen. Was ter plekke vermoord door een Duits officier, omdat zij het huis verlaten had zonder jodenster, datum onbekend. Naam van echtgenoot ook onbekend. De bladzij

was getekend door Rivka Bar Shalom, nicht van Olga Bock wonend in Avigdor, Hof Ashdod.

Ik keek in het telefoonboek van district Ashdod, of die naam daar na 35 jaar nog zou voorkomen bij de plaats Avigdor. Mr. Reuven Bar Shalom stond erin. Ik belde vanuit Yad Vashem, maar kreeg geen gehoor. Ik besloot het thuis nog eens te proberen in de vroege avond. Mijn angst dat Rivka niet meer in leven zou zijn, bleek terecht. Mr. Bar Shalom vertelde me dat zijn vrouw zo'n twaalf jaar geleden was gestorven. Persoonlijk wist hij heel weinig. Hij geloofde dat Olga's man (uw vader?) overleefde en korte tijd in Israël gewoond had, maar ontevreden weer vertrokken was. Hij was niet zeker van de naam, Rat, Rot, Roth... Wetend hoe belangrijk dat allemaal voor u is, schrijf ik u nog eens.

De belangrijkste vragen zijn:

- 1 Als er twee kinderen waren, wie was dan de andere? Overleefde hij of zij? En zo ja, waar is hij of zij nu?
- 2 Als uw vader overleefde, zou het vreemd zijn dat hij u na de oorlog niet gevonden heeft.

Het kan zijn dat ik u meer verdriet bezorg door mijn 'extra research', maar ik geloof dat ik er goed aan doe. Het zou kunnen zijn dat u Mr. Reuven Bar Shalom wilt spreken of schrijven, maar houdt u er rekening mee dat hij geen Engels of Nederlands verstaat, er zal echter vast wel iemand in staat zijn uw brief te vertalen. Een telefoongesprek zou extreem frustrerend zijn voor u allebei.

Mr. Reuven Bar Shalom (adres, telefoonnummer). Met medeleven voor u in uw heel ongewone en pijnlijke situatie,
Rabbi Joseph Schachter

Kopie naar Mr. Bar Shalom, *Page* bijgesloten.

De *Page* is een kopie van een formulier ten bewijze dat Olga bijgeschreven zou zijn in de Hall of Names.

Gdvrdgdvr...

- 1 Ben ik nou gek?
- 2 Bestaat of bestond er nog een Olga Bock?
- 3 Of is dit pure geschiedvervalsing – uit onwetendheid?

Laat ik opschrijven wat ik weet van mijn moeder en met bewijzen kan staven.

- 1 Olga Bock was de dochter van Jozsefa Karpfen en Armin Bock;
- 2 Zij was gehuwd geweest met Jacob van Beek – niet-jood;
- 3 Ik, Erica van Beek, ben hun enig kind;
- 4 Zij kwam uit Wenen en voordien uit Tsjecho-Slowakije;
- 5 Zij is in augustus '42 opgepakt en in de gevangenis aan de Amstelveenseweg opgesloten, omdat zij haar ster met een veiligheidsspeld aan haar mantel had vastgemaakt (wat impliceert dat ze wellicht ook wel eens haar ster afdeed);
- 6 Woensdag 8 september '42 is zij op transport naar Westerbork gesteld, waar vandaan zij op 10 september nog een telegram naar haar zuster Hilda zond;
- 7 De trein naar Auschwitz vertrok op 11 september;
- 8 Haar overlijdensdatum is vastgesteld op 14 september '42 in Auschwitz (Rode Kruis). De reis duurt 3 dagen, zo is gebleken uit *Treinen naar de hel*.

Wel weer wat tot rust gekomen na het op een rijtje zetten van deze feiten, kijk ik terug.

Het moest zo gaan. Het gesprek bij Dorine ging bijvoorbeeld

over de vraag, hoe ik achter de exacte feiten kon komen.

Ik kocht die drie boeken en wist het meteen.

Deze brief uit Jeruzalem maakte, dat ik alle feiten op een rijtje zette.

Ik heb nu niets anders te doen, dan te wachten op de vertaling van de *Page*, zodat hij ook hierin opgenomen kan worden. Intussen ga ik er voor mezelf van uit dat die optie 3 de enige mogelijke is, die dus ook rechtgezet moet worden.

Ik betreur mijn boosheid en gevloek. Dit is de ultieme mogelijkheid om mijn moeder recht te laten wedervaren in Israël. Ook dit moest zo gebeuren en niet anders.

Soms heb ik het gevoel dat zij (en ook mijn vader) over mijn schouder meekijkt en me dingen ingeeft: rechtzetten, recht doen, haar en mijn leven ontrafelen en duidelijkheid geven, over 'toen' en 'nu.'

30 oktober 1992

Ik wacht op Paul en de KRO-journaliste Kalien Blonden. We willen zien of een radioprogramma op Radio 1 iets kan opleveren.

Van de vier punten, die ik op 13 oktober noemde, heb ik een deel van het tweede pas nu kunnen beantwoorden. Het eerste zou ik alleen op mijn gevoel moeten uitzoeken, maar net als voor de andere punten wacht ik liever op antwoord van tante Oly uit Londen. Op 14 oktober is mijn brief de deur uit gegaan.

Het is een lang gesprek geworden met de KRO-journaliste. Kalien is hier blijven lunchen. Elk aspect is aan de orde geweest. (Paul was helaas niet gekomen. Waarom niet?) Als ik het goed begrepen heb, is het de bedoeling een serietje te maken met als thema: '(op zoek naar de) familie.' Niet zozeer om die familie te vinden via het programma, als wel de zoektocht, de queeste van de zoekenden zelf.

We hebben gepraat over 'wat ik er aan kon hebben.' Dat zou ook kunnen zijn dat andere joodse mensen er zichzelf in vinden en misschien zelfs herkenning van Olga door iemand. We hebben het over de omlijsting gehad: salonmuziek, yiddische mu-

ziek en cabaret. Het ligt er aan hoe groot de impact is. En dat ligt ook aan dag en tijd. In december. Joden vieren geen Sinterklaas of kerstmis. Ik bid maar, dat er één iemand op gaat reageren. Dat zou al heel wat zijn, nietwaar?

Ik heb wel vertrouwen in Kalien. Zij is ook de dochter van een moeder die zweeg over haar – Indische – verleden. Ze vond veel herkenbaars bij mij en zal ook wel in staat zijn dingen herkenbaar over te brengen.

Wéér iets verwarrend. Helemaal op het einde van het boek van Eva Schloss staat: 'Hun namen staan samen met die van honderden anderen gegraveerd op een oorlogsmonument in Amsterdam.'

Waar? Welk monument? Staat mijn moeder daar ook bij?

Het NIW gebeld. Er is geen monument met de namen van de slachtoffers in Amsterdam! Wel in Hoofddorp, zoals ik later uitvond.

Stapje voor stapje en voetje voor voetje betreed ik wat me drijfzand leek... het blijkt een weg...

Later die dag

Toen mijn moeder nog in Wenen woonde, zo vertelde mijn vader eens, was zij een vrolijke meid, die altijd zingend thuis kwam of door het gebouw – op de trappen, in het trappenhuis – liep te fluiten. Dat mocht niet van de burens, dat was niet netjes. En als de buurvrouw haar hoorde, deed ze haar voordeur open en zei: 'Ojga, da pfeifest du wieda.'

Stel hè, stel dat diegenen die zeggen dat er leven is na de dood gelijk hebben. En stel dat diegenen die zeggen dat we dan zullen zien en begrijpen, gelijk hebben. Als ik dat aanneem, heb ik inderdaad aan dit leven niet genoeg om bijvoorbeeld Hilda, moeders zuster, te begrijpen en te vergeven.

Stel weer, dat ik dat pas na de dood zou zien, dan zou de schok zo groot zijn, dat ik dat niet zou aankunnen. Het is daar-

om zo moeilijk over haar te schrijven, omdat haar rol doorslaggevend was voor mijn leven. Ik wil, ook omwille van Ilse, mijn nicht, het verhaal en de analyse nog even uitstellen, maar krijg het er steeds moeilijker mee.

31 oktober 1992

Ik ben er – op ander papier – toch aan begonnen. These en anti-
these – de synthese wil ik hier opschrijven. Zo gauw ik daaraan
toe ben. Maar ik ben bang dat het voornamelijk bij hypothesen
zal blijven.

De advertentie is opgenomen in het *NIW* van de dertigste.

Mocht ik geen reacties krijgen, dan probeer ik het met een in-
gezonden brief via de hoofdredactrice, indachtig haar belofte
van hulp bij brief van 22 oktober. Een artikeltje met namen,
adres en dergelijke zou kunnen helpen.

De brief van de Oorlogsgraven Stichting is binnen. Olga staat
in boek 5 ingeschreven onder Van Beek. Misschien ook wel in
Israël? Er zijn veel Van Beeks als oorlogsslachtoffer genoemd.

Er staan nu drie lijnen uit:

- 1 De advertentie in het *NIW*;
- 2 Het contact met Rabbi Schachter;
- 3 Tante Olly.

Voor alle drie geldt: **AFWACHTEN!**

Hoeveel tijd heb ik nog voordat iedereen die haar gekend
heeft dood is?

November

November 1911

In een van de laatste dagen van het jaar, die niet meer gewoond
Op een november dag, als het is, is het niet meer gewoond
En dat ik niet meer heb, dat ik niet meer heb, dat ik niet meer heb
van een Allen, van een Allen, van een Allen, van een Allen
of een Allen, van een Allen, van een Allen, van een Allen
dus worden er, al is het niet, al is het niet, al is het niet
welken schied is van een Allen, van een Allen, van een Allen

In het laatste dag van het jaar
al is het niet, al is het niet, al is het niet

Als ik de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de een dag van het jaar, die niet meer gewoond
is de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
is de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
is de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond

Van de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond

Van de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond

De vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond

Ik heb de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond

Van de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond
de vroege ochtend van de dag, die niet meer gewoond

2 november 1992

Morgen zou Jacob, mijn oudste zoon, 31 jaar zijn geworden. Op 11 november 1986 stierf hij. Er gaat nog steeds geen dag voorbij dat ik niet aan hem denk. Soms droom ik nog van dit kind van me. Alleen van hem, alsof het niet nodig is dat ik van Jessica of Leo droom, omdat ze nog leven. Zes jaar! De pijn en het verdriet worden minder, al schrijnt het erger als ik beseft hoe mijn verleden schuldig was aan zijn leven en sterven.

In het verleden ligt het heden

In het nu wat komen gaat

Als ik de verschrikkelijke ellende op de Balkan zie en de bestaande en dreigende burgeroorlogen in de voormalige USSR, dan kan ik de vergelijking met vroeger niet uit de weg gaan. Wat was dan beter, de USSR onder Gorbatsjov of dit?

Tienduizenden Boeings op tienduizenden Bijlmers. Mensen die elkaar afmaken omdat ze niet dezelfde afkomst hebben. 'Pulsen' die de 'Liebesgaben'* aan hun soortgenoten geven. Concentratiekampen en honderdduizenden vluchtelingen. Kou en honger en geen plaats om te rusten.

Verdomme, waarom ben ik niet in staat om ook maar iets te doen!

De klok is niet terug te draaien, de tijd gaat voort, ik ben niet optimistisch.

Ik zal mijn eigen mogelijkheden en attitude en de tijd van toen moeten meenemen in mijn beoordeling van Hilda en de onderduikadressen, daar ontkom ik niet aan, als ik dit boek eerlijk wil houden.

* Puls was de 'verhuizer' die de woningen van weggevoerde joden leegplunderde en alles als zogenaamde liefdadigheidsgiften (Liebesgaben) naar Duitsland voerde. Doodgewoon rovers en plundersaars dus.

Nog steeds 2 november

Ik droomde van een vrouw in verwachting. Een brede rug, alleen die rug. Gepokt en gemazeld.

Een verpleegster zet razendsnel een injectiespuit in die rug ter hoogte van haar middel. Ik zie de vrouw tegen een muur staan. Ineenkrimpend. Nog steeds die rug. Een ambulance komt aangereden, een verpleger rent eruit, doet hetzelfde en rent weer terug. De vrouw is moedeloos. Ik ben ontzet. Dat kan toch nooit goed zijn voor het ongeboren kind? Maar de vrouw heeft zich er al bij neergelegd dat de vrucht zal sterven in haar schoot.

Voer voor psychologen. Evenals het gegeven, dat in de laatste dromen steeds een muur zo'n grote rol speelt. In deze droom meer een klaagmuur, in andere dromen hoorde hij bij een schouwburg. In plaats van een toneel, waarop iets gebeurde, zat ik vanuit de zaal naar een muur te kijken.

Ik heb de foto van Olga met mij op de arm naar de fotograaf gebracht voor twee afdrukken. Maar wel als studiowerk. Niet gewoon een foto van een foto. Vlekken en beschadigingen zullen geretoucheerd worden. Het komt me op ca. f 140,-. De advertenties zijn samen net zo'n bedrag. De foto's van de Martha-Stichting waren samen slechts een tientje.

3 november 1992

Ben met An, mijn vriendin, naar de tentoonstelling 'Verloren Voorwerpen' in het Spoorwegmuseum geweest. Altijd ergens nog de kinderlijke hoop op het wonder, dat tussen de tassen uit de geopende kluizen iets van Jacob komt. Tenslotte is het vandaag zijn verjaardag. Ik kreeg te horen dat alles na een half jaar verkocht of vernietigd wordt en dat de kluizen na 48 uur geopend worden. 'Nooit meer,' zei de man aan de telefoon, 'zult u er iets van terugvinden.'

Nooit meer. Die twee woorden alleen al snijden door mijn ziel. Dit is, zoals alle voorgaande jaren, een herdenkingsdag. O, Jacob!

Geen post.

4 november 1992

Dorine heeft gebeld over het formulier van Rabbi Schachter. Het bevestigt mijn gevoel, dat ik over mijn moeder alles zwart op wit heb en dat het verhaal van hem òf op een andere Olga Bock moet slaan, ofwel – wat niet waarschijnlijk, maar wel mogelijk is! – dat er door die nicht een verhaal 'van horen zeggen' is vastgelegd.

Die andere Olga Bock staat nergens ingeschreven, is ook niet te achterhalen. Als ze al bestaan heeft. Ik wacht niet op Ilse's antwoord. Ik ga Rabbi Schachter zo snel mogelijk terugschrijven. Vandaag niet. Straks komt Paul, die wil ik nu de aandacht geven.'

6 november 1992

Het kostte heel veel, maar eindelijk kon ik ook praten, de dingen benoemen in het gesprek met Paul. Deze sessie heeft me dermate uitgeput, dat ik er gisteren nog bibberig van was. Dat lag niet aan hem, hij was lief, geduldig en tactvol en besloot zelfs op een gegeven moment, dat we er even tussenuit moesten, wat we gedaan hebben. Ik heb zijn vragen heel eerlijk beantwoord, maar kon mijn emoties daarover niet tonen. Dat put uit.

Bovendien heb ik een antwoord van tante Olly ontvangen, dat me ook heel erg aangreep. Daar kom ik straks op terug. Paul is blijven eten en direct daarna heb ik hem naar de bus gebracht. Om 21.30 uur maakte ik al aanstalten om naar bed te gaan en heb bijna het klokje rond geslapen.

Gisteren moest ik een rustdag houden. De brief van tante Olly laten inwerken, terwijl ik een nieuw aangekocht, oud keukenbuffet opknapte. 's Avonds een vergadering over het op te zetten Platform Mondiale Bewustwording. Goddank, even op andere gedachten gezet worden.

Vanmorgen een heel lief telefoontje van Tamarah Benima, hoofdredacteur van het *nir* gehad. Ik heb met haar gesproken over hoe ik met mijn politieke en maatschappelijke interesses een plaats in de joodse gemeenschap zou kunnen vinden. Ze belt of schrijft terug!

De brief van tante Olly. Ik ontkom er niet aan. Zet mijn wereld weer ondersteboven. Maar ook die van Ilse. Moet ik haar een kopie sturen? Dat lijkt zo hard! Maar laat ik niet vergeten, dat Olly, feitelijk, een buitenstaander was en nu 85 jaar oud is. En het verleden nooit heeft meegedragen zoals Hilda. Haar herinneringen zijn haar eigen invulling van het verleden van mij en mijn familie. Hier de vertaling:

1 november 1992

Beste Erica,

Niet door jouw schuld bereikte je brief mij gisteren pas.

Dat was zeker een grote verrassing na al die jaren iets van jou te horen. Van toen ik in 1947 Inge meenam om haar moeder te ontmoeten, heb ik me jou herinnerd als een klein meisje, dat Hilda voor die ene dag bij haar thuis had laten komen. Je hilde bitter toen je hoorde dat je 's avonds weer terug moest naar dat kindertehuis.

Ik heb niet kunnen begrijpen dat Hilda haar zusters kind niet opgenomen heeft om haar samen met Ilse groot te brengen, maar Hilda zei dat ze geen toestemming zou krijgen omdat ze getrouwd was geweest met de vroegere echtgenoot van haar zuster.*

Ik weet niet of je ouders gescheiden waren vóór Hitler Oostenrijk binnenkwam, maar Jaap kwam naar Wenen om Hilda te trouwen en haar mee te nemen naar Holland.

Ik heb in 1938 Wenen verlaten om huishoudster in Engeland te worden, want dat was mijn kans om hulp te vinden om mijn ouders over te laten komen, en Inge en Kurt, en Hilda. Ik had het geluk een rijke dame te vinden die voor allen garant wilde staan. Ik had Hilda in Wenen al toestemming gevraagd. Maar omstreeks die tijd kwam Jaap naar Wenen en Hilda gaf er de voorkeur aan om naar Holland te gaan – liever dan Engelse huishoudster of dienstmeisje te worden – en dan bij haar kinderen te zijn.

* Sic!

Toen ik in Amsterdam was, werd mij verteld dat Olga door de nazi's vermoord was en haar kleine meisje gered door nonnen.

Het spijt me dat ik je niets anders over je moeder kan vertellen, dan dat ik haar goed kende in Wenen op een sportclub en via haar Hilda ontmoette toen ze haar eerste kind Inge had. Mijn familie en vrienden waren dol op Inge en zorgden voor haar. Maar Olga ontmoette ik niet meer voor zij naar Holland vertrok en ik zag haar ook daarna nooit meer terug. Hilda en Olga woonden toen bij hun moeder en leefden in zeer erbarmelijke omstandigheden. Ze moesten hals over kop hun huis uit toen de nazi's Wenen innamen.

Was Olga toen al weg?

Ik heb er geen idee van hoe Olga en Jaap leefden of waar jij geboren bent.

Het spijt me dat ik je niets anders over je moeder kan vertellen. Ik heb haar alleen als jong meisje gekend en niet zo intiem.

Ik ben blij dat je redelijk comfortabel, op jouw leeftijd, kunt leven van een pensioen. Hier moet je als vrouw 60 jaar zijn voor je een pensioen kunt krijgen. Jammer dat je het zo moeilijk had met je zoon(s). Ik hoop dat je dochter dicht bij je woont en dat je met haar goed contact hebt?

Ik ben alleen. Inge en haar man wonen in Australië. Haar drie dochters wonen in Engeland, maar vrij ver van Londen, dus ik zie ze maar zelden. Met twee van hen houd ik contact per brief en telefoon – af en toe – de derde heb ik in geen jaren gezien, we schrijven elkaar alleen kerstkaarten.

Ik ben 85 jaar oud en redelijk gezond. Heb pensioen uit Wenen bovenop mijn Engelse pensioen, zodat ik redelijk comfortabel kan leven. Maar ik hoop toch, dat ik niet veel langer te leven heb. Wat in de wereld nu gebeurt, is te erg en er is geen hoop op verbetering.

Sorry dat ik je niet alles kan vertellen wat je wilt weten.

Mijn beste wensen,

Tante Olly

In acht nemend dat tante Olly's herinneringen de hare zijn, blijft het verhaal over Olga voor mij zeer warrig. Mijn mening over Hilda wordt er wel door bevestigd. Olly blijft een buitenstaander.

Recapitulerend: Jaap, mijn vader, vertelde me dat hij Olga had gesmeekt omwille van haar en mijn veiligheid weer met hem te trouwen. Was hij daarvoor naar Wenen gegaan?

Olga weigerde en zou hebben gevonden dat Hilda met haar twee kinderen veel kwetsbaarder en weerlozer was en zij wist Jaap ervan te overtuigen met Hilda te trouwen. Een onderonsje van de twee zusters? Toen Hilda daarna weigerde mee naar Engeland te gaan, gooide dat alle plannen van Olly in de war. Hilda vertrok echter volgens mijn gegevens tegelijk met Olly en de kinderen vóór de Anschluss. Olga met mij halsoverkop daarna. Omama moet in die tijd gestorven zijn.

Wacht, toen Olly vanaf 1936 bezig was om te proberen voor de hele familie emigratie naar Engeland te regelen, was Olga nog in Amsterdam. Met mij. Want emigreren ging niet van vandaag op morgen. In 1938 verliet Olly Wenen (schrijft ze) om huishoudster in Engeland te worden. Voor die tijd kwam Jaap naar Wenen en trouwde met Hilda. Olly heeft Olga en mij niet meer gezien in die tijd. Waar waren wij? Hilda is eerder naar Holland gegaan, met Jaap. Haar kinderen konden met Olly naar Engeland gaan. Of had Olly alleen geen contact met Olga in die hectische tijd toen de dreiging van Hitler Wenen overheerste? En Olly druk was met emigraties, met ruzies en verbijstering over Hilda? Erbarmelijke omstandigheden*, schrijft Olly. Misschien moest Olga in die tijd de kost verdienen voor Omama, Hilda en de kinderen. Laat ik ervan uitgaan, dat Olga dat inderdaad deed. En ik zou me kunnen voorstellen, dat Omama, die ziekelijk was, al die heisa niet aankon en dat Olga noch bij de trouwerij van haar ex met haar zuster, noch bij het afscheid van Hilda en de kinderen wilde zijn, met die zorg voor Omama en mij. En ergens anders met ons logeerde. Het verklaart in ieder geval een vreemde, vage herinnering die ik heb.

* Het was bekend dat Omama links en militant was en joods. Wat voor maatschappelijke consequenties had dat in 1938?

Ik moet ongeveer tweeënhalf geweest zijn toen ik in Wenen kwam. Eind '37, begin '38. Ergens, hoog in de bergen, in het daglicht, met een paar mensen om me heen, kijken we naar beneden. In het dal onweert het. Een enorm lawaai. Donkere wolken waar lichtflitsen doorheen schieten. Maar iedereen is vrolijk en uitgelaten. Dat zou zo geweest kunnen zijn. En Olga (ook Omama?) en ik kwamen dan pas terug naar Wenen, toen iedereen al weg was en moesten kort daarop halsoverkop vluchten. Omama moet in die tijd gestorven zijn. Geen wonder dat ik die hele periode kwijt ben. Wat een emoties, wat een chaotische belevenissen voor een peuter.

7 november 1992

...paniek. Na ontvangst en lezing van Ilsen's brief. En Dorine is niet te bereiken! Shabbat. Koud, bibberig, panisch. Toch doorgaan, Erica! Het is het enige dat helpt. Vertel het je boekje maar, hè. Koud!

9 november 1992

Het heeft een paar dagen geduurd voor ik mijn boekje weer ter hand kon nemen.

Wie heeft vóór oktober 1942 Olga Bock/van Beek gekend?

Op deze advertentie óók geen reacties gekregen.

Terugdenkend aan tante Olly's brief herinnerde ik me later dat mijn vader ooit gezegd had, dat hij mijn moeder gesmeekt had weer met hem te trouwen voor onze veiligheid. Hij moet dus naar Wenen gegaan zijn, niet om Hilda te trouwen, maar Olga. Die dat weigerde en wegging. Maar niet alvorens hem en Hilda te overtuigen om, vanwege de twee kinderen van haar zuster, met elkaar te trouwen. Zo moet het gegaan zijn en niet anders. Ondanks tante Olly's brief.

4 november 1992

Lieve Erica,

Ik kan me voorstellen dat je geschokt was door de brief van Schachter, dat was ik ook.

Je werd natuurlijk niet gek, zoals je je afvroeg, en er is sprake van een serie akelige misverstanden. Ik vind trouwens dat Schachter wel wat voorzichtiger had kunnen zijn met zijn (mis)informatie.

Ik ben meteen gaan zoeken in de correspondentie, die ik heb van o.a. Hilda en haar nicht in Israël. Volgens mij zit het zo:

- Ik weet zeker dat de naam van Olga en Hilda's moeder Josephine was en niet Hermine;
- Rivka Bar Shalom was inderdaad een nicht van Olga en Hilda, mogelijk een dochter van Josephines zuster Hermine?
- Rivka heette oorspronkelijk Ella Karpfen. Zij was getrouwd met Paul- nu dus Reuven Bar Shalom. Zij hebben een dochter Timna, in 1948 geboren;
- Zij woonden toen al op het huidige adres;
- In '46/'47 heeft Hilda contact met ze opgenomen en o.a. verteld dat Olga gearresteerd werd - met een ster, die met een veiligheidsspeld vastzat - en via Westerbork gedeporteerd was. In een van Ella's (Rivka's) brieven informeert ze naar Jaap en meerdere malen naar jou;
- In '48 is Louis* naar Palestina gegaan en heeft hij onder andere bij Ella en haar man gelogeed. Hij wilde echter niet in Palestina blijven, en Louis, Ella en haar man hadden daarover behoorlijke politieke meningsverschillen. Ella is wel met Hilda blijven corresponderen tot ongeveer 1957.

Ik denk nu dat het volgende gebeurd is:

- Ella (Rivka) heeft in '57 Olga's naam laten bijschrijven; dat was ongeveer tien jaar nadat ze gehoord had wat er

* Ilse's stiefvader

gebeurd was. Zij heeft de geschiedenis van Hilda en Olga met elkaar verbonden, dat wil zeggen, Hilda was met een joodse man getrouwd en had twee kinderen (van wie Ina in '45 is overleden);

- De man over wie Mr Bar Shalom spreekt in zijn gesprek met Schachter is niet Rat, Rot of Roth, maar Kloet; niet jouw vader maar mijn stiefvader.

Erica, ik denk echt dat het bovenstaande klopt; ik heb in ieder geval mijn uiterste best gedaan het zo precies mogelijk te achterhalen.

Verder heb jij een briefje in je bezit, geschreven door je moeder vanuit Westerbork* en heb je ooit bericht gekregen van haar dood.

Erica, het is al verdrietig genoeg wat er allemaal gebeurd is en wat jou daarmee is aangedaan.

Ik vind het heel naar dat je nu ook nog met dit soort dingen geconfronteerd wordt.

Overigens spreekt Mr Bar Shalom natuurlijk wel Duits, je zou hem dus kunnen schrijven.

Wat Olly betreft: haar Duits en Engels zijn heel goed, maar ze heeft misschien even tijd nodig.

Wat Inge betreft: haar man Alan is zeer ernstig ziek, heeft kanker en op dit moment gaat het erg slecht. Het is dus niet zo'n goed moment om haar nu iets te vragen. Ik heb haar overigens wel over jouw brief geschreven.

Ik zal Olly zelf ook nog wel schrijven.

Ik heb veel respect voor wat je aan 't doen bent en dat je 't ook opschrijft. Belangrijk voor jou en anderen en je kinderen.

Zover ben ik nog niet gekomen.

Erica, ik hoor wel weer van je wanneer 't daar de tijd voor is. Tot dan heel veel sterkte en hartelijke groeten,

Ilse

* Klopt, maar onderweg er naartoe geschreven.

Wel, er wordt weer veel duidelijk hierdoor. Ook dat Rivka (Ella) meerdere malen naar mij heeft geïnformeerd. Ik had dus belangstellende (en belanghebbende!) familie, alleen werd het nooit aan mij verteld.

Wat bleef, was de leugen. En de ontkenning. In dit geval twee verschillende dingen. *But that's another story.*

Ik heb Ilse meteen teruggeschreven en verteld dat ik inmiddels bericht van Olly heb ontvangen. Dat ik aarzel om haar, Ilse, daarvan een kopie te sturen.

6 november 1992

Lieve Ilse,

Ik schrijf je meteen terug. Hartelijk bedankt voor je brief. Nu kan ik Schachter terugschrijven. Ik had al wel schriftelijke bewijzen over moeders dood, maar nu kan ik hem uitleggen hoe het zit.

Inmiddels heb ik bericht van tante Olly ontvangen. Ik wil je wel een kopie daarvan toesturen, maar aarzel, omdat ze niet zo – hoe zal ik het zeggen – vriendelijk over je moeder schrijft. Laat me weten of je de brief wilt ontvangen – en zult aankunnen.

Wat mij betreft, ik wil de waarheid achterhalen. Olly is de jongste niet meer en het was een hectische tijd toen. Maar ik moet het ook met hypotheses doen. Die zijn vaak 'au'. Wil ik echter verzoend raken met dat verleden, dan zal ik voorlopig moeten blijven schrijven. Een bevriende journalist wil een boek van mijn queeste maken. En de kro wil een radioprogramma eraan wijden. Dit naar aanleiding van advertenties die ik geplaatst heb in de hoop dat er nog mensen in leven zijn die Olga gekend hebben.

Nee, nul komma zero reacties.

In het boek dat ik aan het schrijven ben, komen ook de onderduik, de Martha-Stichting en dergelijke aan de orde, maar voornamelijk mijn zoektocht naar Olga.

Inmiddels heb ik, mede dankzij jou, weer een verleden dat het mijne is. Een soort heelheid, waar voorheen mijn leven

pas begon in mijn vroege volwassenheid en alles wat gebeurd was 'een ander kind dat Erica heette' overkomen was. Begrijp je?

Nogmaals bedankt. Van ganser harte. We komen elkaar toch steeds nader, merk je dat ook?

Heel hartelijk gegroet en tot schrijvens,

Erica

Inderdaad, ik ben me ervan bewust dat, waar dit verhaal begon als een persoonlijk bewustzijnsproces, het nu gaat om het verhaal van mijn moeder. Ik denk dat het draait om het feit, dat ik die dingen wil weten, die ze me verteld had kunnen hebben als ze niet – zo jong – vermoord was. Anderen, ook Jessica, horen de verhalen van thuis en over vroeger. Dat is de normaalste zaak van de wereld – Au!! – in dit paradijsje, dat Nederland heet.

Het is heel egoïstisch en ik heb me nog nooit zo egocentrisch gevoeld en opgesteld. Maar bewust probeer ik de pijn, de angst, de ellende en het vluchten en blijven vluchten van al die miljoenen vandaag de dag buiten te sluiten. Tenminste, als ik schrijf. Want ik moet nu klaarkomen met mijn leven. En zover is het nog lang niet.

Morgen eerst Schachter en tante Olly terugschrijven.

11 november 1992

Jacobs sterfdag. Terugdenken aan die hopeloze, verschrikkelijke dag, zes jaar geleden. Het gedicht opzoeken, dat ik toen schreef. En nog een ander, dat ik rouwend om Jacob maakte in 1986.

Ik heb je wèl – en níet gekend, mijn kind
– Ik heb een beeld van jou, dat Jacob heet;
Een beeld van opstand, razemij en leed
Dat jou aan mijn verleden bindt.

'k Heb nu een beeld gebouwd van jou, mijn kind,
Dat armen om mij sloeg en dat mijn hand vasthield.
Niet van de jongen, die zijn leven heeft vernield
Maar een die 't leven angstig en onleefbaar vindt.

Die bang en boos en op de vlucht
in 't leven nooit een schuilplaats heeft gevonden
en in de dood pas aan zijn angst ontbonden.

Ik had je lief, mijn kind, dat wisten wij.
En macht'loos heb ik toegezien hoe jij
jezelf zo dodelijk hebt kunnen wonden.

Nieuwegein, 1986

Wie wil horen
hoe ik trompetter van verdriet
Wie loopt niet weg
voor mijn nachtelijk huilen...

Hoor hoe de grond
davert onder mijn dreunende voeten
Zoekend huilend
Schreeuwend om mijn kinderen...

Hun jagers
blijven verwonderd staan
En slaan op de vlucht
voor mijn mateloze smart...

Wie hem en zijn naam
kenden draaien zich om
Vluchten als ik dichterbij
kom op zoek naar troost...

Ik wil hun naam
niet meer kennen hen vergeten
Nooit meer liefhebben niet meer
weten niet medeschuldig zijn...

Kom niet dichterbij
Ik mocht je eens vertrouwen
En weer herinnerd
moeten worden aan wat was...

En wie wil horen...

11 november, later

Ik heb toch de brief aan Schachter geschreven. Met 'urgent' op de envelop. Want in de brievenbus lag een schrijven van de 'Division for Personal Commemoration,' zeg maar 'de afdeling Herdenking van Personen':

'Wij stellen u ervan in kennis dat er 1 bladzij getuigenverklaring ter herdenking van uw geliefden, familie en vrienden, die in de holocaust hun leven lieten, is toegevoegd.

The Pages of Testimony zullen in de computer opgenomen worden en bewaard in *The Hall of Names* in Yad Vashem. Een tweede kennisgeving met de geregistreerde namen zal u de komende maand worden toegezonden.'

Ja, overhaast en met foute gegevens.

12 november 1992

Als ik ooit de illusie gehad heb dat de mensheid wijzer en beter geworden is, dan is dat nu absoluut voorbij. In de tijd van Gorbatsjov had ik nog hoop. De etnische en nationalistische oorlogen, die sindsdien overal – en vooral in het 'beschaafde' Europa – zijn uitgebroken, doen me beseffen, dat de mensheid niets geleerd heeft. Ik heb altijd de mening uitgedragen, dat de 'massa' uit individuen bestaat, die elk hun eigen verantwoordelijkheid hebben. Ten opzichte van zichzelf en van hun medemensen. Ik neem die mening terug zonder extreme bitterheid, maar met het verdrietige besef, dat het een illusie was. De 'domme massa' bestaat inderdaad. De massa's hebben blijkbaar behoefte aan een negatief individu, dat met kop en schouders boven het maai-veld uitsteekt. Zijn de idealen van 'the global village' vervlogen? Het enige wat daarvan nog bestaat is het gegeven van de nieuwsverspreiding. Eén berichtje uit de krant van gisteren, één kop: 'Moslims Bosnië worden in feite met uitroeiing bedreigd.'

En de wereld kijkt toe.

Gisteren heb ik de gemeentestukken uit mijn bakje op het gemeentehuis gehaald. En meteen alarm moeten slaan. Want de nieuwe gemeentelijke identiteitskaart gaat een pendant van de J

(voor jood) op de Ausweiss krijgen: een sterretje met een nummer (bijv. *S.76.468) voor Molukkers!

'Molukkers' hebben inderdaad een 'status aparte' in Nederland. Maar de naam en de foto samen zouden toch voldoende herkenning moeten zijn? Samen met de hetze tegen zogenaamde illegalen geeft me dat de overtuiging, dat het 'Ausweiss bitte,' het verplicht bij ons dragen van een – op elk verzoek te tonen – identiteitsbewijs, nog maar een kwestie van tijd is. En dan heeft de verrechtsing en het nationalisme hier ook toegeslagen. Want alleen 'echte' Nederlanders krijgen een gemeentelijke identiteitskaart.

Uiteraard heb ik de nodige stappen ondernomen. Ook om dit in de publiciteit te krijgen, maar je moet maar afwachten hoe dat wordt opgepakt en of men het gevaar ervan inziet.

Hieronder de brief in vertaling die ik aan Rabbi Schachter heb geschreven onder bijvoeging van een kopie van Olga's briefje, haar telegram en de bewijzen van haar overlijden.

11 november 1992

Geachte Rabbi Schachter,

Mijn hartelijke dank voor uw brief van 16-10-'92, maar bovenal voor uw liefdevolle benadering.

Zoals u zult kunnen begrijpen was het voor mij inderdaad een schok om te moeten lezen en ontdekken dat er al een *Page* was. Ik had een paar dagen nodig om over die schok heen te komen en te ontdekken dat dat verhaal in die *Page* niet klopte met de werkelijkheid.

Vanmorgen ontving ik een briefje van de 'Division for Personal Commemoration', dat mijn moeder is ingeschreven op grond van uw verhaal. Alstublieft, maak het ongedaan, het was te snel, te haastig. Ik neem het u niet kwalijk, u was vol goede bedoelingen en geloofde waarachtig in wat u vond.

Om u te bewijzen wat echt de waarheid is, stuur ik u:

- 1 Een bijna onleesbaar briefje, dat mijn moeder schreef, op weg naar Westerbork op woensdag 8 september 1942,

aan haar zuster Hilda. Het origineel is te vinden in het Verzets Museum in Amsterdam;

- 2 Een kopie van een telegram, dat mijn moeder naar haar zuster zond vanuit Westerbork op 10 september 1942. Ook het origineel hiervan is te vinden in het Verzets Museum in Amsterdam;
- 3 Een uittreksel uit het overlijdensregister van de gemeente Amsterdam, dat aantoonde dat mijn moeder, Olga Bock, werd vermoord in Oswiecim (Auschwitz) in Polen; en dat ze de dochter was van Jozsefa Karpfen en Armin Bock. Tevens toont het aan dat ze getrouwd was geweest met Jacob van Beek, mijn vader;
- 4 Ten slotte een brief van het Nederlandse Rode Kruis Informatiebureau.

De beide laatste brieven ontving ik, zoals u kunt zien, al in 1963, toen ik nog met mijn eerste echtgenoot was getrouwd. Het waren de enige bewijzen, toen, die ik had, dat ze ooit geleefd had. Vele jaren later, toen mijn moeders zuster gestorven was, ontving ik dat briefje en dat telegram. En dat was dat. Maak er uw eigen verhaal maar bij... Nu, na ontvangst van uw laatste brief, heb ik geprobeerd contact te krijgen met Ilse, een dochter van mijn moeders zuster. Die zuster overleefde en stierf ongeveer tien jaar geleden. Ik vertaal voor u een deel van de brief die ik ontving:*

Tot zover de brief die ik van mijn nicht ontving.

Toen ik uw brief kreeg, dacht ik eerst dat ik gek werd of een verkeerd beeld in mijn hoofd had van het verleden. Het duurde een tijdje voor ik besepte dat dat niet het geval was en dat er geen tweede Olga Bock bestond met dezelfde achtergrond. Een mogelijkheid was dan, dat die Israëliische nicht haar eigen verhaal over mijn moeder had. En dat, ontdekte ik, was wel waar, zoals u ziet.

Wat mijn vader betreft het volgende. Hij was geen jood, maar hij kreeg me na de oorlog niet terug om zelf voor me

* zie blz. 74.

te zorgen. Hilda wilde dat niet doen*, zoals ik ook ontdekt heb. Dus moest ik in dat zeer christelijke kindertehuis blijven, tot ik 19 jaar was. En moest ik alles vergeten (had ook alles vergeten) van mijn eerste kindertijd.

De waarheid over mijn leven en dat van mijn moeder is werkelijk ingewikkeld. Ik moet het verleden en mijn herinneringen nu herontdekken. Daarom probeer ik alles over die zoektocht op te schrijven, alles over die tocht naar het verleden. Een goede vriend, een journalist, heb ik bereid gevonden er een echt boek van te maken. Niet om een bestseller te krijgen, maar om het mijn kinderen, mijn ex-echtgenoot, vrienden en vriendinnen te vertellen: die zijn geïnteresseerd in mijn mentale reis.

Ik hoop dat u mijn moeder het ultieme recht wilt geven door op de *Page* de nu gevonden waarheid in te vullen. Deze brief is het verslag voor The Hall of Names. Ik zal u zeer dankbaar zijn als u het bestaande wilt veranderen.

Een foto van mijn moeder en mij als klein kind (ik ben de afgelopen vijftig jaar wel een beetje veranderd) wordt nu opnieuw gemaakt en als het nodig is stuur ik u die te zijner tijd toe.

Die onbekende oom of neef zal ik niet schrijven, maar misschien wilt u zo vriendelijk zijn hem te vertellen wat ik u geschreven heb?

Ten slotte wil ik u mijn grootste dankbaarheid betuigen en ik hoop dat u mij terug wilt schrijven. Op dit ogenblik bent u de draad, die mij met Yad Vashem verbindt, de plek waar mijn moeder een eerlijke en mooie plaats zal krijgen, daar waar ze thuis is.

Hoogachtend,

Erica

* Of kreeg ze daartoe geen machtiging? Zijn daar bewijzen van? Ik heb ze niet kunnen vinden..

13 november 1992

Vandaag staan de kranten weer bol van de verschrikkelijke dingen die nu in voormalig Joegoslavië gebeuren. Moorden, verminingen, verkrachtingen... Hoe moeten de overlevenden ooit verder kunnen leven? De duivelse primitiviteit vraagt toch om een even primitief antwoord: de zogenaamd gezuiverde gebieden waar alleen Serven wonen bombarderen. Elke dag een beetje, tot ze zich overgeven. Natuurlijk, dan gaan er óók honderden onschuldigen dood, maar daar staat misschien tegenover dat die verschrikking eindelijk ophoudt en dat de andere bevolkingsgroepen zich niet alleen gewroken voelen, maar ook niet verder uitgemoord worden en terug kunnen naar hun eigen plek. Dat komt nooit meer goed tussen die bevolkingsgroepen en de buurlanden. Als er nu maar ingegrepen werd! Vóóordat de moslims uit het Midden-Oosten 'te hulp' komen. O, arm Joegoslavië, wat moet dat worden?

In Nederland is er nog hoop voor links. Zaterdag 14 november wordt in het Tropenmuseum in Amsterdam een bijeenkomst van de PvdA 'opgesierd' met een pocketline van het AFKA, Antifascisme Comité Amsterdam, om te laten zien dat niet heel Nederland achter de hetze tegen illegalen staat.

Goed, verder met mijn mentale reis.

14 november

Toch even terug naar gisteren. De bijeenkomst van de PvdA was wegens 'omstandigheden' niet in Amsterdam, maar in Den Haag. En volgens de, ik zou willen zeggen, vanzelfsprekend aanwezige ME, was er alleen een vijftigtal autonomen dat demonstreerde en daarom natuurlijk weggeslagen en gearresteerd moest worden.

Gelukkig dringt het tot de media door dat de hetze tegen illegalen niet deugt. Vluchteling of niet, alles wordt maar over één kam geschoren! Een blamage voor de politiek. Dat mag ik toch zeggen? Ben ik soms niet een stem van het volk? Zulke dingen zitten mij hoog!

Hieronder volgt de vertaling van de brief die ik vandaag schreef aan tante Olly in Londen. Op zichzelf al een gedeeltelijke evaluatie, eigenlijk pas gepland voor eind december.

Beste tante Olly,

Heel hartelijk bedankt voor uw brief. Hij gaf antwoord op heel veel vragen, die ik mijn leven lang had. Het speelt u dat u zo weinig wist, maar wát u wist, bracht zoveel herinneringen terug en maakte me weer bewust van heel veel zaken.

Dit wordt een heel lange brief, bereidt u zichzelf daarop even voor?

Ilse heeft me ook flink geholpen.

Ik ga u nu vertellen wat ik me herinner, te weten ben gekomen of heb gelezen.

Mijn vader Jaap, die op 28 november 1976 is gestorven, heeft me altijd verteld, dat hij zijn hele leven van Olga is blijven houden. In 1938 (of '37?) heeft hij Olga gesmeekt om hem weer te trouwen, voor haar eigen en mijn veiligheid. Zij weigerde, heeft waarschijnlijk Wenen verlaten toen hij daar kwam en volgens zijn eigen woorden heeft ze hem gezegd maar met Hilda te trouwen, want die zou hem met haar twee kinderen veel harder nodig hebben.

Dat zou de reden geweest (kunnen) zijn dat hij met Hilda trouwde, volgens hem alleen om Hilda en haar twee kinderen te kunnen helpen. Ik neem aan dat noch Olga, noch Jaap iets wist over het feit dat u haar met haar twee kinderen mee naar Engeland zou nemen. Zoals het mij is verteld, ging Jaap toen naar Amsterdam en Hilda volgde kort daarop. Zij beiden hadden voor en tijdens de oorlog vaak hetzelfde adres, maar leefden nooit samen.

Olga en ik kwamen later terug in Amsterdam. Zoals Hilda zei tegen Ilse, nog altijd een beetje verbaasd: 'Ze kwam de Donau afzakken.' Ilse had daar haar eigen plaatje bij (door de manier waarop erover gesproken werd) uit het boek *De hut van Oom Tom*: Eliza, springend van ijsschots naar ijsschots over de rivier de Ohio, om te ontsnappen aan de sla-

venhandelaar en zichzelf en haar kind te redden.

Het moet echt een heel traumatische reis zijn geweest en een ontsnapping op het nippertje naar Holland. Joden mochten toen niet meer met openbaar vervoer, trein of bus, reizen. Ik heb zelf geen enkele herinnering daaraan, hoewel ik erbij geweest ben. Laat maar. Ik hou het zo. Misschien vinden mijn angsten, paniektoestanden en boze dromen daarin wel hun diepste oorzaak.

Toen Olga was weggehaald in augustus '42, ging ze ervan uit dat ik veilig bij Hilda was, zo blijkt uit het briefje dat ze schreef vlak voor ze kamp Westerbork bereikte. Maar al na zeer korte tijd begon mijn leven als zogenaamd 'Hidden Child', onderduikkind dus. Er volgden een aantal adressen, waar ik als joods kind niet echt welkom was. Tot ik in de winter van '43 in dat heel christelijke, heel wrede kindertehuis kwam, waar ik tot mijn negentiende jaar bleef. Toen ik daar 'vrij' kwam, had ik bij mijn weten geen andere echte familie dan mijn vader, die me door de jaren heen, elke bezoekdag, trouw bezocht. O ja, ik kende tante Hilda, Louis en Ilse, ik kende ook wat familieleden van Jaaps kant, een doodenkele keer had ik hen met Jaap bezocht (heel zelden had ik toestemming om een paar dagen in mijn grote vakantie met hem mee te gaan). Maar er was geen enkele familieband, noch met Hilda, noch met Jaaps kant. Ik herinner me ook niets van de korte ontmoeting met u en Inge. Er moet gewoon vanaf het begin teveel verdriet, boosheid en trauma in me zijn geweest.

Nu heb ik met dat verleden af te rekenen. Er is inderdaad veel te vergeven, speciaal ten opzichte van Hilda, die me tijdens en na de oorlog gewoon heeft laten vallen. Haar kind en zij waren tamelijk veilig, omdat zij met mijn vader getrouwd was, een niet-jood. Toch hebben Ilse en Hilda nog een tijd(je) in Westerbork gezeten, maar kwamen er weer veilig uit, door dat schijnhuwelijk, denk ik. Na de oorlog zijn Jaap en Hilda meteen gaan scheiden, waardoor ze Louis kon trouwen.

De laatste elf jaar ben ik heel actief geweest voor 'gehandi-

capten'', voor vluchtelingen, zigeuners, voor de maatschappij in al haar vormen. Als vrijwilliger. Ik had en heb geen gewoon pensioen. Het is een pensioen voor vervolgings-slachtoffers, voornamelijk joodse mensen. Precies als mijn grootmoeder Jozefa (Ilse schreef me over haar) een militante vrouw van de arbeidersbeweging. Ik ben zelfs een aantal jaren lid geweest van de Communistische Partij Nederland, maar die bestaat niet meer. Ik koos de verkeerde echtgenoten en scheidde van hen. De verkeerde minnaars en beëindigde die verhoudingen weer. Nu ben ik dankbaar dat ik alleen woon sinds mijn nu volwassen dochter Jessica het huis verlaten heeft.

Terugkomend op Hilda: ik, maar ook u, Inge en Kurt, hebben haar, denk ik, een hoop te vergeven. Ik wil in de naaste toekomst dat punt van vergeven bereiken. Ik ben me lichtelijk bewust van het feit, dat ik nooit dezelfde nuttige vrouw geweest zou (hebben kunnen) zijn, als alles anders gelopen was. Begrijpt u wat ik bedoel? Het leven is nu eenmaal zoals het is en ik ben erdoor geworden die ik ben, om welke reden dan ook. We zullen dat moeten accepteren en ons leven zo goed mogelijk moeten leven. Terwijl de rest van de wereld weer zo ongeveer in brand staat. Ik ben het met u eens, dat dat verschrikkelijk is.

Terug naar uw brief. Mijns inziens was het een smoes dat Hilda me niet terug kon krijgen omdat ze met mijn vader getrouwd was geweest.** Ik wil echter geloven dat ze ook niet in staat was me groot te brengen door alles wat daarvóór gebeurd was en misschien wilde Louis me wel niet hebben. Ilse heeft dit nooit kunnen begrijpen en ondanks haar loyaliteit naar haar moeder is ze in haar hart nog steeds boos, om veel grotere zaken, maar ook om mij. Ik kan me daar wel iets bij voorstellen.

* wao-ers, maar hoe vertaal je dat?

** Het kan echter toch waar zijn geweest. Pas onlangs werd in publikaties wereldkundig gemaakt dat de Kinderbescherming met die smoes werkte in die tijd. Beter christelijk dan joods, vond men.

Nu over Olga. Zoals ik kort geleden ontdekte, zijn er de volgende dingen gebeurd:

- Op 8 september 1942 werd ze uit de gevangenis in Amsterdam ontslagen, waar ze vastgehouden was om het simpele feit, dat haar 'ster' zat opgespeld in plaats van opgenaaid. De Duitsers zijn nog steeds erg 'gründlich' zoals u weet;
- Op 10 september stuurde zij Hilda een telegram vanuit Westerbork om haar de arische papieren van Jaap te zenden, maar dat was al te laat, want
- op 11 september vertrok de trein uit Westerbork, waar zij in zat, en
- op 14 september '42 stierf ze in Auschwitz. De reis duurde inderdaad 3 dagen.

Dit klopt volgens alle gegevens die ik heb, officiële en informele. Dus dat moet worden geaccepteerd. Ze heeft gelukkig maar kort geleden. En nu ben ik in staat om haar te begraven, een graf te geven en een *Page of Testimony* bij Yad Vashem in de *Hall of Names* in Jeruzalem, voor de slachtoffers van de Holocaust. En nu ben ik ook in staat mij mijn eigen moeder en een deel van mijn kindertijd te herinneren. Dat geneest me in zekere zin, het maakt me heel, zegge. Een vrouw met een verleden, dat ik me vroeger niet kon herinneren vanwege de vreselijke dingen die gebeurd waren. Met een 'vandaag', schrijvend en denkend en herinnerend. En met een toekomst, lang of kort, maar waard om te leven.

Dat is wat ik bedoel met 'heel'. En misschien ook wel genezen, geheeld, door die reis in het verleden zelf. En dat op mijn leeftijd, 57 jaar oud!

Alleen dat deel van Hilda blijft nog door mijn hoofd spoken. Dat zal ik moeten overdenken, telkens en telkens weer, tot ik haar kan vergeven. Kunt u dat begrijpen?

O ja, ik heb u nog iets te vragen.

Van wat Jaap mij verteld heeft over Olga, over u en over Wenen, heb ik altijd begrepen, dat u en Olga dikke vrienden

dinnen waren. Misschien inderdaad alleen vanwege de sportclub, zoals u schreef. Maar echt niet boven dat niveau? Hoe komt het dan dat Jaap u zo bewonderde, ja bijna aanbad? Alleen vanwege uw deel in deze tragedie in Wenen? Of ook omdat u dik met Olga bevriend was en met haar familie? Haar beste vriendin, op wie ze vertrouwde, net zoals Hilda vertrouwde op Olga? Misschien was Hilda heel erg onzelfstandig, heel kinderlijk en kon ze geen beslissingen voor zichzelf nemen of voor zichzelf opkomen? U en Olga moeten sterke persoonlijkheden zijn geweest, jullie waren goed gekwalificeerde sportvrouwen. Misschien voelde ze zich wel min of meer gedwongen tot wat ze deed, eerst door Olga en anderen, later door Louis. Mijn vader had daar weinig in te zeggen. Het zou wel een heleboel dingen verklaren, als dat zo was.

Heden ten dage, met oorlogen en ellende in de hele wereld en speciaal in Oost-Europa, met vluchtelingen overal van daan, ben ik ook zelf niet in staat een van hen in mijn huis op te nemen, legaal of illegaal. Ik zou eraan kapotgaan. Begrijpt u wat ik bedoel te zeggen? O, ik wil dat punt van vergeving bereiken!

Wilt u me alstublieft terugschrijven? Zelfs als u denkt dat u me niet werkelijk alles kunt vertellen van wat er gebeurd is of me kunt verder helpen.

Tot die tijd ben ik nog steeds uw hoogachtende

Erica

15 november 1992

Zo, dat heeft alles mooi op een rijtje gezet. Zij het oppervlakkig en wat mijn minnaars betreft niet helemaal eerlijk. Slechts een van hen was een rotzak en daar kwam ik bijna te laat achter. De gene die ik hier niet noemen kan, heeft nog steeds een grote plaats in mijn hart. Het leven zelf maakte een eind aan onze relatie. En dan Paul, ach ja. Ik heb veel van hem gehouden, maar

we pasten geestelijk helemaal niet bij elkaar. Mijn gefrustreerde ziel kon zijn aanhankelijkheid jegens zijn ex-vrouw en ex-vriendinnen niet verdragen. Oppervlakkig gezien dus gewoon jaloezie. Maar dat was het niet alleen. In een liefdesrelatie moet ik me volkomen veilig voelen en dat was ik gewoon bij mijn 'homo ludens' niet. Ik genoot altijd van wat hij maakte, zijn schrijven en zijn poëzie; heb alles wat ik weet van grafische kunst van hem geleerd. Maar een relatie, een blijvende liefdesband, was iets onmogelijks. Gelukkig kunnen wij nu goede vrienden zijn. Nu vertrouw ik hem zozeer, dat ik hem gevraagd heb dit boek te helpen maken.

Een kleine herinnering komt boven door een paar tonen tijdens de reclame.

*Kommt ein Vogel geflogen
Setzt sich nieder auf mein Fuss
Hat ein Briefel in sein Schnabel
Von der Mutti ein Gruss*

*Lieber Vogel flieg weiter
Nimm ein Kuss mit und ein Gruss
Denn ich kann dich nicht begleiten
Weil ich hier bleiben muss*

en dan

*Hoppe hoppe reite
Wer da fällt der schreit er
Fällt er in den Graben
Fressen ihn die Raben
Fällt er in den Plumpf
Macht der Reiter 'Humpf'*

Er zullen ooit wel meer liedjes terugkomen. Er blijkt uit dat er als kleintje met me gezongen en gespeeld moet zijn. Van dat feit zelf herinner ik me niets. Op de Mulo leerden we van onze Duit-

se lerares liedjes als 'Das Ständchen' van Schubert en *Weihnachtslieder* als 'Schlaf wohl, du süsser kleine du,' die ik al na één keer voorspelen kende, maar dacht dat dat door mijn knappe kop kwam. Het zat er al in! Vreemd, dat ik daar nu pas op kom. Nou ja, Erica, rationeel blijven, hè.

Ik heb mezelf een bos floxen cadeau gedaan. Ze geuren overweldigend. Het is half november, guur buiten, een motor wil niet aanslaan van de koude nattigheid. Ik zit met mijn achterwerk bijna tegen de verwarming. Achter mijn rug is het bijna winter en mijn neus ruikt mid-zomer. Te gek hè? Dat kan alleen in dit gekke kikkerland.

17 november 1992

Het was vandaag weer een puzzeltocht naar het verleden. Eerst bij Dorine, later met Elma.

Het is godsonmogelijk dit geheel rationeel te blijven doen. Mijn keel zit dicht en mijn hoofd tolt nog steeds. Vanavond was mijn vriendin An hier om een spelletje Match te dobbelen. Ik heb het binnen gehouden tot nu, kwart over twaalf in de nacht.

Dorine en ik gingen terug naar twee kernvragen:

1. Hoe was Olga in de gevangenis terechtgekomen? en
2. had Hilda mij, met enige moeite, wel kunnen krijgen?

Olga was niet het type, dat is nu duidelijk geworden, dat zich op bevel zou melden. Het is mogelijk dat Hilda, Olga en ik op straat liepen en aangehouden werden door een (Nederlandse) politieman, alleen al vanwege de sterren. Dat Olga van de straat geplukt is en Hilda en Olga deden of ik Hilda's kind was. En Olga opgepakt is omdat haar ster opgespeld zat. Het briefje maakt duidelijk, dat Hilda wist! Dat vlakt Elma's suggestie eigenlijk een beetje uit, dat Olga alleen op straat liep. In de kring die Olga om zich heen verzameld had, zaten ook alleen joden (de namen Schubert, al eerder genoemd, en Hirsch komen bij me boven). Ze kan met iemand anders op straat gelopen hebben, die wel kon ontkomen en die Hilda gewaarschuwd kan hebben – op Olga's

verzoek. Maar het meest waarschijnlijk is toch het eerste.

Olga werd opgepikt door een Nederlandse politieman. Zij moesten toch aan hun quantum joden komen? En zij zat in een Nederlands Huis van Bewaring, aan de Amstelveenseweg. Het was in het begin van de straatrazzia's, vóórdát hele straten tegelijk werden weggehaald. Stel je voor hoe dat gebeurd is. Dat ik zelf geen herinnering aan die gebeurtenis heb, zegt niets. Al te traumatische dingen worden, in ieder geval bij mij, goed afgeschermd. Maar mijn hart bonst op ditzelfde ogenblik weer van angst: het meest bekende en onwelkome gevoel van mijn leven.

Misschien kom ik ooit nog toe aan regressie-hypnose voordat dit boek af is. Om al die angsten echt definitief onder ogen te zien.

Hilda weer – volgens Dorine en Elma is het niet onmogelijk dat Hilda me echt niet toegewezen kreeg van de OPK (Commissie Oorlogspleegkinderen)* en de Kinderbescherming. Omdat zij vonden, dat ik beter af was in de Martha-Stichting dan bij mijn eigen vertrouwde familie, die niet christelijk was. En bovendien door 'Puls' niets meer hadden en helemaal opnieuw moesten beginnen. Hilda's schuldgevoel naar Olga en later naar mij, terecht of onterecht – daar wil ik nu geen oordeel over vellen – kan tot gevolg hebben gehad dat ze later ook niet naar me omgekeken heeft. Maar daar kan ook haar eigen karakter en zelfs Louis aan bijgedragen hebben. Ik kon nu eenmaal niet in haar hart kijken en spreken deed ze niet. In een volgende brief zal ik dit aan tante Olly en naar Ilse schrijven. Hilda amper kennende, weet ik natuurlijk niet zeker of ze echt moeite voor me gedaan heeft. Maar dat van die zeer 'christelijke' dames en heren van de OPK en Kinderbescherming kan ik me heel goed voorstellen, daar hoeft je slechts het boek van Elma op na te slaan. Of Hilda de joodse leden van de OPK benaderd heeft, blijft ook een raadsel. Voor eeuwig. Okay, ik wil haar het voordeel van de twijfel gunnen; zo gemakkelijk heeft ze het ook niet meer gehad.

* Een commissie waarin voornamelijk niet-joodse, zeer christelijke mensen zaten.

Toch...Waarom?

Maar zo is het leven nu eenmaal soms, Erica. Morgen zal ik Hedda van Gennep bellen voor meer achtergrondinformatie over die maanden in '42.

Een troostvol woord voor vannacht: morgen komt mijn dochter eten en gaan we gezellig samen naar de Wereldwinkel, inkopen doen.

18 november 1992

Mijn dochter heeft nu alles gelezen en eigenlijk zonder commentaar de boekjes terzijde gelegd.

Ik merk hoe belangrijk ik vind hoe zij het ervaart. Wel, voor haar is het de geschiedenis, het ingewikkelde verhaal van haar moeders jeugd en familie. Ze vindt wel, net als Dorine, dat ik erdoor aan het veranderen ben. Zelf heb ik dat gevoel nog niet, al hoop ik dat dat nog komt. Behalve met Dorine kan ik er nog steeds niet echt over praten. Het is, en dat komt er ook bij, echt wel ingewikkeld. Maar de weerstand blijft.

Een resultaat zou moeten zijn, dat ik weer vertrouwen leer krijgen. En niet een façade van zelfbewustzijn en zelfvertrouwen hoeft op te bouwen in mijn persoonlijke contacten. Bij Dorine kan ik dat laten varen, trots en blij zijn met wat ik doe en deed en bereikt heb. Met anderen kan ik nergens over praten. Als het mezelf betreft tenminste. Over het werk dat ik deed en doe heb ik zelf best een goed gevoel, maar ik stel me altijd op als een soort tussenpersoon en weet precies wie de dingen beter doet. Het heeft bijvoorbeeld geresulteerd in het aanwijzen van de juiste voorzitter van stichting Pand*, die het inderdaad beter doet dan ik het ooit zou doen. Of in het initiëren en verdedigen van zaken waar ik echt wel in geloofde, maar waarbij anderen de verantwoordelijke rol moesten spelen. Verder hou ik me bescheiden op de achtergrond, voor mijn eigen gevoel, en laat anderen de eer die mij soms toekomt.

* Overkoepelende stichting met als enig doel het verkrijgen van een eigen mondiaal centrum.

Ben ik te chaotisch – nog steeds – om een veeleisende taak met verantwoordelijkheid op me te nemen of ben ik alleen maar 'mensenschuw'?

Zet me maar voor een zaal met achthonderd anoniemen, dan gaat het goed. Maar in persoonlijke contacten, waarin ik toch alle warmte, die ik voel voor die personen, probeer over te brengen, voel ik me ongemakkelijk en gespannen. Ga ik vaak hyperventileren. En dat merk ik dan pas, als ik weer alleen kan zijn. Ik besef dat het niet alleen een kwestie is van mensenschuwheid, ondanks alle sociale vaardigheden.

De onderliggende oorzaak is wantrouwen in de eerlijke opstelling van anderen naar mij toe. Eén verkeerde uitdrukking, blik of een kortaf antwoord, en ik ben nergens meer. Voel me (weer) afgewezen. Iets uit vroeger tijd dus. Ik wantrouw zo'n persoon daarna heel lang. Onzekerheid. Faalangst. Angst dat ze doorzien. Dat is ook de reden dat ik de aanval zoek: 'Als je denkt "dat mens is gek"', dan ben ik dat op dat moment ook. Maar het gaat vanzelf weer over.'

De kennis van vroeger, van al die narigheid, die tot vreselijke onzekerheid, angsten, depressies leidt, helpt daartegen niet. Dat realiseerde ik me vandaag weer.

Zal dat ook vergroeien? Het belemmert mijn echte ontwikkeling, het houdt me op de tweede of derde plaats. Niet dat ik ambitieus ben. Maar het is een onechte bescheidenheid, die voortkomt uit angst om echt op te vallen. Het is weer iets vanuit de onderduik en de Martha-Stichting. Hoe overwin je zoiets en is dat überhaupt nodig? Ben ik niet zo vreselijk moe van die eeuwige strijd met mezelf, dat ik spoken zie? En ben ik er niet aan toe die strijd echt op te geven en me echt terug te trekken en geen uitdaging of drempel meer te nemen? Te hoeven nemen? Dat is de gemakkelijke weg. Geen angst voor mensen, persoonlijke contacten met de rest van de 'familie,' die toch al niet gesmeerd verlopen momenteel. En dan ook geen vrienden? Die ik toch wel denk te hebben. Hoe onzeker en gespannen ik dan ook ben. Het is toch geen oplossing, om een 'non' te worden? Een heremiet? Net nu ik compleet word? Maar wat en hoe dan wel?

19 november 1992

Ik heb Hedda van Gennep nog niet gebeld. Angst om, net als met Elma, er weer in gezet te worden, in die tijd, in die angsten. Het duurde lang voor ik daar bij Elma weer doorheen was, te lang. Hoe komt het, dat ik dat bij Dorine niet heb? Dat ik dan rationeel blijf? Bij de geschiedenis?

Ik denk zelf dat het misschien te maken heeft met voorbereid zijn. Je niet overvallen voelen, ondanks je vragen.

Vandaag is het *Memorboek* aangekomen. 'De platenatlas van het leven der joden in Nederland van de middeleeuwen tot 1940'. Een boek bijna zo groot en zo dik als de statenbijbel. Al bladerend besef ik dat die geschiedenis ook de mijne is. Dat ik ondanks mijn niet-geloven toch een echte jodin ben, anders dan, ja dan wat? Dat ik dichterbij die kant zit dan bij de Nederlandse kant die mijn vader vertegenwoordigt. Niet zo gek om, afgezien van de biologische bewijsbaarheid, een kind uit een joodse moeder ook joods te laten zijn!

Ik maakte het vandaag weer mee. In een regionale vergadering van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten over gemeentelijk mondiaal beleid. Ik kreeg opeens de econoom Adam Smith (puur rechts en kapitalistisch) onder mijn neus geduwd door een vvd-dame: 'Het algemeen belang wordt het meest gediend en bevorderd wanneer ieder individu onbelemmerd zijn eigen belang kan nastreven.'

Ik briepte van woede, letterlijk. Zó zit de wereld niet in elkaar. Het recht van de sterkste heerst en alleen de sterken zullen altijd alleen hun eigen belang kunnen nastreven en altijd ten koste van de zwakkeren, die nooit onbelemmerd zullen zijn of zelfs maar kunnen streven. Laat je gedachten in vogelvlucht gaan over de 'Global Village,' die onze wereld is. Ik vroeg haar dus, zo beheerst mogelijk: 'Hoe groot – denkt u – is het percentage mensen in onze 'Global Village', dat onbelemmerd zijn eigen belang kan nastreven? En is dat – ethisch gesproken – eigenbelang niet alleen dienstig aan het kleinst mogelijke gemene veelvoud?'

Ze had geen antwoord, maar kwam na afloop naar me toe

om erover te praten. Ik zei – het ging in de vergadering om gemeentelijk mondiaal beleid, oost-west- en noord-zuidverhoudingen – dat Oost en West elkaar hier nooit zouden ontmoeten, want dat zij een aanhanger was van Adam Smith en ik van Marx.

Weer bleef het stil, toen zei ze: 'Maar daarom hoeven we elkaar toch niet te haten?' Nee, dat niet. Maar vrienden worden? Op zo'n moment voel ik me weer één met de vervolgd, met de onderdrukten, dáár hoor ik bij. Bij de joden, de joodse Marx, maar ook, als ik eerlijk ben, bij alle in opstand komende onderdrukte volken, die dan in een oogwenk door mijn geest schieten.

Links dood? Nee, als we maar behoorlijk tegengas zouden krijgen. Maar links en rechts laten het achterste van hun tong niet meer zien. Om geen weerstanden te wekken? Of zijn we a-politiek aan het worden?

Ik zal in de toekomst toch wat meer op mijn hoede moeten zijn voor die individuele beweegredenen en dat eigenbelang, dat nagestreefd zou moeten worden. Want in de benadering van rechts kan dat in de praktijk niet anders gaan dan ten koste van de onderdrukten, in mijn gevoel. Een nieuwe politieke bewustwording?

Hé, ontdekking!

Vasthouden aan de oude waarden, die ik – onbewust – met de moedermelk heb binnengekregen en beproefd heb en juist bevonden in mijn volwassen leven. Joods, hè? Dit doet mijn boosheid wegebben.

Elke dag een draadje is een hemdsmouw in het jaar.

20 november 1992

Ik wilde mijn winkelwagentje wegzetten. Een oudere man stond in paniek om zich heen te zoeken. Ik had hem al eerder in de winkel gezien, toen ik sharons uitzocht en hij wilde weten wat voor fruit dat was.

Het bleek dat hij zijn tas met boodschappen kwijt was. Even

neergezet om het wagentje weg te ruimen. Mijn vermoeden dat een van de winkelbedienden de tas had meegenomen naar het kantoor, bleek juist. Stralend kwam hij even later met zijn tas aangelopen. Ik had even gewacht op de uitslag. Hij vertelde dat dit al de derde keer was en ik waarschuwde hem zijn boodschappen niet meer onbeheerd ergens neer te zetten. Enfin, dacht ik, ik ga nu maar, goedenavond mijnheer. Mijn houding bleek echter, midden in het winkelcentrum, een vulkaan te doen uitbarsten bij hem. Van ellende. Hij had in een jappenkamp gezeten en was erg geslagen. Had zijn vader en moeder niet meer teruggezien. En toen hij zijn broer had teruggevonden, bleek die ook te zijn doodgegaan. Vreselijk, maar hij was ook nog meer dan veertig jaar getrouwd geweest en vijf jaar geleden was ook zijn vrouw gestorven. Hij was hertrouwd en zijn tweede vrouw werkte heel lange dagen, zodat hij nu huishouden en boodschappen deed. Een heel leven kwam er daar even uit. Dan voel ik me zo verschrikkelijk klein, als ik zo'n man z'n tranen zie wegvegen. Ik had eerder moeten weggaan, maar had met hem te doen. Hij had ook een oorlogspensioen en... Nou ja... Hoe maak je zoiets los?

21 november 1992

Vandaag Vrouwenstudiedag bij de Vredesvrouwen in Cunera. Een lange dag over voormalig Joegoslavië, de oorlog in Bosnië. Ik had in mijn workshop een voormalig Joegoslavische als inleider. Kun je je zoiets voorstellen... ze kan nooit meer terug. Woont hier nu acht jaar. Familie: Bosniërs, Serviërs en Kroaten, zowel christenen (orthodox en katholiek) als moslims. Iedereen heeft in deze oorlog tegen iedereen gevochten. Wie niet dood of gewond is, heeft partner en familie verlaten. De waanzin van macho machtswellustelingen die dertien eeuwen ressentiment naar boven halen om alibi's voor hun moordzucht te vinden. De heren wetenschappers die aan de top zitten, geen politici, samen met de militairen, moorden gewetenlozer dan wie ook ter wereld na Hitler. Mannen hè. Die woede in me. Ik moet er iets mee doen.

In de plenaire na-bijeenkomst werd een beroep gedaan op de aanwezige vrouwelijke kamerleden om weeskinderen en kinderen van door Serviërs verkrachte vrouwen in Nederlandse tehuisen onder te brengen. Dat maakte, dat ik, zonder microfoon, riep: 'En wat als die kinderen groot worden?' Ik kreeg eerst de zaal over me heen, maar later, na afloop, toen ik afscheid ging nemen van de dagvoorzitter Jantien Achtsteribbe, bleek dat zij en Leoni Sipkes me heel goed begrepen hadden. Zij zullen proberen de kinderen dáár te houden. Jantien vertelde me met een joodse man getrouwd te zijn (ik had mijn ster om) en heel goed te begrijpen waar het mij om ging.

22 november 1992

Wat al een tijdlang ergens in mijn achterhoofd zat, werd ik me heel bewust toen ik net in de regen een paar brieven naar de brievenbus bracht.

Mijn vader vertelde eens, dus heel lang geleden, dat Olga de eerste keer naar Nederland was gekomen om werk te vinden. Ik weet niet of ze diploma's had en zo ja welke. Misschien was ze alleen heel goed in sport, wie weet. Ze kwam dus toen in Den Haag terecht, waar een echtpaar haar 'ingehuurd' had, misschien als huishoudster zoals Olly, of als dienstmeisje. Ze kwam dus als 'illegaal,' om economische redenen, hier.

Die avond zeiden die 'mevrouw en mijnheer' dat ze zich mooi moest maken, want dat ze bezoek zou ontvangen. Op de een of andere manier kreeg ze door, dat ze niet in een gewoon huis, maar in een gesloten bordeel terecht was gekomen en ze wist via een raam te ontsnappen. Ze moet mijn vader toen al gekend hebben. Hoe? Via een socialistische jeugdgroep? Of misschien door internationale uitwisseling, dus dan toch niet 'illegaal'? In ieder geval vluchtte ze (toen ook al) van Den Haag naar Amsterdam, naar mijn vader of naar andere leden van die groep. Korte tijd daarna moet ze genaturaliseerd zijn door met mijn vader te trouwen.

Dat was op 18 oktober 1933.

Op 1 augustus 1935 werd ik geboren en begin '36 moet ze

dus met mij naar Wenen zijn teruggekeerd. Tot najaar en winter 1938, getuige de fotootjes in winterkleding, die in het Oosterpark of Sarphatipark in Amsterdam gemaakt zijn.

Tussen augustus '35 en najaar '38 moet ze dus gescheiden zijn, als Jaap in Wenen Hilda kon trouwen. Olly kan nu wel schrijven dat ze niet wist of mijn ouders toen gescheiden waren, maar mijn vader was zeker geen bigamist. Trouwens, het verhaal is wat dat betreft duidelijk genoeg. Bovendien heb ik een vodje papier gevonden met het stempel van Mr. Is. Coopman, advocaat en procureur, Plantage Middenlaan 88, Amsterdam-centrum, met een telefoonnummer. Hoogstwaarschijnlijk de scheidingsadvocaat van toen we nog in de Tsaar Peterstraat woonden. Vlakbij dus.

Weer een paar schakels aan de ketting. Of parels aan het snoer? Het wachten is op de brief, die nu moet komen van tante Olly.

Wat heb ik nog meer nodig om het verleden deel van mijzelf te laten worden? Nog niet alles is uitgewerkt, noch op papier, noch in mijn hoofd.

Erica in Amsterdam

Burg. Stand
afschriften

Huwelijk

18 oct. 1933. Reg. 4.

fol. 53 ✓

geboorte kind

Erica / 1 aug. 1935

Reg. 11. fol. 18.

MR. IS. COOPMAN

ADVOCAAT EN PROCUREUR

PLANTAGE MIDDENLAAN 88

AMSTERDAM-C. — TELEF. 53679

Het vodje papier van Mr. Coopman

De twee knelpunten uit mijn vroegste jeugd zijn nog steeds de vlucht van Wenen naar Amsterdam, en het abrupt gescheiden worden van mijn moeder.

Van de tijd daarna tot het eind van de onderduik heb ik feiten kunnen achterhalen, waarbij een overheersend gevoel van duisternis en kou hoorde. Behalve enkele zonnige herinneringen uit Hoorn. De Martha-Stichting heeft, zeker in Nieuwersluis, herinneringen boven gebracht die alle kinderen van die tijd gehad moeten hebben die in het westen van het land woonden. En daarnaast de herinneringen aan het huis zelf, de tuin met zijn, later door de bliksem getroffen ceder, het grasveld met de vijver, waarin we kikkertjes vingen en 'tam' maakten, waarvoor we van riet rokjes maakten.

De eigenaar en zijn vrouw, die na de oorlog weer in hun eigen buitenplaats trokken, heb ik rond '85 eens bezocht, in een eerste poging waarschijnlijk om het verleden te zoeken. Zij waren oud toen en verweten me (!) dat wij oorlogskinderen een gat in hun heg gemaakt hadden en dat die heg nooit meer goedgekomen was. Dat was dat. Ik kreeg geen gelegenheid iets van het huis of de tuin te zien, maar wel een slappe bak koffie met vellen en een mariakaakje. Zéér deftige armoe.

De Martha Stichting in Alphen: vooral veel slaag, straf en taken, onbewust overleven, je niet klein laten krijgen en de beste zijn van de klas. In de groep was ik de slechtste en langzaamste, vooral met sokken stoppen en sajetten kousen breien. 'Slak' van Beek, die zich blijkbaar van niemand iets aantrok, volgens bewonderende verhalen, die ik tientallen jaren later hoorde.

Toch ook wel leuke herinneringen: ik vertelde spookverhalen, later, aan mijn groepsgenoten, als we al in bed lagen en stil moesten zijn. Ik leerde ze dansjes en was heel creatief met mooie lapjes en karton en papier, maakte bijvoorbeeld diademen voor in het haar. De fröbelschool, hoe is het mogelijk, wierp toch haar vruchten af. In de herinnering van anderen ben ik een heel serieus, zelden lachend meisje geweest.

In mijn vroege herinnering spelen roze robijntjes (of wat ik daarvoor aanzag) gevat in een broche in de vorm van een boeketje,

een rol. Vorige week was hier een kunst- en curiosamarkt. Frappant, zoals vooral art-deco porselein en oude stofjes nostalgische gevoelens bij me opriepen. En bij die ene kraam lag een broche, die er niet thuishoorde. Strasz, roze steentjes, in een boeketje met gezwart metalen en bronskleurige steeltjes. Ik was er weg van; het riep veel oude, goede gevoelens wakker. Maar vijftig piek was wel veel. Ik bleef bij die kraam hangen, zogenaamd om naar andere dingen te kijken. De verkoper zei toen opeens: 'Goed dame, voor tien gulden dan.' Nou, ik heb hem en ben er nog steeds blij mee, al is het misschien zelfs geen tientje waard. Elke keer dat ik die broche zie, denk ik aan die roze robijntjes, die ik als kind zo mooi gevonden moet hebben. Ik heb hem aan het lijstje met mijn moeders foto bevestigd.

Gisteren heb ik in een curiosa-winkeltje in Utrecht voor vijf gulden een heel oud boek gekocht. Waarschijnlijk een eerste druk in het Nederlands van het boek van Beecher Stowe: *De nege-rhut*. Vertaling van *Uncle Tom's Cabin*. Met de originele gravures 'naar den twintigsten Amerikaanschen druk uit het Engelsch vertaald.' Op bladzijde 59 de gravure met Eliza, vluchtend over de ijsschotsen! Een uitgave van de Gebr. E. en M. Cohen, Amsterdam.

24 november 1992

Ik ben te ongeduldig en maak daardoor de ontvangst van feiten belangrijker dan de verwerking ervan. Zeker wat mijn eigen leven betreft. Ik wacht nog op drie uitgezette lijnen:

- 1 Antwoord uit Jeruzalem;
 - 2 Antwoord uit Londen;
 - 3 Het KRO-radioprogramma met Kalien Blonden.
- Een vierde, geheel op de achtergrond geraakt punt, is een nieuwe afspraak met Margreet over de Martha-Stichting.

Intussen sta ik weer te trappelen om in actie te kunnen komen. In het Platform Mondiale Bewustwording. Met een actie voor voormalig Joegoslavië, waarvoor ik de lijnen al heb uitgezet. Ik

wil een vergadering bijeenroepen om namens AFKIN* iets te kunnen doen en ook de Voedingsbond trekt steeds harder: vrouwencommissie, werkgroep 'Internationale Solidariteit.'

Ik ga een ander boekje beginnen, waarin ik over mijn werk van nu kan schrijven om alles op een rijtje te houden. Alleen voor mijzelf.

Waarom doe ik dit toch eigenlijk allemaal? Waarom ga ik niet lekker leven van mijn pensioentje, net als andere mensen? Kom, ik weet het antwoord immers. Als ik net zo was groot gebracht als de meeste mensen, met dezelfde achtergrond, eenzelfde soort verleden in de veilige schoot van een liefhebbende familie, was ik me misschien amper bewust geweest van een andere wereld dan mijn kleine veilige wereldje.

Het is juist mijn eigen traumatische leven dat me bewust maakt heeft van en empathisch voor de trauma's, de angsten, de wereld van anderen. En als ik daar iets mee kan doen, bijvoorbeeld door er over te schrijven, dan is dat toch mooi meegenomen? Ook al heb ik soms het gevoel een beetje maf gevonden te worden, een roepende in de woestijn te zijn. Maar als ik me stil houd voel ik me metterdaad mee-verantwoordelijk. Zoals schrijvers, journalisten, protestzangers en kunstenaars heb ik mijn eigen manier om mijn wanhoop over de verschrikkingen van onze tijd te uiten. En misschien wel te emotioneel, maar zo zit ik nu eenmaal in elkaar.

26 november 1992

Dorine belde op. Op het formulier van Yad Vashem stond in het Hebreeuws inderdaad 'Olga Bock, huisvrouw, 2 kinderen, op straat neergeschoten door een Duits officier omdat ze haar ster niet op had. In Amsterdam. Gehuwde naam en naam ouders onbekend.'

Tragisch, zoveel onnauwkeurigheid!

Nou ja, Olly wist ook niet beter dan dat ik door nonnen was gered! Hoe naamloos en ongeweten kan een mens leven en ster-

* Het anti-fascisme Comité van Nieuwegein

ven! Lieve Mutti, dat ik na vijftig jaar jouw leven en sterven een naam kan geven! Dat is toch al een wonder?

Vanavond heb ik de moed gevonden Hedda van Gennep te bellen. Zij bevestigde Elma's vermoeden dat Olga (even?) alleen was toen ze werd opgepakt. En ook dat Nederlandse politie of landwacht dat deed. Zij heeft het zelf meegemaakt, dat zij en haar moeder werden aangehouden en haar moeder op straat geslagen werd omdat ze een doos voor haar ster droeg. Door Nederlanders – in uniform!

Dus... heb ik nooit afscheid genomen of gedag gezegd. Pffft... en weg was Mutti.

En toen kwam mijn dochter Jessica langs, effe een bakkie halen.

Hedda heeft me het telefoonnummer van het Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie gegeven. Als Olga is opgepakt en als strafgevangene naar Westerbork gevoerd, kan ik er daar misschien iets over vinden.

Vandaag een voorstel ingeleverd voor het Platform Mondiale Bewustwording over ondersteuning van acties voor Bosnië. Een bedrag per hoofd van de bevolking voor de gezamenlijke financiële acties en een bevolkingsactie voor spelen, spellen, brei- en handenarbeid voor de centra voor Joegoslavische ontheemden. Die vervelen zich suf, spreken onze taal niet, zitten bij elkaar en hebben als enige afleiding de tv, die nieuws van 'thuis' brengt, waarin ook hun taal gesproken kan worden. Ben benieuwd of burgemeester Laan het positief oppakt. Dat was punt 2. Op 10 december wordt punt 1 gerealiseerd en volgende week hebben Ad, een goede vriend, en ik hier bij mij een 'werkmaaltijd' over de inhoud van het blad Mondiaal, het periodiek dat het Platform gaat uitgeven en dat rond 15 december moet uitkomen.

Dit weekend punt drie realiseren!

Bij de 'verbouwing' van mijn boekenkast ben ik weer het witte keramiekpotje met deksel tegengekomen, waar een verpakt, wit

stuk steen uit Auschwitz in zit, door een vriend van Renco, mijn ex-man, speciaal voor mij meegebracht. Heeft nu een ereplaats kunnen krijgen.

Zal ik ooit in staat zijn daar nog eens een bezoek te brengen, zoals ook aan Wenen, of aan Yad Vashem, om daar mijn moeders naam te vinden?

Eerst in Westerbork barak 41/0 zoeken.

Telegram meenemen.

En de foto van Olga met mij ophalen bij de fotograaf.

27 november 1992

De foto is opgehaald. De prijs is 90% meegevalen, de afdruk viel tegen. Wat vlak en gladjes, vergeleken met het vergeelde origineel. Jammer, maar ze lijkt er jonger door, dat weer wel.

Verrassing! Paul stond onverwachts voor mijn neus; hij kwam het tweede boekje halen. Het was fijn, weer eens over zoveel dingen met hem van gedachten te wisselen. Er blijft toch veel hangen van oude kameraderie. Hij is gegroeid en gaat nu ook (een beetje) de diepte in; zelfs over emoties durft hij te praten en ze ook een beetje te tonen. Iets waar hij vroeger bij dichtklapte en een donderwolk om zich heen formeerde, want hij had nooit iets als emoties of negatief gevoel over dingen: 'Het leven is toch goed?'

Hij is een compleet mens aan het worden. En zo mag ik hem veel liever.

We hadden het ook over de aanleiding tot het schrijven. Identiteitscrisis? Ja, misschien maar ik had voor mijn gevoel helemaal géén identiteit. Of het moest zijn na 1981, toen ik in dit huis kwam wonen en me profileerde als linkse activiste. Daaruit putte ik mijn identiteit. En toen wij een relatie aangingen, wilde hij dat ik die identiteit vasthield, geen vergaderingen of werk opgaf om bij hem te kunnen zijn. Dat zou hem benauwen. Nee, nu begrijp ik dat wel.

Wat ben ik nog steeds blij, dat we alle misverstanden hebben kunnen uitpraten en -schrijven. Nu vertelde ik hem ook, dat het

toch blijkbaar mijn aard was om mezelf weg te cijferen voor de man van wie ik hield. En dat was reuze bedreigend voor de vrijbuiters, die Paul wil zijn.

Ik dacht dat het niet zozeer een identiteitskwestie was, maar ook en vooral dat ik er niet langer onderuitkwam, na Elma's boek en de conferentie 'Het ondergedoken kind', om eindelijk de ongeweten en ongezegde dingen uit het verleden wel te willen weten en uit te spreken, zij het op papier. Die zoektocht naar weten en woorden is de opdracht van mijn leven geworden. Belangrijker voor mij dan alles wat ik eerder deed in mijn leven om die onbewuste last die ik op me genomen had te verklaren. En voordien placht te verstoppen achter die voor intimi zo doorzichtige muur.

Nu kan ik praten, het Paul allemaal vertellen. Er is een beetje verdriet, omdat ik dat niet eerder kon. Nu zou hij begrijpen waarom ik was die ik was. Maar zou hij dat wel aangekund hebben? Ik denk het niet.

Wat betreft die OPK waar Elma over schreef: er is één briefje gevonden in een archiefdoos van de Martha-Stichting, waarop stond dat de Duitsers toestemming gaven om mij op te nemen in de Martha-Stichting. Dat zou, wordt me duidelijk, ook vervalst kunnen zijn door 'het verzet,' om me veilig te kunnen laten onderduiken daar. Er waren tenslotte meer joodse kinderen.

Verder uitzoeken dus.

30 november 1992

Het RIOD* gebeld. Annemiek van Boxmeer. Zij heeft het hele verhaal aangehoord, maar weet nu al dat er geen gegevens te vinden zijn over de manier waarop mijn moeder opgepakt is, de tijd die ze gezeten heeft en dergelijke. Alle gegevens van de Huizen van Bewaring te Amsterdam uit de oorlog zijn bijtijds vernietigd. Dat betekent ook dat geen enkele Nederlandse politiemannet antwoord heeft afgelegd over zijn gedrag in de oorlog. Ik zal

* Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie

mevrouw van Boxmeer een brief sturen met alle relevante gegevens over mijn moeder en zij zal heel nauwkeurig gaan zoeken naar wat voor gegevens dan ook. In Westerbork, vertelde zij, zijn nog persoonlijke dingen van de mensen, die daar waren, te vinden. Ik denk daar echter ook niets te vinden, ze was daar maar drie dagen. Bij het RIOD is misschien ook uit te vinden hoe ze stierf: in de trein, bij aankomst of toch in de gaskamer. Over het briefje dat bij de Vrije Universiteit gevonden is voor mijn opname in de Martha Stichting: zij acht het heel goed mogelijk, dat dat door het verzet vervalst is. Maar ook dat moet ik bij de vu uitzoeken.

Overigens ben ik dit weekend weer aardig maatschappelijk actief geweest. Heb een inspraaknota geschreven voor woensdag 2 december in de ABZ-commissie (Algemeen Bestuurlijke Zaken) en spreek daar dus over de gemeentelijke identiteitskaart. Mollukkers worden daarin apart gezet. Ik ben het daar niet mee eens, dat kan gewoon niet! Zal proberen dat tegen te houden.

En op 24 december is er een stille wake gepland vanwege de hetze tegen illegalen, waarover van mij een stukje zal verschijnen in de *Molenkruier*, onze huis-aan-huis krant.

Daarnaast heb ik ook alvast de inspraaknota geschreven voor als in januari het politiejaarverslag in de ABZ-commissie behandeld zal worden. Tjonge... nu even niks, alstublieft.

December

1 december 1992

Gisteren weer met Elma gesproken. Ik heb bij het Nieuwegeinse kringloopcentrum Nieuw Werk twee boeken gevonden waarvan ik dacht dat het iets voor haar zou zijn. Als ze, als journaliste, naspeuringen moet doen of oude krantefoto's nodig heeft, zijn *Ons Lieve Leven, 100 jaar krantefoto's* (Nederlandse) en een beeldverslag met krantefoto's van de grote vrouwenstaking van 8 maart '81 wellicht nuttig. Ze is er, geloof ik, wel blij mee. Volgende week breng ik ze.

Elma zei iets dat is blijven hangen: ik zou Olly zelf moeten gaan opzoeken in Londen. Nu kan het nog, maar toch voel ik een drempel. Per brief kan ik haar confronteren met het verleden, maar kan ik dat in persoon maken? En dan, ik zou er zelf ook als een berg tegenop zien. De nacht ervoor droomde ik van haar en zag haar als een oude dame, met last van opgezwollen benen. Ze gaat zo hard niet meer, ze heeft tijd nodig. Om terug te schrijven. Zo legde ik voor mezelf de droom uit.

Ik heb van Nieuw Werk ook een boek van Meyer Sluysen meegenomen, dat ik nog niet had: *Er groeit gras in de Weesperstraat* en van Leonard de Vries: *Chawerien*, is dat een jeugdboek?

Ik hoor wel van Dorine of de bibliotheek van het JMW (Joods Maatschappelijk Werk) er belangstelling voor heeft.

Geen post uit het buitenland.

3 december 1992

Al een paar dagen ben ik weer hypernerveus. Naar ik denk niet alleen vanwege de inspraakavond gisteren in de ABZ*-commissie over de identiteitskaart van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Ik was zeker van mijn zaak en heb ook gelijk gekregen. Die kaart gaat hier in ieder geval voorlopig niet door!

* Algemeen Bestuurlijke zaken

Waarvan dan wel? Bang weer een querulante gevonden te worden omdat ik tegen de gevestigde orde in ga? Burgemeester Laan stelde me persoonlijk gerust wat dat betreft. Waardoor dan wel? Het weer, de hoge maan, het voortdurende lagedrukgebied? Oorzaken die in het verleden vaker zijn genoemd.

Toen Flik hier nog burgemeester was, deed ik ook mijn mond open als dat nodig was. Hij vond mij wel een querulante en ik was even vergeten, dat ik nu wel good-will heb bij de gemeenteraad. Maar dat kan niet de enige reden zijn van mijn spanning.

Misschien het wachten op antwoord uit Londen? Of dat zelfs nog maar komt? Een reden om eens een ansicht te sturen daarover?

Ik heb het RIOD geschreven, maar ik koester geen illusies meer. Zoals ik al geschreven heb, is door de Nederlandse politie en de zogenaamde Landwacht alles direct na de oorlog vernietigd.

Geen post uit Londen. Geen post uit Israël.

8 december 1992

Eindelijk! Post uit Londen en uit Jeruzalem!

De laatste stukjes van de puzzel beginnen op hun plaats te vallen. Morgen zal ik alles vertellen. Nu alleen even de allesoverheersende ontroering, toen ik de vertaling van het inschrijfformulier van Yad Vashem las. 'Ik verzoek u de overledene een "postuum burgerschap" van de staat Israël te geven, teken van de onlosmaakbare verbondenheid met het Joodse Volk.' Zij hoort daarbij. Ik hoor daarbij. Nooit eerder heb ik me zó joods gevoeld. In hart en nieren en onlosmaakbaar verbonden. Ondanks het feit dat de enige verbondenheid ligt bij het JMW en bij Dorine, die me door de jaren heen heeft laten voelen dat ik erbij hoor. Met geen enkel familielid ben ik meer verbonden dan met mijn kinderen. Toch hoor ik er bij, bij het Joodse Volk, van eeuwen her tot het einde der tijden.

Het werd toch even te moeilijk, er kwamen tranen.

Mutti, je bent zó thuis. Dan mag je rusten in vrede en is deze

taak volbracht. 'Ein schön Leich'* is dat dan geworden, een mooie begrafenis. Wie weet, mag ik je zelf nog wegbrengen. En anders komen bezoeken in Jeruzalem, bij Yad Vashem. Het is nu bijna 1993, en aangezien ik geen Hebreeuws spreek noch ooit de joodse jaartelling heb aangehouden, hef ik mijn glaasje kruidenthee en zeg: 'Tot volgend jaar in Jeruzalem.'

9 december 1992

Nu zal toch moeten worden begonnen met de brieven van tante Olly en Rabbi Schachter. Ik begin met de tweede. De eerste is zo moeilijk, zo traumatisch, dat ik hem bij stukjes en beetjes heb gelezen. En toch in elkaar klapte... Ziek werd van de schok, van boosheid eerst. Van veel verdriet en opstandigheid later. Ik kom er op terug bij de vertaling, als ik dat vandaag kan opbrengen...

Later die dag. Rabbi Schachter schrijft:

Beste mevrouw Van Beek,

Ik was voor een bezoek in het buitenland, vandaar het vertraagde antwoord.

Ik was zeer geroerd door uw grondigheid en uw verlangen de registratie van het gedenkschrift correct te maken, terwijl het mijn zorg was niet verder te traumatiseren en u in contact met familie te brengen.

Ik sluit wat formulieren voor u bij om uw moeder te registreren en eventueel andere familie. Het zal u duidelijk zijn dat we geen voorgaande ingevulde *Pages of Testimony* kunnen vernietigen, we kunnen er wel een memo of nota aan toevoegen met een verwijzing naar de 'toegevoegde *Pages* in 1992', bijvoorbeeld. Die zal leiden naar uw gecorrigeerde *Pages*.

Vul het bijgevoegde formulier alstublieft in, adresseer het aan mij, zodat ik de Rode-Kruisbrief en uw eigen brief erbij kan voegen als ik ze ontvangen heb.

Hoogachtend,

Rabbi J. Schachter'

* Jiddisch.

Het formulier is ingevuld, ik moet alleen een paar dagen wachten op een kleine afdruk van de foto van Olga en mij om ze mee te sturen.

En nu, er is geen ontkomen aan: de brief van tante Olly.

Beste Erica,

Ik wou dat ik al je vragen kon beantwoorden, maar misschien doet mijn leeftijd van 85 jaar me een hoop vergeten, of heb ik een hoop dingen niet geweten toen ze gebeurden. Ik ben verrast dat je vader me gekend schijnt te hebben. Ik heb hem nooit persoonlijk ontmoet! Olga was echt niet meer dan een collegaatje van de 'Arbeiter Törn Verrein'. Ze is naar Holland gaan 'lopen', geloof ik, voordat de Hitler-ellende in Wenen begon? Ben jij in Holland geboren? Ik was zo gelukkig hier Miss Palmer te ontmoeten, een dame die garant wilde staan voor mijn ouders, Hilda en haar twee kinderen! Maar Hilda trouwde nog liever met Jaap en ging naar Holland, dan om dienstmeisje te worden zoals ik, en de kinderen kwamen met een 'Kindertransport' hierheen en woonden bij een Engels echtpaar. Het duurde tien maanden voor ik Inge meekreeg om bij mijn ouders hier te blijven en later bij mij. Ik weet niet of Ilse deze feiten kent, maar vertel het haar niet, alsjeblieft.

Een ander feit is, dat Olga de mantel met de opgespelde ster GELEEND had van Hilda. Het was Hilda's mantel! Ik hoop dat Ilse en Inge dit nooit te horen krijgen. Alsjeblieft, laat het ze nooit weten!

Erica, probeer alsjeblieft te vergeten wat er gebeurd is. Vergeet en vergeef!!

Ik bewonder je om...

Verder kan ik niet gaan, nu...

Dus dit was het grote geheim dat vijftig jaar verborgen is gebleven. Olga had even Hilda's jas aangetrokken... en verdwenen was ze.

En het schuldgevoel en de schaamte hebben daarna Ilse en mij aangerand.

Vijftig jaar! Vijftig jaar lang is ze doodgezwegen, heeft niemand met mij over mijn moeder willen praten, heeft iedereen gezegd het verleden met rust te laten. Ook tegen Ilse. Ze 'zou haar moeder verdriet doen' door vragen te stellen. Nee, ze zou het geheim kennen en misschien aan mij vertellen. Die schaamte, dat schuldgevoel hebben wij ons hele leven meegedragen, om we wisten niet wat!

Die boosheid over het lot, ongekend maar daarom niet minder gevoeld, heeft mij, maar ook Ilse, in onze volwassenheid van crisis tot crisis meegesleept. Hoe vertaal je het kreunen, de pijn die vanaf je tenen tot je kruin voelbaar is, de stroom adrenaline, die je lichaam kan vernietigen, in godsnaam in woorden! Geef me WOORDEN daarvoor!!

Hilda was dus haar mantel kwijt, de mantel die mijn moeder het leven kostte en die vijftig jaar lang alles bedekt heeft, ook mijn leven.

Zeg me hoe ik deze letterlijke pijn vertaal in geschreven zinnen en ik zal een boek schrijven dat dikker is dan Salman Rushdies *Duivelsverzen* en zwaarder dan de *Tora* en de *Statenbijbel* samen.

Hoe maak ik het verhaal waarom het gaat tot iets dat ook voor mezelf geloofwaardig blijft? Hier lijkt het op een slechte roman, met verzonnen persoonlijkheden. Maar het is waar. Het is echt gebeurd! Dit was mijn leven. En dat van mijn moeder.

Ik moet mezelf weer bij elkaar rapen. En doorgaan met schrijven.

Urenlang heb ik dat uitgesteld. Van alles gedaan: getelefoneerd, ook met Paul, gepraat met Jessica, voor de tv gehangen, om weer tot mezelf te komen. Gisteren bij Dorine heb ik ook geprobeerd om het in de context van die tijd te plaatsen, te relativieren, vooral weer te relativieren...

Zelfde dag, heel laat. Nu maak ik toch de brief van Olly af.

Ik bewonder je omdat je zo'n sterk, nuttig leven hebt geleid en nog steeds zo behulpzaam bent. Dat moet toch voor een deel door je christelijke opvoeding komen.*

Ik heb Hilda niets te vergeven. Na mijn bezoek met Inge aan Holland wilde Hilda Inge en Kurti bij háár laten wonen, en bij Louis, met wie ze op dat moment niet getrouwd was. Hij moet een goed, fatsoenlijk mens geweest zijn, dat hij akkoord ging om niet alleen Ilse, maar ook de twee andere kinderen aan te nemen. Om haar te helpen, trouwde hij zelfs met haar. Ik smeekte Hilda om Inge voor nog twee jaar bij me te mogen houden, zodat ze haar opleiding kon afmaken. Hilda weigerde dat.

In ieder geval lijkt het erop dat ze die strijd om de kinderen opgaf, ook de strijd met het Joodse Vluchtelingen Comité (Jewish Refugee Committee) dat de kinderen beschermde. En niemand zag of hoorde er daarna nog iets over...

Ja, Erica, de bittere tijden die je het grootste deel van je leven hebt meegemaakt, hebben je gemaakt tot wat je nu bent. Een dapper, meelevend mens. Probeer niet aan het verleden te denken; geniet van je toch een beetje comfortabel leven nu, zoals ik doe. Ik probeer geen notie te nemen van wat er om me heen in de wereld gebeurt (ik weet dat dat heel zelfzuchtig is, maar met mijn 85 jaar heb ik geen strijd lust meer in me). Ik leef met mijn kat Shelly heel tevreden, wachtend op Inges wekelijkse brief. Ik hoop dat de behandeling van Allan (Inges man) zijn kanker helpt bestrijden. Hij heeft kort geleden een operatie gehad en maakt het momenteel goed. En hopelijk voor nog heel lange tijd. Hun drie dochters wonen in Engeland, maar ik zie alleen Sara af en toe. Kate woont in Sheffield, dus nogal ver weg. Ik zie haar zelden. Helen toont geen enkele interesse in contact met mij. Ik heb haar al niet gezien sinds mijn tachtigste verjaardag.

Wel, lieve, hou je goed. Denk niet teveel aan wat er gebeurd is en maak van het heden het beste. Alle goede wensen,

Tante Olly

* Hoe komt ze erbij.

Tja, alle goede geesten, sta me bij! Wat moet ik de oude dame antwoorden? Ze bedoelt het blijkbaar zo goed; al mijn vragen over mijn moeder heeft ze inderdaad beantwoord, voorzover ze kon. De conclusies zijn inderdaad mijn eigen verantwoordelijkheid.

Van de schrik heb ik mijn eerste spontane reactie in vloeiend Duits kunnen schrijven. Achteraf heb ik dat niet meegenomen, het was te hard voor haar.

Ik schei uit, voor de zoveelste keer. Ga slapen.

10 december 1992

Alles van mijzelf heb ik opzij gezet om vandaag terdege voorbereid de oprichting van het Platform Mondiale Bewustwording goed mee te maken. Twee weken geleden heb ik een voorstel ingediend om dit Platform een 'vliegende start' te kunnen geven. Hulp aan Joegoslavische ontheemden hier in Nederland en een bedrag per inwoner, te voteren door de gemeenteraad, voor de grote gezamenlijke geldinzameling (landelijk) voor Somalië en Bosnië.

Huilen kan ik nu. Dus doe ik het. Na de enigszins ludieke openingsspeech van de burgemeester gingen we als vergadering verder. En alle officiële agendapunten werden behandeld, zoals het opstellen van een jaarplan, gemeenschappelijke manifestaties, huishoudelijk reglement etc. Niets kwam goed uit de verf.

Deelnemers liepen weg. Toen amper de helft over was, kwam in de rondvraag mijn voorstel aan de orde. Het enige dat ik wilde was mijn naam eronder wegvegen, die van het Platform eronder en dan naar de gemeenteraad. Tja, in zo'n situatie kun je niet verwachten dat het punt ook maar even serieus besproken wordt. De volgende vergadering is eind januari. En dan moet ik zelf met een concreet voorstel komen. Alsof dit niet concreet was. En anderen vonden weer dat ze er eerst met hun achterban over moesten praten, terwijl het Platform juist bedoeld is om zelfstandige beslissingen te nemen. Ze hebben, het is weer zo duidelijk, geen flauw benul, geen enkel inlevingsvermogen in

hoe het is om in een oorlog te zitten. Ach, volgende maand is die nood er toch nog?! Ja, en dat ze daar in die opvangcentra door ons in de steek gelaten worden deze winter, geeft niks. En dat spullen en geld pas volgend jaar beschikbaar komen (misschien) is minder belangrijk dan een reglementair verloop van vergaderingen. Ik was zo boos en verbijsterd, dat ik er serieus over denk de hele actie alleen en op persoonlijke titel te doen. Maar dat kan ik gewoon lichamelijk en geestelijk niet aan. Want ook het werk voor een fakkelwake op 24 december tegen vreemdelingenhaat en asielzoekers-hetze heb ik al op me genomen.

Dit was dus de grote teleurstelling van vandaag. Het blaadje *Mondiaal*, dat deze keer uitsluitend op het conto van Ad geschreven moet worden, was weer wel mooi. Ik heb daar slechts één heel klein artikeltje voor geschreven en alles gecorrigeerd. Zaterdag nog de vrijwilligersmarkt en dinsdag de AFKIN-vergadering.

Ik weet dat ik het zelf doe, maar ik wil zo graag alles kunnen blijven doen, schrijven, rouwen en werken. Help!

Die inspraak in de ABZ-commissie is een groot succes geworden! Landelijke kranten en het *Utrechts Nieuwsblad* schreven erover. Elma mocht dat dus niet, maar had wel contact met het Inspraakorgaan Welzijn Molukkers en Lilipali van de Tweede Kamer. Die heeft er vragen over gesteld aan de minister. De VNG bagatelliseerde het geval, tot onzekerheid van burgemeester Laan. Ik heb hem de kamervragen kunnen brengen en wacht op het antwoord uit Den Haag.

Dat is óók mijn leven.

Maar ik verlang er zo naar om weer helemaal met het verleden bezig te zijn, met mezelf dus, dat ik dit maar allemaal heb opgeschreven. Hé... met een gevoel dat ik het op deze manier aan mijn moeder heb kunnen vertellen.

De geest gaat waarheen zij wil – er bestaat voor haar geen tijd, geen afstand. Zij verplaatst zich in andere dimensies, andere mensen, andere tijden en toestanden. Mits zij gewillig is empathisch te zijn.

Hier zit ik, ik kan niet anders, wie wil met mij meegaan?

Zou het gebeurd kunnen zijn.

Het is augustus 1942. Een warme dag, die naar onweer neigt.

Olga en Erica gaan even naar Olga's zuster Hilda, die een baby heeft. Dat is niet gemakkelijk in die tijd, een baby grootbrengen.

Olga heeft een ster, een jodenster op haar jurk. Een jas heeft ze niet aan, het is hoogzomer. Of kleine Erica ook een ster draagt? Ik weet het niet.

Aan het eind van die middag wordt de lucht donker, maar het regent toch nog niet. Hilda komt tot de ontdekking dat ze iets nodig heeft voor de baby. Melk? Meel? Of de speen is stuk, of de fles...

En Olga biedt aan om even snel het nodige te halen. Snel, want het is zo spertijd. Dan mogen er geen joden meer buiten lopen... Omdat de lucht zo dreigend is roept ze naar Hilda: 'Ik trek even jouw jas aan' en gaat weg.

En dan loopt ze een Nederlandse politieman tegemoet, of een landwachter, die een gele ster ziet en daaruit de vrijheid haalt deze jonge en aantrekkelijke vrouw aan te houden. Tot zijn plezier en haar schrik blijkt de ster niet opgenaaid, maar opgespeld te zijn. Dat is voor hem de reden om haar onder bedreiging van zijn pistool – er gingen immers verhalen dat ze op straat al doodgeschoten was, maar dat bleek niet waar te zijn – op te brengen: mee te nemen naar en op te sluiten in de gevangenis.

Thuis wachten, in steeds grotere paniek, Hilda en de kleine Erica. En naarmate het later wordt weet Hilda zekerder dat Olga moet zijn opgepakt. Omdat zij haar ster niet op haar jas had genaaid, maar met veiligheidsspelden had vastgemaakt.

Het duurt dagen voordat zij zekerheid krijgt. Het duurt tot 8 september voor ze een briefje van Olga zelf ontvangt, die op dat moment onderweg is van Amsterdam naar Kamp Westerbork. Olga probeert haar zuster zelfs op dat moment nog moed in te spreken. Maar op 10 september zendt ze wel vanuit Westerbork in paniek een telegram naar Hilda, om de 'arische' papieren van haar ex-man op te sturen. Het mag niet baten. Al de volgende dag, 11 september, wordt ze in de veewagen gestouwd, richting Auschwitz, waar ze bij aankomst meteen wordt vermoord.

Voor Hilda moet de nachtmerrie nu pas goed begonnen zijn. Dit is onherroepelijk de laatste keer geweest dat Olga haar kan helpen. In feite voor háár sterft.

Wat moet ze nu met die kleine Erica? Het is al zo moeilijk met de baby. Gelukkig heeft Erica ook een vader, een 'arische' vader nog wel, die, om het verhaal ingewikkelder te maken, op dat moment 'voor de schijn' getrouwd is met Hilda. Natuurlijk na van Erica's moeder gescheiden te zijn. Die vader, Jaap, heeft een broer die sinds kort getrouwd is. En zij willen wel zolang op Erica passen.

Maar als Olga niet terugkomt – en niemand weet of ze ooit terugkomt – wordt het moeilijker. Dan wordt Erica opeens een jodenkind, een risico. En dan begint de zwerftocht van het kind, van onderduik- naar onderduikadres, tot niemand het meer weet en ze opnieuw bij haar oom en tante op de stoep staat.

Waar is Erica's vader tot dat moment? Waarschijnlijk is hij in Duitsland tewerkgesteld, tot hij in de voorzomer van 1943 weet te ontsnappen. Hij is dan wel 'getrouwd' met Hilda en volgens de afdelingen Registers en Bevolking van het stadhuis wonen ze ook op hetzelfde adres, maar feitelijk woont hij bij zijn eigen vader, Erica's grootvader dus.

Als hij, na zijn ontsnapping, zijn dochttertje gaat zoeken en bij zijn schoonzuster binnenkomt, is dat net op het moment dat ze Erica aan het 'aftuigen' is (zijn woorden, vele jaren later). Na een hevige ruzie neemt hij zijn kind mee naar zijn huis, waar ze een paar heerlijke maanden heeft. De enige fijne tijd eigenlijk van haar hele jeugd waarop ze, toen ze volwassen was, kon terugkijken.

Die schoonzuster heeft het er niet bij laten zitten. Jaap toont geen greintje dankbaarheid dat ze zich het lot van het kind heeft aangetrokken, temeer omdat het toch een jodenkind was. Integendeel, hij heeft ruzie met haar gemaakt, haar verwijten toegevoegd en het kind 'zomaar' meegenomen. Dat roept om wraak. Verraad? Dat kan ze, ook voor haar man – Jaaps broer en oom van Erica – niet maken. Dus schakelt ze iemand van de Raad

voor de Kinderbescherming in, 'want het is toch niet goed te praten dat zo'n klein meisje bij twee mannen opgroeit, bovendien, het is een joods kind.'

Dat laatste moet even moeilijk zijn geweest voor de Raad voor de Kinderbescherming, maar er is iemand geweest die een briefje heeft getekend dat de Duitsers ermee instemmen Erica van Beek in de Martha-Stichting te Alphen aan de Rijn te laten opnemen. Tja, maar de Martha-Stichting in Alphen blijkt te zijn 'gevorderd' door de Duitsers! In Nieuwersluis is een dependance opgezet, waar een deel van de kinderen is ondergebracht.

Op een koude, natte, donkere dag in december 1943 wordt Erica dan 'veilig opgeborgen' in de Martha-Stichting, waar ze tot haar negentiende zal blijven.

En Hilda?

Hilda heeft met haar twee oudere kinderen veilig weg kunnen komen uit Wenen. Zij krijgt de kans naar Engeland uit te wijken. Maar ze geeft er de voorkeur aan de kinderen zonder haar te laten gaan – met een vriendin – om zelf in Amsterdam te blijven.

Na de oorlog trouwt ze met Louis, nadat het schijnhuwelijk met Erica's vader ongedaan is gemaakt. De baby uit het begin van dit verhaal groeit voorspoedig op en heeft een vader en een moeder. Een tweede baby, in de oorlog geboren, overleeft die tijd niet. Hilda heeft, met haar kind, ook een poosje in Westerbork gezeten, maar weet wel te overleven.

Na 1945 voert zij korte tijd strijd met het Joodse Vluchtelingencomité en met de opk, het Oorlogs Pleegkinderencomité, om haar eigen, oudere kinderen terug te krijgen. Ook kan ze geprobeerd hebben om Erica uit dat kindertehuis te krijgen. Dat is niet gelukt. En die mislukking is – misschien – gebaseerd op het feit, dat zij èn Erica's tante èn haar stiefmoeder is. Tja, de opk heeft zo haar eigen normen gehad en Hilda zou het met geen mogelijkheid aangekund hebben om vier kinderen groot te brengen.

Is Hilda, met haar herinneringen en haar verleden, dan gelukkig geweest?

Wenen

In Wenen moet tussen 1920 en 1933 niet gemakkelijk te leven zijn geweest. Er waren de recessie, de werkeloosheid, de armoede. Dáár, net zo goed als hier. Grootpapa, Armin Bock, vluchteling uit Tsjechië, was statenloos geworden. Getrouwd met de Weense Jozsefa Karpfen (omama, mijn grootmoeder), waren zijn twee kinderen, de dochters Olga en Hilda, evenzeer statenloos. Hoewel joods, wijst niets er op dat zij deel uitmaakten van de joodse gemeenschap in Wenen. Maar grootpapa was wel als gevolg van de vervolgingen van joden naar Tsjechië gevlucht.

Wat deed hij voor de kost? Had hij (recht op) steun, indien werkloos? Of had het gezin in het begin nog een kapitaaltje?

Grootpapa stierf blijkbaar jong. Het gezin was lid van de Socialistische Arbeiders Partij. Vooral omama schijnt daarin militant te zijn geweest. De jongste dochter, mijn moeder Olga, was tevens een enthousiast lid van de Arbeiter Tünn Verein en won later zelfs goud bij de Arbeidersolympiade in Boedapest.

Het éénuoudergezin schijnt zeer behoeftig te zijn geweest. Reden waarom Olga het besluit nam te proberen in Nederland een baan te vinden. Zij kwam naar Nederland en vond, behalve werk en een inkomen, ook een man en kreeg later één kind uit dat huwelijk.

De oudste dochter kreeg in Wenen twee kinderen. Uit een verhouding met een man met wie ze niet kon trouwen?

Het verhaal wordt ingewikkeld.

Hitlers hel wordt zichtbaar in 1933. In dat jaar, in oktober, trouwt Olga in Nederland met Jaap van Beek, geen jood, maar een blonde blauwogige Hollander. (Enkele generaties terug schijnt ene Vrouwe Von Dalmann, van Duitse landadel, met een Van Beek getrouwd te zijn geweest, dus aan het 'arische' kon niet getwijfeld worden).

Bijna twee jaar later wordt uit het huwelijk van Olga en Jaap een dochter geboren, Erica. Nog een half jaar later schijnt het huwelijk voorbij te zijn geweest. Olga gaat terug naar Wenen, met haar baby. En dan wonen ze daar in die huurkazerne: Omama,

Hilda met haar twee peuters en Olga met haar baby. Het is niet bekend of Hilda (nog) wordt onderhouden, noch is het bekend of, als de scheiding tussen Olga en Jaap definitief is, Olga alimentatie ontvangt. Aan te nemen is dat Olga de kost verdient voor de familie. In die tijd wordt Erica zo ziek, dat ze in het Kinderziekenhuis in Wenen wordt opgenomen en daar een heel ritsje kinderziektes achter elkaar oploopt. Hetgeen niet bevorderlijk kan zijn geweest voor Olga om haar baan te behouden.

Na de Kristallnacht breekt niet alleen de hel los in Duitsland, maar ook de paniek onder joodse burgers in omliggende landen.

Jaap, sedert augustus 1938 gescheiden van Olga, gaat naar Wenen en smeekt Olga met hem te hertrouwen voor haar eigen en Erica's veiligheid. Olga weigert en voegt hem toe dat Hilda met haar twee kinderen veel kwetsbaarder is. Hoe komt Jaap ertoe om met Hilda te trouwen en haar en haar twee kinderen veilig te stellen, terwijl hij van Olga houdt? Olga is een sterke persoonlijkheid, een sportvrouw in hart en nieren, veel sterker dan Jaap en Hilda samen.

Olga gaat met Erica en Omama 'op vakantie' en als ze terugkomen zijn Jaap, Hilda en de beide kinderen uit Wenen vertrokken. Dat moet in de zomer van 1939 zijn gebeurd.

Tante Olly Weiss.

Zoals gezegd was Olga lid van de Arbeiter Törn Verein. In hetzelfde gebouw waar zij met haar familie leefde, woonde ook de familie Weiss. En die familie was dol op de kindertjes van Hilda, vooral op het oudste dochttertje Inge. Olly Weiss was Olga's clubgenote.

Olly zocht en vond werk als huishoudster of dienstmeisje in Londen. Ze wilde ook haar ouders laten overkomen en Hilda met haar twee kindertjes. Ze had het geluk ene Miss Palmer te vinden, een rijke dame die garant wilde staan voor zowel de familie Weiss als Hilda. Deze gebeurtenis vond plaats in de loop van 1938. In '39 was alles rond.

Maar toen puntje bij paaltje kwam, met andere woorden, toen Olly naar Wenen ging om hen op te halen, bleek Hilda inmid-

dels met Jaap getrouwd te zijn. Liever dan dienstmeisje in Engeland te worden en zelf voor haar kinderen te zorgen, ging ze met Jaap naar Amsterdam. Terwijl haar kinderen met een zogenaamd 'Kindertransport' doorreisden naar Londen. Inge kwam tien maanden na aankomst daar bij de familie Weiss te wonen, waar ze na het overlijden van Olly's ouders door Olly zelf werd grootgebracht. Haar broertje Kurti kwam bij pleegouders terecht. Beide kinderen bleven in Engeland, werden daar volwassen en kregen de Britse nationaliteit.

Hilda's derde kind, de in Nederland geboren Ilse, bleef bij haar. Zij kreeg na de oorlog dus een (stief)vader, groeide voorspoedig, maar niet traumaloos op als tweede-generatiekind. En bleef eigenlijk enig kind.

De oorlog bleek ook voor haar ouders een onverteerbare zaak te blijven en toen de dochter volwassen was besloten ze te scheiden. Niet zolang daarna is Hilda gestorven, ze was opgebrand.

13 december 1992

Ik zit met mijn gevoel weer helemaal in de oorlogstijd. Al een paar dagen trouwens. Is er in vijftig jaar dan niets veranderd? Het besef dat het Platform, en dus Nieuwegein, weigert nu iets te doen tegen de ellende in de ontheemden-opvangcentra in de vorm van het bezorgen van wat afleiding, of te adviseren aan B&W over een bijdrage per hoofd van de bevolking, voor Bosnië (waar een hongerwinter als van '44 op komst is!) en Somalië... Het niets kunnen doen, het weten hoe het is en wordt, het maakt me zo wanhopig, dat ik er niet van slaap en de hele dag aan niets anders kan denken. Hoewel ik gisteren toch met een vriendelijk gezicht de hele dag voor de stand van de Novib op de vrijwilligersmarkt heb gezeten.

Weet je, je kunt er alleen over praten met mensen die weten waarover je het hebt.

Ik ben wel blij, dat de actie tegen vreemdelingenhaat, tegen de illegalenhetze, op gang komt. Peter heeft affiches gemaakt voor de vierentwintigste. Vrouwen voor Vrede en Amnesty International doen mee.

Zo kan ik mijn verdriet en mijn boosheid weer kanaliseren zonder mezelf schade te berokkenen.

Verdriet en boosheid zijn niet weg, o nee.

Ik wil terug naar 9 december, de brieven.

Ik zal Rabbi Schachter het verhaal kort vertellen, waarom ik zo vastbesloten ben in het rechtzetten van de *Pages*. Ziet hij dan zelf niet, dat dat geen herdenking is van mijn moeder, maar de wens van mijn nicht de naam van haar familielid daarbij te hebben? *N'importe* met wat voor gegevens? Er klopte geen syllabe van, behalve de naam. Mijn eerste gevoel was dan ook, dat hij, die Rabbi, zich een beetje gepasseerd voelde, omdat ik niet inging op de vondst van die aangetrouwde neef, die ook niets wist. Maar dáár was ik niet naar op zoek, dat moet ik hem óók duidelijk maken. Eerherstel voor Olga, van wier leven en dood alleen Hilda op de hoogte was en die dat verzwegen voor mij. Die mantel van vijftig jaar oud, die pas door Olly opgelicht werd, met de opdracht dat nooit aan Ilse en Inge te laten weten. Dat wil ik ook in de *Pages* hebben. Ik zal ook aan Ilse moeten laten weten van die brief. Hoe? Daar moet ik goed over denken, dat heeft geen haast.

Andere dingen herhaalt Olly of kan ze niet meer in de tijd plaatsen. Maar betrokken bij de tijd van toen is ze nog altijd, al zegt ze geen 'fight' meer te hebben met haar 85 jaar.

Dat houdt in, dat ze dat vroeger wel had. En dat blijkt ook wel. De moed om niet alleen voor zichzelf maar ook voor anderen een veilige haven te vinden, spreekt uit haar brieven. Jammer, heel jammer, dat Inge en Kurti, die ik in Wenen zo goed gekend moet hebben, helemaal uit het zicht zijn verdwenen. Eigenlijk net als Ilse toch. Een familieband zal ik nooit meer met hen hebben, maar het is fijn dat ik toch weer over hen gehoord heb.

Aan de verwerking van 'die jas' ben ik nog steeds niet toe. Ook niet als ik relativeer. Hoe doe je dat als slachtoffer? Ik kan zeggen: Hilda, ik vergeef het je, aan het feit zelf is jouw enige schuld je onderschatting van het gevaar dat je slordigheid opleverde. Dat is iets wat in alle tijden voorkomt.

Maar het heeft wel mijn moeder het leven gekost, terwijl jij in die mantel hoorde te zitten. En zoals jij overleefd hebt (maar hoe?), zo had zij kunnen overleven. En zij zou Ilse wel hebben opgenomen, strijdbaar als ze was. Nu heeft mijn leven Ilse een thuis opgeleverd, maar blijkbaar geen gelukkige jeugd. Laat ik dat vasthouden. Ilse is ook een oorlogskind geworden, zij het 'thuis.' En mijn leven heeft bestaan uit vluchten, van nergens naar nergens, me afsluitend van mijn verleden tot nu. Hier pas heb ik mijn thuis gevonden. Alleen, na drie kinderen en twee huwelijken. Mijn oudste verloren door drugs en zelfmoord – geen moeder die hem kon opvangen, die zat in zichzelf gevangen.

Jacob, mijn kind, óók onder die mantel weggestopt, tot hij stikte. Van levensangst.

Leo, die alleen is en dat misschien wel zal blijven, opgegroeid met mij en twee vaders die geen echte vaders konden zijn.

Jessica, die zich nog steeds vrij vecht van onder die jas, waarvan ze het bestaan nu weet.

Ikzelf, die me niet meer durf te wagen in een nieuwe relatie, na vijf keer verkeerde keuzes gemaakt te hebben.

Dank voor die ene, die me geleerd heeft mijn boosheid en verdriet te sublimeren in actie voor mensen, die net als ik leden onder verdrukking en miskenning van hun menselijke waardigheid, de arbeidsongeschikt verklaarden!

Is dat de sleutel van mijn hele verdere leven na Olga? Verdrukking en miskenning van mijn menselijke waardigheid? Tenslotte was ik joods en als zodanig ben ik – gezien in de tijd waarin ik leefde – behandeld. Zie ik nu. En heb ik gehandeld, in de afgelopen twaalf jaar, maar dan om erkenning van mijn persoon en herstel van mijn menselijke waardigheid.

Uit mijn empathie met degenen met en voor wie ik werkte, vanuit wat ik zelf heb ondervonden.

Maar ook uit boosheid en verdriet, die niet onder woorden waren te vangen, omdat ik de vracht van het verleden bleef ontkennen tot nu.

15 december 1992

Wat is – en wat is de functie van – een profeet?

Dominee Mook noemde me eens 'de profetes van Nieuwegein.' Dat bleef hangen.

Vanavond gemeenteraadsvergadering. In de pauze raakte ik in gesprek met J.H. Hij vertelde me vol enthousiasme over de besognes voor de voorbereiding van het kerstfeest. En ik vertelde hem, dat ik niet in staat was om kerstfeest te vieren dit jaar. Met wat zo dichtbij gebeurt ten oosten van onze grenzen. Met Bosnië en de beelden van Somalië.

Een ander raadslid zei later: 'Je komt ons toch niet verdrietig maken, hè Erica?'

Wat moet ik dan? Meepraten voor de vorm, uit beleefdheid? Mag ik mijn gevoel, mijn verdriet en boosheid en onmacht niet uiten om het kerstfeest niet te verstoren? Mag ik, onderhuids, niet aangeven, dat we niet met een schoon geweten en opgewekt gemoed kunnen feestvieren, terwijl er zulke verschrikkelijke onmenselijke dingen gebeuren, deze kersttijd?

Bedoelde dominee Mook, dat ik een distel onder de voetzool ben? Of een (onheils)profeet, die de gewetensrust verstoort van christenen en niet-christenen?

Wij, oorlogskinderen en -volwassenen weten toch, hebben het toch allemaal aan den lijve ondervonden? En zijn toch bang, boos, hulpeloos en bijna machteloos? Bijna, want slechts op een klein terrein kunnen we ons verzetten tegen de mateloze onverschilligheid, het 'cocoonen' om niet betrokken te raken. Trek dat scherm om, die muur die je om jezelf hebt opgetrokken en zie toch wat er om ons heen gebeurt. Laten we samenwerken om te proberen daar verandering in te brengen. Is het niet voor onszelf, dan voor onze kinderen en kleinkinderen. Opdat het bloed aan onze onverschillige handen niet komt over onze nakomelingen. Dan zijn we zeker schuldig.

Omama, zo zwak als u was, u was een militante vrouw, die veel betekende voor de arbeidersbeweging.

Mutti, de kracht van je karakter, je doorzettingsvermogen als sportvrouw, je levenswil om hier weer een nieuw leven te beginnen, met alle dreiging van Hitler-Duitsland. Geef me iets van jul-

lie kracht en doorzettingsvermogen, ondanks alle weerstanden.
Ik ben zo moedeloos nu.

*Wie wenst te horen
Wie wenst te zien
Wie lijdt mee
Niet alleen met mij
Maar met de verschrikking
Waar mensen als zij
Mee moeten overleven
of sterven?*

Ik heb hier niet om gevraagd, noch kan ik me ervoor afsluiten.

Mijn eigen onmacht over mijn verleden gaat naadloos over in de wanhoop over de verschrikkingen van vandaag.

Ik dacht afstand te kunnen nemen, nu, maar elk ogenblik dat het langer duurt, ben ik meer deel van hen. Hoor ik bij hen, hier in mijn eigen veilige flatje ben ik daar niet veilig voor. 'l Histoire interieure se repète toujours; comme l'exterieur. Et parce que cette histoire d'aujourd'hui est l'histoire de moi-même et de Maman et Omaman et six miliones des autres hommes. Et il passe aujourd'hui, après cinquantes années.

Nu weer in het Frans, eerder al naar Olly in het Duits. Wat komt boven terwijl ik dit schrijf?

Vertellen, schrijven wat ik weet, wat ik voel. En mensen deelgenoot maken van wat er gebeurt, of ze willen of niet.

Die jas moet weg.

Ik vecht en worstel met al die gevoelens, dag en nacht. Soms is het verdriet zo groot, dat ik geen gesproken woorden heb en als ik ze vind, door de belangstelling van anderen, neemt mijn mond het over, zonder dat ik het kan tegenhouden.

Is dit de functie van een profeet?

Of gedraag ik me als een opdringerige actievoerder?

Nee, dat ben ik niet. Maar misschien zien ze me zo wel, als ik die gevoelens niet in de hand houd en daarmee anderen op hun hart en geweten aanspreek.

Dat doe ik trouwens al meer dan tien jaar – over arbeidsonge-

schikt verklaarden (zieken en gehandicapten), over racisme versus gelijkwaardigheid. Als het mij onverschillig zou laten, zou ik ook geen behoefte hebben erover te schrijven of te praten. Soms geven ze mij het gevoel dat ze me voor gek verslijten.

Zo zij het. Dit ben ik, Erica, gevormd door een leven dat werd gedomineerd door een onzichtbare en ongekende jas van vijftig jaar oud nu. Exponent van 'opdat wij niet vergeten.'

16 december 1992

Ik las net Ilse's brief van 14 november nog eens, waarin ze de knoop tracht te ontwarren die is ontstaan door Rivka's invulling van de *Page*. De geschiedenis van Olga en die van Hilda werden door elkaar gegooid. Dat zou kunnen impliceren dat Hilda ook aan Rivka de feiten verteld heeft – de jas – en dat Rivka er zo door in de war is geraakt, dat deze knoop ontstaan is. Ik probeer het nu in de tijd te plaatsen. Iedereen was nog bezig de opblaasende herinneringen aan de verschrikkingen te verwerken of weg te stoppen. We waren getraumatiseerd, konden niet goed onder woorden brengen wat ons zo bezig hield. Misschien heeft Hilda haar verhaal wat verward gebracht en heeft Rivka het even verward opgepakt. Maar als ze een brief daarover geschreven heeft, weet niet alleen Olly het, maar ook Rivka wist het dan – en Ilse dus nu!

- 1 Hoe vertel ik het Ilse?
- 2 Hoe vertel ik dat aan tante Olly?

Oh tijd, haal me in wat dat betreft!

Kalien Blonden heeft gebeld. Grote opluchting: het radioprogramma gaat niet door. De redactie vond het niet zo opportuun. Ik liet tot haar verbazing blijken dat ik het prima vond. Want de enige reden dat ik toegestemd had, lag in de zoektocht naar overlevenden, die haar gekend zouden hebben. Dat is nu niet meer nodig. Vandaar.

20 december 1992

De laatste gegevens komen nu binnen en de komende week hoop ik, zo niet het echte rouwproces, dan toch dit boek af te ronden.

De afgelopen dagen liepen er nogal wat dingen door elkaar, zodat het moeilijk was om bij deze zaak te blijven. Zo emotioneel, dat ik niet meer kon slapen en gisteren echt in elkaar klapte. (En prompt van half vier 's middags tot acht uur vanmorgen met enkele onderbrekingen wel sliep!)

Waarom mijn emoties met me op de loop gingen?

Onder andere omdat ik het niet kan verwerken dat mensen heel zorgeloos voor miljoenen en miljoenen aan kerstinkopen doen, ruig tafelen, feest vieren, terwijl vlak over onze grenzen – en wat verder in voormalig Joegoslavië – de geschiedenis zich aan het herhalen is. Dezelfde geschiedenis, waarmee ik in dit boek probeer klaar te komen.

Zwijg, Erica, maak ons niet verdrietig, doe geen beroep op ons en op ons geweten. Zie je dan niet, dat wij feest willen vieren, jij rustverstoorder!

Afgaand op de signalen verwacht ik donderdag 24 december dan ook geen grote opkomst voor de fakkelwake, die we als ARKIN georganiseerd hebben.

Gisteren heb ik in de bibliotheek *Het Joodsche Weekblad* weer eens tevoorschijn gehaald. Gezocht naar aanwijzingen, die ik misschien eerder over het hoofd had gezien. In *Het Joodsche Weekblad*, nummer 20 van 21 augustus 1942, trof ik een artikel-tje aan over de bevestiging van de ster.

Ernstige waarschuwing

De voorzitters van den Joodschen Raad voor Amsterdam maken nogmaals met nadruk opmerkzaam op de verplichting voor Joden om:

- 1e. de Jodenster goed te bevestigen en zichtbaar te dragen;
- 2e. zich te onthouden van het betreden van plantsoenen, parken en alle wegen, die voor Joden verboden zijn;
- 3e. het niet gebruik maken van verkeersmiddelen zonder vergunning;
- 4e. het niet wonen of overnachten op andere adressen dan het op het persoonsbewijs vermeld staande adres.

Overtreding van deze bepalingen heeft in verschillende gevallen tot ernstige straffen geleid, zelfs wanneer ze uitsluitend aan onvoorzichtigheid te wijten was. Vandaar deze herhaalde ernstige waarschuwing.

Het is denkbaar dat Hilda nog geprobeerd heeft de Joodse Raad in te schakelen, of op zijn minst geprobeerd zal hebben bij de Raad inlichtingen te krijgen, toen Olga niet meer thuis kwam. Misschien heeft ze verteld dat Olga háár jas aanhad. Maar niets hielp.

Het blijven hypothesen, maar ik kan het me niet anders voorstellen.

21 december 1992

Vandaag ontving ik deze brief van het RIOD:

Geachte Mevrouw van Beek,

In antwoord op uw brief van 2 december 1992 kan ik u het volgende mededelen:

De collecties van het RIOD bevatten helaas niet meer ge-

vens over uw moeder Olga Bock dan u al bekend zijn. Zo zijn er geen documenten bewaard gebleven, die betrekking hebben op de arrestatie van uw moeder.

DE ADMINISTRATIE VAN DE HUIZEN VAN BEWARING IS NA DE OORLOG NIET TERUGGEVONDEN.*

Uit bescheiden met betrekking tot het Kamp Westerbork blijkt dat Olga Bock inderdaad op 11 september 1942 op transport is gegaan.

Ik had graag meer voor u willen doen. Het spijt me, dat dat door de beperktheid van het mij ter beschikking staande materiaal niet mogelijk is.

Met vriendelijke groet,

Mevrouw A. van Boxmeer.

Waar kan ik nu toch heen met mijn boosheid en verdriet? Is er één politieman ooit gestraft voor de voorbereiding van moord op mijn onschuldige moeder? Eén machinist, voor gehoorzaam brengen naar haar plek van executie?

En vandaag de dag gebeurt weer hetzelfde! Worden mensen vanwege hun afkomst, hun godsdienst, hun uiterlijk massaal vervolgd, vermoord, verdreven, op de vlucht gejaagd. En moeten overlevenden er maar mee zien klaar te komen.

Okay, okay, het is allemaal vijftig jaar geleden gebeurd en ik ben nu pas zover, dat ik het een beetje aankan, om die tijd voor mezelf te laten herleven.

Toch gaat het me te ver, als daarvoor vandaag de dag dezelfde dingen gebeuren als toen. Mijn inlevingsvermogen hoeft niet al te ver opgerekt te worden!

En alleman van Neêrlands stam viert liever uitgebreid kerstmis. Dus hoeft ik er bij niemand mee aan te komen.

* Kapitalen van mij.

23 december 1992

Ik bracht me het briefje van Olga nog eens voor de geest. Daarin staat geen spoor van verwijt naar Hilda toe. integendeel, ze probeert Hilda nog moed in te spreken: 'Kopf hoch, Mädel.'

De geschiedenis laat zich niet veranderen. Nooit is er een 'point of return'. Wie ben ik dan, dat ik met zoveel boosheid en rancune terug kijk op een tijd, die niet te vergelijken is met deze tijd, met deze maatschappij, in ditzelfde land? En, ik heb de voorbeelden vlakbij, dat heden ten dage verschrikkelijke dingen gebeuren met en door mensen.

Mag een mens falen? Zwak en misschien laf zijn, als hij moet lijden onder zo'n onleefbare spanning, zoals in die tijd? Met, nog altijd, de voorbeelden van nu in Duitsland en Joegoslavië?

Hilda,

Wat ook de consequenties van 'de jas' zijn geweest, wie ben ik, dat ik je zou veroordelen. Als ik iets moet vergeven, doe ik het bij dezen van ganser harte!

Het heeft blijkbaar allemaal zo moeten zijn.

En zo niet, dan moeten we maar aanvaarden, dat het leven is, zoals het is en ik ben geworden die ik ben. Niet terugzien op wat had kunnen zijn, als...

En ik wil vooruitzien – zien wat nog mogelijk is. Aan welke goede dingen ik nog mag meewerken. Zodat wat gebeurd is en wat heden ten dage gebeurt ten oosten van onze grenzen, zich misschien toch niet meer zal gaan herhalen...

Daarover en op deze manier moet ik Olly en Ilse terugschrijven.

En dat zal ik doen.

Ik heb mijn moeder gezocht en gevonden. Ook al wist ik niet, hoe ik haar zou terugvinden, ik wist wel dat ik nooit afscheid van haar heb genomen. Dat heb ik nu gedaan. En ik mag rouwen om een jeugd die mij en honderdduizenden, ja, miljoenen kinderen is afgenomen door de waanzin

van machthebbers, die de macht gebruiken om in rouw gedompelde volkeren te creëren, omdat die in kleur en afkomst afwijken van wat zij als norm stellen.

Dit is de brief die ik aan Rabbi Schachter schreef:

22 december 1992

Beste Rabbi Schachter,

Het kostte me een paar dagen voor ik in staat was u terug te schrijven.

Ik wil u allereerst nogmaals bedanken voor uw bezorgdheid voor mijn welzijn.

Ingesloten vindt u de ingevulde nieuwe *Page* van mijn moeder, met een foto van haar en mij als kind. Ik dank u dat u voor haar dossier wilt zorgdragen.

Ik wil het u nu nog eens vertellen, zodat er geen misverstand over bestaat, dat ik moest zoeken naar het verleden van mijn moeder en mij. Ik had geen enkel bewijs dat ze ooit bestaan heeft, behalve deze foto en enkele papieren, toen binnen korte tijd twee dingen gebeurden. Het boek van Elma Verhey 'Om het Joodse Kind' kwam uit en de Conferentie 'Het Ondergedoken Kind' werd openbaar. Ik leefde niet alleen bijna zonder herinneringen, maar ook met angsten en boosheid die ik niet begreep.

Ik moest deze queeste maken. Niet alleen voor mezelf, maar ook voor mijn dochter Jessica, een tweede-generatie-kind, zodat ze haar moeder en zichzelf beter zal gaan begrijpen. En óók om haar een verleden te geven.

Ik heb u verteld van mijn twee zonen. Een van hen stierf door zelfmoord, door het bewust nemen van een overdosis pillen en drugs. Daar heeft mijn verleden mee te maken. En ook de tweede zoon heeft daar zijn moeilijkheden door.

En nog een, later belangrijk geworden reden was, om mijn moeder een graf met haar eigen naam te kunnen geven. Zodat ze niet langer een ongekend en naamloos slachtoffer was.

Ik zocht noch verlangde naar familieleden. Iedereen die overleefd heeft, wist van mijn bestaan, niemand heeft zich dat aangetrokken. Zelfs niet van hun bestaan blijkt gegeven. Ik zeg dit niet met boosheid of zelfmedelijden. Er is alleen geen plaats voor ze. Ik heb mijn eigen leven, mijn (vroegere) gezin, mijn vrienden en mijn werk. Met dat laatste bedoel ik, dat ik (nog steeds) wil geloven in de 'Global Village' en onze gezamenlijke verantwoordelijkheid daarvoor. Zo zie ik mijn dagelijkse vrijwilligerswerk. Hierin heb ik mijn familie en vrienden gevonden. Geloof me, er zit geen bitterheid bij.

Ik heb mijn moeder teruggevonden. En mijn eigen verleden. Tegelijkertijd heb ik mijn angst voor mijn herinneringen verloren. En daardoor kwamen zoveel herinneringen terug. Niet alle, de meest traumatische blijven nog steeds verborgen.

Ik heb onder andere ontdekt dat mijn moeder was gearresteerd en in de gevangenis gegooid – en later via Westerbork in Auschwitz is omgekomen – doordat de jas die ze op dat moment droeg, met de opgespelde ster, de jas van haar zuster was. Ze heeft hem waarschijnlijk geleend om gauw iets voor haar zusters baby te halen. En kwam niet meer terug. En die zuster overleefde en heeft nooit meer naar me omgekeken.

Dat maakt die ontdekking wel erg moeilijk te verwerken. Begrijpt u?

Het hele verhaal van mijn zoektocht wordt nu door vriend Paul uitgetikt en geredigeerd. Ik zal mijn belofte houden en u een exemplaar doen toekomen. Als het boek klaar is. Als het uitkomt althans.

Een ellendige bijkomstigheid is dat deze zoektocht gebeurt in een tijd dat al die narigheid in Duitsland plaatsvindt en in het voormalig Joegoslavië. Waar de Serven weer dezelfde dingen doen ten opzichte van niet-Serven, speciaal tegen Moslims. Het is heel beangstigend te moeten concluderen

dat de mensheid nooit zal veranderen, hoe groot de technische vooruitgang en de communicatiemogelijkheden voor de mensheid van tegenwoordig ook zijn geworden. Integendeel, zij lijkt die enkel te willen gebruiken om zichzelf en de hele wereld te vernietigen. Er was een tijd, nog niet zo heel lang geleden, dat ik het idee had dat de mensheid als geheel beter en wijzer aan het worden was. Wel, ik ben wijzer... en droeviger geworden.

Voor wat betreft mijn Israël had ik de hoop, dat met het aantreden van de Labourparty de oorlog met de Palestijnen tot een einde zou komen. Maar er is nog steeds geen teken van vrede. Integendeel, de PLO en de Hamas willen gaan samenwerken en ik ben doodsbenauwd voor die samenwerking.

Jodendom en Vrede... zal dat ooit samengaan?

Laatst las ik in een krant een uitspraak van een Servische woordvoerder: 'Oorlog heeft zin zolang er een mogelijkheid bestaat om er winst mee te maken.' Is dat niet cynisch?

Zet het woord 'vrede' op de plaats van 'oorlog' en we kunnen de heerlijkste wereld hebben. En dan natuurlijk allereerst alle wapenfabrieken verbieden en sluiten. Want zij vernietigen onze wereld en doden onze kinderen, onze vaders en moeders.

Maar dit zijn alleen maar filosofische gedachten van mij. Ik verwacht van niemand, dat hij ook maar een begin maakt die werkelijkheid te maken.

Ik ga u verlaten. Bedankt voor alles wat u voor me gedaan hebt. Ontvang mijn beste wensen voor uzelf. Voor altijd,
Hoogachtend,

uw Erica van Beek

24 december 1992

Een poosje geleden schreef ik: 'In het verleden ligt het heden, in het nu wat komen gaat.' Een cliché, dat spreekwoord, maar hoe waar!

De haat die nu gekweekt wordt door supra-nationalisme en sociale onvrede is het zaad, dat vruchtbare grond vindt in de slachtoffers van nu en de volgende generaties. De verkrachte vrouwen van Bosnië brengen kinderen voort die al vóór hun geboorte gehaat zijn.

De vruchten daarvan kunnen weer nieuwe oorlogen zijn, over 25, 50 of 100 jaar.

De stammentwisten, godsdienstoorlogen, de roofridders en de hongeropstanden zijn géén verleden tijd. Ze zijn nu en zullen altijd blijven. Omdat we maar mensen zijn, hardleers en tegendraads.

En alle overlevende slachtoffers zullen boeken kunnen schrijven als dit...

Vrede op aarde is een droom, die we waarheid moeten laten worden.

Misschien is dat de les, die ik te leren had en waarom ik zondig dit boek moest schrijven.

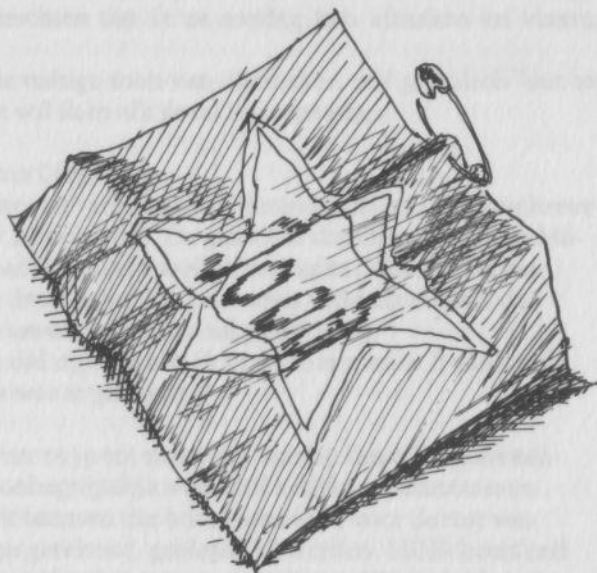
De 'Global Village,' waarvan ik droom, is ook de droom van een relatief kleine groep mensen. Met weinig macht. Door ons zal de wereld misschien een poosje langer blijven draaien. Maar zal ze overleven?

Om daarin te geloven zou ik moeten vertrouwen op de fundamentele goedheid van de mensen. Het fundamentele gevoel van verantwoordelijkheid voor elkaar als mensheid. Het ik = jij-gevoel.

En dan moet ik bij mezelf beginnen.

Zucht... Ik ben er nog lang niet.

Januari

29 januari 1993

Eindelijk heb ik – in concept – de brieven aan Olly en Ilse geschreven. Misschien dat ik ze zondag kan afmaken en versturen.

Ondanks de rustige toon van de brieven zelf gaat mijn hart tekeer. De tekst wil ik in elk geval hier opnemen.

Beste tante Olly,

Het kostte me veel tijd om te leren leven met het geschrevene in uw laatste brief. De gedachte dat Olga de jas van Hilda aan had was heel moeilijk te dragen. Het is zelfs verwerkt in de titel van het boek over mijn kindertijd, dat *Twee vrouwen en een jas* zal gaan heten.

Nu is de tijd rijp, nu ben ik in staat er mee te leven, zoals met alles wat er gebeurd is.

De tijd van 1939 tot mei 1945 was op het continent een tijd van onbegrijpelijk verschrikkelijke gebeurtenissen. Waardoor mensen die het overleefden voor de rest van hun leven getekend, geblesseerd werden. Hilda heeft zelf ook korte tijd in het concentratiekamp Westerbork gezeten, samen met Ilse die toen nog een baby was.

Ik ben er van overtuigd geraakt dat Hilda naar de Joodse Raad in Amsterdam is gegaan toen Olga niet terugkwam. En dat ze hen verteld heeft wat er gebeurd was. Ik ben er zo zeker van omdat ik in *Het Joodsche Weekblad* van enkele weken daarna een artikeltje terugvond waarin extra werd gewaarschuwd om de ster niet op te spelden, maar op te naaien: 'Verscheidene mensen zijn voor dat opspelden zwaar gestraft.'

Wat ik Hilda ook zou hebben moeten vergeven, ik heb het haar vergeven.

Zoals u zei is het leven niet bepaald aardig voor me geweest, maar ook Hilda had te leven met haar verdriet en haar boosheid, en klaar te komen met haar leven. Wat misschien nooit echt is gebeurd, waartoe ze misschien ook niet in staat was.

Ik zeg het u (ook mezelf) nog maar eens: het leven is zoals het is. Ik heb geleerd dat te accepteren.

Het is mogelijk dat Olga op die (regenachtige?) dag in augustus '42 Hilda's jas even had aangetrokken om gauw iets voor de baby te halen. En dat ze is opgepakt (en naar de gevangenis gebracht en later naar Westerbork enz.) bijna zodra ze op straat kwam. Haar gezicht was zo echt joods, dat ik betwijfel of ze, daar er voor haar geen onderduikadres beschikbaar was, wel overleefd zou kunnen hebben.

Daarom kan ik niet begrijpen waarom Ilse, Inge en Kurti hierover niets mochten weten, zelfs niet nadat Hilda en Louis gestorven zijn. Het was toch geen opzet van Hilda, het was een slordigheid, waarvan de consequenties niet te overzien vielen.

Ik heb besloten een kopie van uw en van deze brief aan Ilse te sturen. Misschien is dat zelfs een troost voor haar. Zij is ook nog steeds met verdriet en boosheid over vroeger bezig. Er waren zoveel, te veel dingen die ze niet kon begrijpen. Zo veel, dat zij niet in staat was naar de conferentie van Ondergedoken Kinderen te gaan.

Kunt u zich voorstellen wat oorlog doet met kleine kinderen? Zelfs die gebeurtenissen die je niet kunt begrijpen, dat gevoel van 'ik kon er maar beter niet zijn,' dat blijft je altijd bij. Al die trauma's, je hele leven. Tot je hebt geleerd daar woorden voor te vinden en om die woorden voor je te laten werken. Dat gebeurt meestal niet voor je vijftigste levensjaar. En dan heeft dat verleden je karakter al lang ge- of misvormd. En je leven bepaald. De angsten en boosheid zijn een deel van je geworden. Hoe ga je daarmee om? Dat is voor een buitenstaander heel moeilijk te begrijpen.

Het leven is voor u ook niet gemakkelijk geweest, neem ik aan. Maar u, uw familie en de kinderen werden in Enge-

land niet opgejaagd als wilde dieren, zoals joodse mensen in Nederland. U was tamelijk veilig daar.

Begrijpt u toch, er is geen enkel verwijt meer. Naar niemand. Het gebeurde allemaal. Zoals het nu gebeurt in Joegoslavië. We hadden nooit verwacht dat het allemaal opnieuw zou kunnen gebeuren. Maar dat doet het wel!

Lieve tante Olly, ik heb nu ook mijn moeder een begrafenis kunnen geven. In Jeruzalem, bij Yad Vashem, in de Hal der Namen. En mijn hele kindertijd ben ik me gaan herinneren.

Dat was het doel van de queeste en niet minder voor mijn leven, dat nu gewoon moet doorgaan, meer bewust dan ooit. Het geheel moet een boek worden, dat waard is gelezen te worden.

Ik zend u mijn genegenheid en groeten en dank u voor uw hulp.

In de hoop weer een brief van u te mogen ontvangen,

Uw Erica

Lieve Ilse,

Het heeft wel heel lang geduurd voor ik heb kunnen verwerken wat ik allemaal te weten kwam over vroeger. Zoals zoveel joodse mensen heb ik het – samen met een vriend in dit geval – verwerkt in een boek, dat hopelijk wordt uitgebracht.

Het is veel, heel veel, wat duidelijk geworden is. Ook voor wat betreft tante Olly's gevoel naar je moeder toe. Wil je dat ik je alles vertel of lees je voorlopig liever alleen mijn laatste brief aan tante Olly? Je kunt ook wachten op het boek. De titel wordt *Twee vrouwen en een jas*.

Nu pas zal ik in staat zijn alles wat jij wilt weten, met je te bepraten. Jouw verdriet en boosheid zijn mij nu duidelijker geworden. Wat mij betreft, ik heb nu geleerd het leven te aanvaarden en het verleden los te laten nu ik woorden gevonden heb om het te beschrijven. Dat mede dank zij jou. En van het verleden kunnen we geen centimeter terugdraaien.

Ik ben er mee klaargekomen. En ik hoop dat je de moed vindt om dat ook te doen. Misschien helpt mijn brief aan Olly je daarbij. Anders laat ik weten wanneer het boek uitkomt.

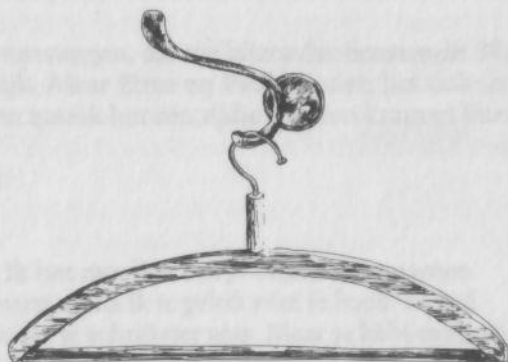
Schroom niet om mij te schrijven, te bellen of te bezoeken, als je vragen hebt ze te stellen. Ik sta er nu anders tegenover dan 'toen'.

Hoor ik van je?

Je Erica

Deze brieven wil ik nu zo snel mogelijk verzenden.

Februari

28 februari 1993

Brief van tante Olly ontvangen, die me bijzonder benauwde. Natuurlijk heeft ze gelijk. Maar Elma en Paul vonden het ook: nu ben ik aan de beurt en zou ik het een tijdje moeten kunnen laten betijen.

Hier volgt de brief.

Beste Erica,

Deze keer vind ik het moeilijk om je brief te beantwoorden. Maar allereerst wens ik je geluk met je boek. Ik had er geen idee van dat je schrijfster was. Maar je hebt mijn vertrouwen misbruikt. Toen ik je vertelde over dat incident met Hilda's jas heb ik je gevraagd het niet aan Ilse te vertellen. Ten slotte was het haar moeders fout die geleid kan hebben tot Olga's dood, zelfs al was dat indirect. Nu staat het in je boek en Ilse moet het wel te weten komen en zij zou het Inge kunnen vertellen. Je kunt mij niet wijsmaken dat het noodzakelijk was hun herinnering aan hun moeder nog slechter te maken.

Ik kan alleen maar hopen dat het Ilse niet al te zeer raakt. Misschien kan voorkomen worden dat Inge het te weten komt. Ze heeft genoeg zorgen over haar mans ziekte. In ieder geval denk ik niet dat Inge lijdt aan haar herinneringen uit die tijd, want zij en ik weten alleen van de gebeurtenissen via andere mensen. Onze enige zorgen waren de oorlogsongevallen, wij joodse mensen, zelfs vreemdelingen, werden hetzelfde behandeld als de Engelsen zelf.

Ik hoop slechts dat je nu in staat bent de herinnering aan het verleden achter je te laten.

De beste wensen,

Tante Olly

Natuurlijk is haar vertrouwen, voor wat de jas betreft, beschaamd. Maar hoe maak ik haar duidelijk dat ik dat niet zomaar gedaan heb dat dat nu juist het punt was, waar alles om draaide? Vijftig jaar lang is mijn moeder doodgezwegen uit schaamte daarover. Wordt het nu geen tijd dat dat neergeschreven, uitgesproken en verwerkt wordt? Uit bezorgdheid om hen, de nu toch volwassen kinderen van Hilda, mag ik weer in paniek raken, mijn mond houden, me schuldig voelen voor gebeurtenissen waaraan ik part nog deel had. Ik ben daar het slachtoffer van geworden, niet zij.

Blijkbaar was ze zo boos (of in de war) dat ze de plaatsnaam op de envelop niet nauwkeurig kon spellen

Maart

12 maart 1993

Bezoek aan Westerbork. Zoeken naar Barak 41.0.

Om vijf over acht troffen Jessica en ik elkaar bij station Batavisch-nord in Nieuwegein. De trein naar Amersfoort van 8.44 haalden we gemakkelijk en we kwamen daar om even na negen aan. Een vreselijk station. Met dat in Apeldoorn, denk ik, een van de vreselijkste van Nederland. Een soort vliegtuigslang door en men komt uit in Amersfoort-Niemandersland. Het duurde even voor we ons konden oriënteren en we moesten zelfs de weg vragen naar het Amersfoortse stationsgebouw, waar we Dorine zouden opwachten om gezamenlijk in haar auto naar Westerbork te rijden.

De weergoden hadden er de eerste lentedag van gemaakt en de reis werd dan ook een bijna feestelijke belevenis. Ondanks de grijs tinten die het reisdoel markeerden.

Even voor Hooghalen besloten we koffie met wat lekkers te nuttigen. Daar was echter alleen een tosti van oud brood te krijgen.

Het parkeerterrein van Herinneringscentrum Westerbork lag er stil bij in de vroege middagzon. En nog terwijl we uitstapten viel de volle zwaarte van ons doel als een grijze deken over ons heen.

Binnen, in de open hal met bezoekersbalie, werd de bijna gewijde sfeer wreed verstoord door een jankend blaffende hond. Even later door het geluid van... kerstliedjes nota bene, horend bij een videofilm verderop.

De expositie is bijna compleet. Alleen mijn moeder was, ook hier, op geen enkele foto terug te vinden, op geen enkele film. Zij was hier toch ook? Alle dagelijkse en wekelijkse verschrikkingen. Meer dan zestigduizend mensen, onder wie Olga mijn moeder, leefden hier kortere of langere tijd, voor ze als slachtoffers in veewagens werden afgevoerd.

Het wordt daar allemaal getoond, met bijpassende geluiden. Alleen de geur van angst ontbreekt.

Aan het eind van de expositie werd ik overvallen door het fragment van een gedicht van Leo Vroman:

*Kom vanavond met verhalen
Hoe de oorlog is verdwenen...
En herhaal ze duizend malen
Alle malen zal ik wenen*

Dat was te veel. Inwendig was ik op dat moment een verloren, krijgend en driftig kind. Uiterlijk zoals gewoonlijk, denk ik. Zeer beheerst. Jessica en Dorine waren nog niet uitgekeken. Maar ik kon niets meer duidelijk zien.

Later, buiten, kon de ergste druk van de ketel genomen worden. Door een geëmotioneerde uitval, tranen: 'Dat gedicht van Vroman, dat hadden ze moeten weglaten...' Onzin natuurlijk. Het hing er niet voor mij. Maar het was de druppel die de emmer deed overlopen.

Wandelend door het bos van de Sterrenwacht probeerden we het Herinneringsveld, het voormalig kamp, te bereiken. Ik was eigenlijk stiekem blij dat we een beetje verdwaalden. De uiteindelijke oververmoeidheid van het lichaam deed tijdens die eindeloos lijkende wandeling de emoties weer wat wegvloeien. Op een zeker moment hoorde en zag ik de vogels weer en kon ik genieten van een dagje buiten in de eerste warme zonnestralen van het jaar.

We bereikten een kruispunt. Waar was het Herinneringsveld? Links? Rechts?

We besloten om linksaf te gaan. Fout dus. Een eindeloze weg zonder enig verkeer. Tot er uiteindelijk een jongen naderde met een transportbakje achter zijn fiets en ons het geheim van deze verkeersloze weg onthulde.

Dorine had de auto willen halen om daarmee naar het Herinneringsveld te gaan. Maar hier, op het terrein van de Sterrenwacht waarbij ook deze weg hoorde, mogen geen auto's rijden. Omdat het storingen in de ontvangst van ruimtesignalen veroor-

zaakt. Later zouden we op het Veld zelf de enorme gestaag ronddraaiende schotelantennes ontwaren.

Er zat niets anders op dan verder terug te lopen en bij het Herinneringscentrum, op het busje naar het Veld te stappen. Een beetje een rot gevoel voor mij, omdat ik bij de eerste confrontatie met dat busje enkele uren daarvoor nogal geëmotioneerd tegen de chauffeur gezegd had dat het bordje op de voorruit echt niet kon: 'Kamp Westerbork,' zo stond er met grote letters op. Had dat nu niet kunnen zijn: Voormalig Kamp Westerbork? Of Herinneringsveld Westerbork? Er was nogal gechoqueerd gereageerd, ze hadden er nooit bij stilgestaan. De chauffeur bleek echter een aardige man, die ons onderweg nog oppikte.

En de zon bleef haar overdaad over ons uitstrooien.

Het Herinneringsveld is alleen als 'Kamp Westerbork' te herkennen door de ogen van de geest. Dat betekende op deze stralende dag je ogen sluiten en proberen je voor te stellen dat elke lichte verhoging in het terrein een barak of een huisje was, dat de wegen modderpoelen waren, dat de lucht koud en dreigend was. En waar nu een verdieping in het terrein was, stond de locomotief met veewagens erachter. Donker, nat, koud. Geschreeuw, gehuil, doodsangst. Dierlijke apathie ook. Menselijke overlevingsdrang in alle vormen, geuren van angst, verpaupering en vochtig veen... Maar ook bovenmenselijke moed en optimisme, tegen beter weten in.

We zochten Barak nummer 41-0, waarin mijn moeder had gezeten. Maar niet voor elke barak staat een paddestoel met een nummer. We bleven uitvoerig stilstaan op de voormalige appèlplaats. Voor elke jood een sterretje, voor elke Shinti of Roma (zi-geuner is nog steeds een scheldnaam) een vuur. Een Engels jongetje raapte een losliggend sterretje op om het als souvenir mee te nemen. 'You shouldn't do that,' zei ik en hij legde gehoorzaam het sterretje terug op een steen. Voor hoe lang?

Lopend langs het oude monument van de omgebogen spoorrails, langs de paden en de hekken, langs de gedeeltelijk overeind gehouden ruïnes van barakken, zonk me de moed in de schoenen. Zou ik de plek vinden waar – ongeveer – Olga had gezeten? Onderweg raapte ik uit de kant van de weg een stukje puin op,

grijze cement met kiezels. Zoiets als de onderkant, de basis van de vroegere barakken. Het heeft een plaatsje gekregen bij net zo'n stukje puin uit Auschwitz, thuis in een keramieken potje bewaard.

Toen, met de uitgang al in zicht en het reeds gereedstaande busje, slaakte Jessica een kreet. 'Een en veertig!!' Dorine en ik reageerden traag, hadden het niet meer verwacht. 'Ma, Dorine, kijk: Barak 41.'

Vanuit een enorm gevoel van opluchting dat hier toch weer een bewijs van haar bestaan lag, keek ik met Jessica en Dorine naar de paddestoel die aangaf dat het hier een huisje in een lange rij betrof. Betekende dat, dat ze bij vrienden of kennissen terechtgekomen was? De paniek, die ze hier moet hebben gekend tijdens de drie dagen dat ze hier was? Direct daarna realiseerde ik mij dat ik hier, als haar dochter en met haar kleindochter en mijn goede vriendin stond, na vijftig jaar, om haar een laatste eerbetoon te brengen. Als bij een begrafenis. Op deze plek bracht ik mijn laatste groet. Dat is zo on-Erica's dat ik ondanks mijzelf moest grijnzen. Mijn dode geliefden leven in mijn hart, dat was nooit gebonden aan een plaats. Maar de opluchting het laatste stukje van de puzzel op zijn plaats te hebben gelegd, de queeste beëindigd te hebben, was groot. Ik bleef grijnzen. Jessica was opgetogen dat zij het was die de plaats vond, Dorine was blij voor mij.

Het doel van de tocht was gevonden. En in het busje naar het centrum vertelde ik opgetogen tot verbijstering van andere inzittenden: 'Ik heb de plek van mijn moeder teruggevonden.'

De terugreis naar het westen ging snel. En de draad naar het verleden knapte toen we moe en hongerig geen plek konden vinden om even wat op verhaal te komen, even iets te gebruiken voor we de lange tocht naar huis moesten ondernemen. Dorine besloot door te rijden naar Amsterdam. Ze zette Jessica en mij voor station Amersfoort af. Haar kinderen wachtten al te lang op haar, het was laat geworden.

Mijn dochter en ik besloten toch eerst maar iets te eten in 'De Oude Tram' tegenover het station.

De ober was een vriendelijke jonge slijmerd. Het eten niet eens redelijk te noemen. Toen hij bij het afruimen vroeg of het had gesmaakt, kon ik niet nalaten te zeggen dat het vlees te lang in het vet had gelegen, want die biefstukartaar smaakte nergens naar.

De trein stond gereed. Pas in Hilversum kwamen we er achter dat we de verkeerde trein hadden genomen.

Nawoord

2 september 1994

Een boek maken, daar ging het eigenlijk helemaal niet om. Toen de noodzaak er was, wilde Erica in zichzelf een doorbraak forceren. Schrijven was slechts een hulpmiddel. Heeft het haar goed gedaan?

'Ik kan nu praten over mezelf, vroeger niet, toen moest je alles er uit trekken,' zei Erica. En ik denk:

ja
je bent nu
anders
toch
dezelfde

Paul

In 1992 begon Erica van Beek (1935) aan een hachelijke onderneming. Ze wilde er achter komen wat er tijdens de Tweede Wereldoorlog precies met haar moeder was gebeurd.

Gaandeweg dit moeizame en emotionele proces begreep Erica van Beek dat ze ook bezig was met een queeste naar haarzelf, naar haar verleden en naar haar joodse identiteit. Een zoektocht die van

uit het verleden grip op het heden en de toekomst probeert te krijgen.

Twee vrouwen en een jas, zoals ze het dagboek noemde dat ze in die tijd bijhield, is een boek geworden dat de lezer meesleept in de verwarring van iemand die vijftig jaar na dato wil weten hoe haar jeugd was.

Een boek met een intrige die geen mens had kunnen verzinnen. Recht uit het hart geschreven confronteert *Twee vrouwen en een jas* de lezer met een aangrijpend verhaal dat actueler is dan ooit.

ISBN 90-6481-221-7

9 789064 812217

KWADRAAT · UTRECHT